

ИПМ-ФАН ВА ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

МАВЗУСИДАГИ ИЛМИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ Тўплами

№ 14

24-МАЙ

2021-ЙИЛ

www.openscience.uz

SCIENCE AND EDUCATION
SCIENTIFIC JOURNAL
ISSN 2181-0842

ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖЛАНИШ
ИСТИҚБОЛЛАРИ
14-КОНФЕРЕНЦИЯ ТЎПЛАМИ
24 МАЙ 2021 ЙИЛ

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND
EDUCATION
PROCEEDINGS OF 14TH CONFERENCE
24TH OF MAY 2021

SCIENCE AND EDUCATION

SCIENTIFIC JOURNAL

Executive Secretary

Tusmatova Nozima Inomovna

Editorial board

Z.Yaxshieva

Jizzakh State Pedagogical Institute, Doctor of Chemical Sciences

S.Sangwa

African Leadership University, Doctor of Business Administration

S.Otakulov

Jizzakh Polytechnic Institute, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

M.A.S.Khasawneh

King Khalid University, Special Education, PhD

Sh.Akramova

Military-technical Institute of the National Guard, Doctor of Pedagogical Sciences

E.M.Colocassides

College of Tourism & Hotel Management, Doctor of Science in Communication

B.Sultonov

Tashkent Pharmaceutical Institute, Doctor of Technical Sciences

A.Sidiqov

Tashkent Institute of Chemical Technology, Doctor of Chemical Sciences

B.Kucharov

Institute of General and Inorganic Chemistry of the Academy of Sciences, Doctor of Technical Sciences

I.Eshmetov

Institute of General and Inorganic Chemistry of the Academy of Sciences, Doctor of Technical Sciences

M.Abdullaev

Andijan State University, Doctor of Historical Sciences

Z.Tojjeva

National University of Uzbekistan, Doctor of Geographical Sciences

N.Jiyanova

Tashkent Financial Institute, Candidate of Economic Sciences

X.Qobulov

Tashkent Financial Institute, Candidate of Economic Sciences

A.Nabiev

Tashkent Institute of Chemical Technology, PhD in Technical Sciences

A.Turgunbaeva

Namangan State University, PhD in Psychological Sciences

B.Xaynazarov

National University of Uzbekistan, PhD in Historical Sciences

M.Voxidova

Tashkent State Institute of Oriental Studies, PhD in Economics

A.Rahmonov

Republican Scientific-Practical Center, PhD in Pedagogical Sciences

Масъул котиб

Тусматова Нозима Иномовна

Тахририят

З.Яхшиева

Жиззах давлат педагогика институти, кимё фанлари доктори

S.Sangwa

African Leadership University, Doctor of Business Administration

С.Отақулов

Жиззах политехника институти, физика-математика фанлари доктори

M.A.S.Khasawneh

King Khalid University, Special Education, PhD

Ш.Акрамова

Миллий гвардия ҳарбий-техник институти, педагогика фанлари доктори

E.M.Colocassides

College of Tourism & Hotel Management, Doctor of Science in Communication

Б.Султонов

Тошкент фармацевтика институти, техника фанлари доктори

A.Sidiqov

Тошкент кимё-технология институти, кимё фанлари доктори

Б.Кучаров

Фанлар академияси Умумий ва ноорганик кимё институти, техника фанлари доктори

И.Эшметов

Фанлар академияси Умумий ва ноорганик кимё институти, техника фанлари доктори

M.Abdullaev

Андижон давлат университети, тарих фанлари доктори

З.Тожиёва

Ўзбекистон миллий университети, География фанлари доктори

Н.Жиянова

Тошкент молия институти, иқтисод фанлари номзоди

X.Qobulov

Тошкент молия институти, иқтисод фанлари номзоди

A.Nabiev

Тошкент кимё технология институти, техника фанлари PhD

A.Turgunbaeva

Наманган давлат университети, психология фанлари PhD

Б.Хайназаров

Ўзбекистон миллий университети, тарих фанлари PhD

M.Voxidova

Тошкент давлат шарқишунослик институти, иқтисодиёт фанлари PhD

A.Rahmonov

Республика илмий-амалий марказ, педагогика фанлари PhD

TABLE OF CONTENTS / МУНДАРИЖА

NATURAL SCIENCES / ТАБИЙ ФАНЛАР

1. Ж.Ж.Жўракулов
ЧИРЧИҚ ШАҲРИ ВА УНГА ТУТАШ ҲУДУДЛАР ДАРАХТ ВА
БУТАЛАРИНИНГ ПАТОГЕН ЗАМБУРУҒЛАРИ ТАКСАНОМИК ТАҲЛИЛИ 8
2. Rajabova Gulruh Muhsinovna, Rajabova Qoysinoy
ZAMONAVIY ECOLOGIK MUAMMOLAR 12
3. Abdullayev Ravshan Rahmonali o'g'li
MARKAZIY FARG'ONA CHO'LI HUDUDLARI O'ZLASHTIRILISH ASOSLARI
YARATILISHI 15
4. Qayumov Hasan Saidkarim o'g'li
SEMIZLIK BILAN KASALLANGAN BOLALARDA KARDIOVASKULAR
BUZILISHLAR PROGNOZIDA ICHAK MIKROBIOTIK EKOTIZM HOLATI 17
5. Ш.М.Рўзиева
ТИРИКЛИК ҲИКМАТИНИ СОҒЛИҚДА, ДЕБ БИЛГИН 21
6. Вафоева Н., Азизов О.Т.
ОРГАНОЛЕПТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОФЕ 24

TECHNICAL SCIENCES / ТЕХНИКА ФАНЛАРИ

7. Собитов Отабек Йўлдошович
АСОСИЙ СОҲАЛАРДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ
ЭТИШНИНГ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ҲАМДА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ПСИХОЛОГИЯСИ 27
8. D.I.Otaqo'ziyev, A.A.Tojiboyev
EKSPLUATATSIYA DAVRIDA ISUZU AVTOBUSLARINING STARTYORI
BO'YICHA JORIY TA'MIRLASHGA KETADIGAN SOLISHTIRMA
XARAJATLAR XISOBI 32
9. Salayev Alisher Kuralbayevich
ZAMONAVIY XESH FUNKSIYALARNING KRIPTOBARDOSHLILIK
DARAJASINI BAHOLASH 35
10. Хожимирзаяева Нодирахон
КО'RISH ANALIZATORLARI 38
11. Равшанова Саодат, Мансурова Шабнам, Д.И.Камалова
АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ФИЗИКА
ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДА ҚўЛЛАШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИ 41
12. Собиржонов Абутолиб Собиржонович, Алимова Зебо Хамидуллаевна
Ниёзова Гулхаё Парпиевна
ТЕХНИКА ТАРАККИЁТИДА ХИММОТОЛОГИЯНИНГ ЎРНИ 44
13. Собиржонов Абутолиб Собиржанович, Сиддиқов Русланбек Бабажонович
Курбонов Рамазон Абдумуротович, Нарзуллаев Ильес Уктам угли
ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРОЗИИ И ИЗНОСА МАШИН И
МЕХАНИЗМОВ 47

PEDAGOGY / ПЕДАГОГИКА

14. Kasimova Gulmira Abdusalamovna
USING NEW PEDAGOGICAL AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN
TEACHING ENGLISH IN SECONDARY SCHOOL 50
15. Xolmurodov Jamshid Haydarovich
TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIKAGA BIR NAZAR 53
16. Jumanova Kumush Golib kizi, Yusupova Muhabbat Anatolevna
BASIC PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH IN PRIMARY CLASSES 56

17.	A.G.G'aniyev BOLANING INTELLEKTINI ANIQLASHNING AHAMIYATI	58
18.	Ernazarov Xurshid Umarovich O'RTA MAKTABLARDA JISMONIY TARBIYA FANIDA O'QUVCHILARNI VOLEYBOL O'YIN TEXNIKASIGA O'RGATISH	62
19.	Fayziyeva Maxfuza ALISHER NAVOIY IJODINI O'RGANISHNING AHAMIYATI	65
20.	Jumanova Kumush Golib kizi INSPIRING STUDENTS AS A KEY FOR LEARNING SUCCESS	68
21.	Toshtanova Shoiri Avalboyevna INTERFAOL DARSLARDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI	70
22.	Madirimova Adolat Reyimberganovna GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR VA INTERAKTIV O'YINLARDAN FOYDALANISH	73
23.	Jumaeva Fozila Hafizovna, Sharofiddinova Feruza Ibragimzoda XALQARO TADQIQOTLARDA O'QUVCHILARNING TABIIY FANLAR BOYICHA SAVODXONLINI BAHOLASH	75
24.	Rahimova Saida Aliyevna BOSHLANG'ICH SINFDA IZOHLI O'QISH JARAYONINI QO'LLASH	79
25.	Shamatova Ominakhon Shukurdinovna ENCOURAGING TEENAGERS TO IMPROVE SPEAKING SKILLS THROUGH GAMES	82
26.	Aminov Qo'ziboy Sotiboldievich, Erimetova Ziyada Nurimatovna Ibrahimova Umida Raximboyevna MASOFAVIY TA'LIMDA O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASH USULLARI	85
27.	Ochilova Nazira Fayzullayevna AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ORQALI INFORMATIKA DARSLARIDA O'YINLAR ORQALI O'QUVCHILARNING AQLIY SALOHİYATINI OSHIRISH USULLARI	88
28.	Boymirzayev Akram, Dolimova Mohira ONA TILI O'QITISH METODIKASI	91
29.	Rasulova Xilola BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH METODIKASI	94
30.	Afrailova Reyhan, Nishonova Muxtasar GAMES FOR LANGUAGE LEARNING	97
31.	Мирзаев Санжар Олимович СУВ ХЎЖАЛИГИДА ЭНЕРГИЯ ТАЪМИНОТИ МАСАЛАЛАРИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ	100
32.	A.G.G'aniyev «MASOFA» INTELLEKT XARITASI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING «IJODIY FIKRLASH» KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	107
33.	Shonazarova Nargiza Ulug'bek qizi, Djalilova Iroda Sobirovna F.S.To'xtayev KIMYO FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI METODDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	112
34.	Rustamova Habiba Sobitjonovna TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSION USULLAR	115
35.	Jumanova Kumush Golib kizi THE RELEVANCE OF MOTIVATING STUDENTS IN HIGHER EDUCATION	118
36.	Jumanova Kumush Golib kizi, Yusupova Muhabbat Anatolevna THE SIGNIFICANCE OF TIME MANAGEMENT SKILLS IN THE CLASSROOM	120

37.	Сейтимова Загипа Кабылбековна БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШНИНГ БАЪЗИ БИР МАСАЛАЛАРИ	122
-----	---	-----

HUMANITARIAN SCIENCES / ИЖТИМОЙ ФАНЛАР

38.	Махмудова Кумуш, Б.Одилов ЧТО ОБЩЕГО МЕЖДУ ДВУМЯ ФИЛЬМАМИ «АЙКА» И «ПАРАЗИТЫ»	125
39.	Mahliyo Asqaraliyeva KASBIMIZNI QIZG'ANAMIZMI?	129
40.	Махлиё Асқаралиева ЭРОН КИНЕМАТОГРАФИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР	132
41.	Sayram Sobirova MONTAJ ASAR KOMPOZITSION QURILISHINING ASOSIY USULI SIFATIDA	136
42.	Орзиев Махмуд Зайниевич, Бозоров Феруз Шокир ўғли ИСКАНДАРХОН: БУХОРО ДАВЛАТИГА ХИЁНАТ ҚИЛГАН АВФОН ШАХЗОДАСИ	138
43.	Madina Husanova, Z.Y.Sodiqov OTTO KADE-LEYP SIG TARJIMONLIK MAKTABI VAKILI	142
44.	Muxtarov Hikmatillo Nayrullo o'g'li, Adahambekov Azamatbek Avazbek o'g'li Xamidjonova Muattarxon Xamdamjon qizi GIYOHVANDLIK – UMR ZAVOLI	145
45.	Tilovov Asqar NAQQOSHLIK SA'NATI TARIXI	148
46.	Qurbonov Oybek Xolli o'g'li DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIKNI TA'MINLASH	150
47.	Rahmonova Gulhayo Ixtiyor qizi ZIDDIYATLI VAZIYATLARDA HARBIY JURNALIST FAOLIYATINING KASBIY MAJBURIYATLARI	152
48.	Shakirova Diyora, G'aniyeva G.K. O'ZBEK VA RUS XALQ MAQOLLARIDA VATAN TUYG'USINING IFODALANISHI	155
49.	Ботиржон Қосимов КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД СУДЬЯСИ МУСТАҚИЛЛИГИ КАФОЛАТИНИ КУЧАЙТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ТАКЛИФЛАР РЎЁБИ: ИЛМИЙ ТАҲЛИЛ	159
50.	Саидова Барно Нарзуллаевна ДУНЁВИЙ ТАЪЛИМНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШДА МАЪРИФАТПАРВАР АЁЛЛАР ЎРНИ	163

PHILOLOGY / ФИЛОЛОГИЯ

51.	Sheraliyeva Dildora FUNCTIONAL SEMANTIC ANALYSIS OF FORMULAIC EXPRESSIONS IN EXPRESSING DIFFERENT RELATIONSHIPS IN ENGLISH LANGUAGE	167
52.	Sheraliyeva Dildora WHAT IS FORMULAIC EXPRESSIONS?	170
53.	Sufixanova Rokiyaxon Raimjanovna SINTAKTIK TA'LIMOT	173

ECONOMICS / ИҚТИСОД ФАНЛАРИ

54.	Amanbayev Ikrom Ilhomovich INFLOW OF ISLAMIC FINANCE INTO UZBEKISTAN	175
-----	---	-----

55.	Mirolimov Mirmansur Mirmuhsinovich INTERNATIONAL CAPITAL MIGRATION AND ITS FUTURE DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY	179
56.	Турдалиев Муҳаммадсобир Мамасоли угли ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА «ИШ ҲАҚИНИ ҲИСОБЛАШ» ТИЗИМИ ИНФОЛОГИК МОДЕЛИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ	183
57.	Abduraimov To'g'onbek Anvar o'g'li WAYS TO MITIGATE THE IMPACT OF GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON THE FUTURE OF HUMANITY AND THE WORLD ECONOMY	187
58.	Abdullaev Nekruz Abdullaevich INNOVATSIYALARNI QO'LLAB-QUVVATLASH ZAMON TAQOZOSI	190
59.	Abdullaev Nekruz Abdullaevich KREDIT SKORINGI: АНАМИЯТИ, МУАММО ВА YECHIMLAR	193

ЧИРЧИҚ ШАҲРИ ВА УНГА ТУТАШ ҲУДУДЛАР ДАРАХТ ВА БУТАЛАРИНИНГ ПАТОГЕН ЗАМБУРУҒЛАРИ ТАКСАНОМИК ТАҲЛИЛИ

Ж.Ж.Жўракулов

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

Чирчиқ шаҳри Тошкент вилоятида Чирчиқ дарёсининг ўнг соҳилида, Қоржонтовнинг ён бағрида, 730 м баландликда, Тошкентдан 30 км шимолий шарқда чирчиқ водийсида жойлашган. Чирчиқ водийси шимолий ғарб ва шимолда Қоржонтов ва Угом тизмалари, шимолий шарқ ва шарқда Талас Олатови, жанубий шарқда эса Чатқол тизмаси билан ўралган. Жануби ва жанубий ғарбий қисмлари текисликка туташган. Узунлиги Ализар кўтарилмасидан (жанубий ғарб томон) Сирдарёгача 135 км. Кенглиги водий торайган жойларда 80-100м, ўрта қисмида 35-40 кмгача. Водийнинг энг тор жойи (Чорвоққисиғи ёки Чорвоқдарвозаси) га тўғон, сувомбори қурилган.

Ҳозирги кунда замбуруғлар олами асосан иккита катта бўлимга Ascomycota ва Basidiomycota бўлимларига бўлинган.

Ascomycota ва Basidiomycota бўлимлари намояндаларининг кўп белгилари, жумладан мицелийлари ҳар хил бўлиши, ривожланиш циклида дикариотик фазалари мавжудлиги, споралари ҳосил бўлишида плектенхима тўқималаридан ташкил топган тузилмалари, конидиялари ва баъзан мураккаб тарқалиш системалари улар учун умумийдир. Бу икки бўлимнинг аждодлари умумий эканлиги ҳақидаги мавжуд бўлган далиллар сони кун сайин ошмоқда (Хасанов микология 2015).

Тадқиқот услублари. Чирчиқ шаҳри ва унга туташ ҳудудларда олиб борилган кузатишлар ва ҳудуддан йиғилган микологик гербарий наъмуналари манба бўлиб хизмат қилди. Гербарий наъмуналарини йиғиш белгиланган режали маршрутлар асосида мавсумлар бўйича олиб борилди. Йиғилган гербарий наъмуналари ЎзР ФА Ботаника институти Микология ва альгология лабораториясида микологик таҳлил қилинди. Замбуруғларнинг хўжайин ўсимлик турларини аниқлаш Ботаника институти илмий ходимлари томонидан амалга оширилди.

Чирчиқ шаҳри ва унга туташ ҳудудларда олиб борилган кузатишлар ва ҳудуддан йиғилган микологик гербарий наъмуналари манба бўлиб хизмат қилди. Гербарий наъмуналарини йиғиш белгиланган режали маршрутлар асосида мавсумлар бўйича олиб борилди. Йиғилган гербарий наъмуналари ЎзР ФА Ботаника институти Микология ва альгология лабораториясида микологик таҳлил қилинди.

Замбуруғларни тур таркибини аниқлашда микологияга оид аниқлагичлар, монографиялар, илмий мақолалар ва интернет манбаларидан фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари. *Ascomycota* бўлими таркибига (лишайник ҳосил қилувчи аскомицетлар билан бирга ҳисоблаганда) фанга маълум бўлган барча замбуруғларнинг сал кам 50%, асосан аскомицетлардан келиб чиққан *Deuteromycetes* гуруҳи билан бирга ҳисоблаганда эса, бу филумга барча замбуруғларнинг $\frac{2}{3}$ қисмидан кўпи киради. Аскомицетларни бошқа барча замбуруғлардан ажратиб турувчи асосий белгиси – жинсий кўпайиши мавжуд бўлган турларда жинсий жараён натижасида *аск* (ёки *халтача*) деб аталадиган хужайра, ва унинг ички қисми бўлиниб кетиши натижасида, кариогамия ва мейоз жараёнларидан кейин *аскоспоралар* ҳосил бўлишидир. Одатда битта аск ичида 8 та аскоспора бўлади, аммо баъзан уларнинг сони биттадан мингтагача ёки ундан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин. Мицелиал аскомицетларнинг мицелийсида яхши шаклланган хужайра деворчалари, оддий тешикли септалари ва хужайраларида тўқ тусли, думалоқ, тўғри [тўрт] бурчакли ёки гексагонал [олти бурчакли] шаклли *Воронин таначалари* мавжуд бўлади (Хасанов микология 2015).

Ascomycota бўлимитурлари сон жиҳатдан кўплиги билан ажралиб туради. Чунки ушбу бўлим вакиллари табиатда кенг тарқалган бўлиб, ҳозирги кунда дунё микёсида уларнинг 45 000 тадан ортиқ тури учраши қайд қилинган.

Аскомицетлар гўнгда, ўсимликларнинг ёғочлик қисларида, илдизлари, поялари ва баргларида, тупроқда ўсимлик ва ҳайвонлар қолдиқларида яшайди. Ундан ташқари, ўсимлик илдизлари билан микориза ҳосил қилувчи, ўсимликларда эндофит ҳолда яшовчи, яшил сув ўтлари ва цианобактериялар билан симбиоз ҳолатида яшовчи (лишайниклар) кўп аскомицетлар турлари мавжуд. (*Лишайниклар* замбуруғлар билан сув ўтлари орасида симбиоз муносабатлари воситасида ҳосил бўладиган мустақил организмлар бўлиб, уларнинг тахминан 13 500 та тури баён қилинган; барча лишайник ҳосил қилувчи замбуруғларнинг тахминан 96% аскомицетлар эканлиги ва бу турлар барча аскомицетларнинг тахминан 46% ни ташкил қилиши 96 96% аскомицетлар эканлиги ва бу турлар барча аскомицетларнинг тахминан 46% ни ташкил қилиши аниқланган). Аскомицетлар чучук ва денгиз (океан) сувларида ҳам кенг тарқалган, улар ҳар хил органик бирикмаларда сапротроф ёки ҳар хил ўсимлик ва ҳайвонларда паразит сифатида ҳаёт кечиради. Мевали ва манзарали дарахтлар, ўрмон дарахтлари, дала экинлари ва бошқа кўп ўсимликларда касаллик кўзгатувчи кўп аскомицет турлари инсонларнинг ашаддий душманларидир. Олмада калмараз, мевали дарахтларда мониллоз, гўзада вилт, ғалла экинларида илдиз чиришлар, септориоз, сариқ доғланиш, сабзавот экинларида доғланишлар ва мева чириши, ҳар хил экинларда ҳақиқий ун-

шудринг ва ўсимликларда бошқа юзлаб касалликларни кўзгатувчи замбуруғлар буларнинг мисоли бўлиши мумкин (Хасанов микология 2015).

Ҳозирги илмий маълумотларга кўра Ўзбекистонда Ascomycota бўлими вакилларининг 107 та туркум, 333 та тури учраши қайд қилинган. [99; 660-696-б.]

Микологик кузатишлар ва тадқиқотлар натижасида тадқиқот олиб борилган ҳудудларда зарарланиш белгиларига эга бўлган дарахт ва буталарнинг гербарий намуналари йиғилди. Гербарий намуналарини микологик таҳлил қилиш натижасида тадқиқот ҳудудидаги дарахт ва буталарда замбуруғларнинг аскомикота бўлимидан 4 синф, 11 тартиб, 15 оила, 26 туркумга мансуб 62 тур ва тур хиллари тарқалганлиги аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал

Чирчиқ шаҳри ва унга туташ ҳудудлар дарахт-буталарида аниқланган
Ascomycota бўлими турларининг таксономик таҳлили

Синф	Тартиб	Оила	Туркум	Тур (форма-вариация)	
Dothideo- mycetes	Capnodiales	Mycosphaerellaceae	<i>Septoria</i>	1	
			<i>Stigmina</i>	1	
			<i>Cercospora</i>	1	
		Capnodiaceae		<i>Capnodium</i>	2
		Cladosporiaceae		<i>Cladosporium</i>	1
	Botryo- sphaeriales	Botryosphaeriaceae	<i>Diplodia</i>	9	
			<i>Dothiorella</i>	1	
		Phyllostictaceae		<i>Phyllosticta</i>	2
	Pleosporales	Camarosporiaceae	<i>Camarosporium</i>	2	
			<i>Phoma</i>	6	
Venturiales	Venturiaceae	<i>Venturia</i>	2		
		<i>Fusicladium</i>	4		
Incertae sedis	Polystomellaceae	<i>Dothidella</i>	1		
Leotio- mycetes	Erysiphales	Erysiphaceae	<i>Erysiphe</i>	2	
			<i>Leveillula</i>	2	
			<i>Sphaerotheca</i>	1	
			<i>Phyllactinia</i>	4	
			<i>Podosphaera</i>	2	
			<i>Uncinula</i>	1	
Helotiales	Dermateaceae	<i>Marssonina</i>	4		
Rhytismatales	Rhytismataceae	<i>Melasmia</i>	1		
		<i>Rhytisma</i>	1		
Sordario- mycetes	Diaporthales	Valsaceae	<i>Valsa</i>	2	
			<i>Cytospora</i>	6	
	Hypocreales	Nectriaceae	<i>Fusarium</i>	1	

Тaphrino- mycetes	Taphrinales	Taphrinaceae	<i>Taphrina</i>	2
Жами: 4	11	15	26	62

Хулоса қилиб айтганда гербарий намуналарини микологик таҳлил қилиш натижасида тадқиқот ҳудудидаги дарахт ва буталарда замбуруғларнинг аскомикота бўлимидан 4 синф, 11 тартиб, 15 оила, 26 туркумга мансуб 62 тур ва тур хиллари тарқалганлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" дўлат илмий нашриёти ТОШКЕНТ 2005 (635-С.Ч ХАРФИ)
2. Хасанов микология Тошкент 2015 95-107
3. Сокирко В. П., Горьковенко В. С., Зазимко М. И. Фитопатогенные грибы (морфология и систематика). – Краснодар.: 2014. – с. 59-61.
4. Gafforov Y.S. A preliminary checklist of Ascomycetous microfungi from Southern Uzbekistan // Mycosphere. – Guiyang, 2017. – №8(4). – P. 660-696.

ZAMONAVIY ECOLOGIK MUAMMOLAR

Rajabova Gulrux Muhsinovna
Buxoro viloyati, Buxoro tuman, 21-maktab
Rajabova Qoysinoy
Buxoro viloyati, Buxoro tuman, 39-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolaga o'quvchilar savodxonligini xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: biosfera, atmosfera, gidrosfera, litosferaga, atrof-muhit.

Global muammolar - bu muammolar barcha mamlakatlar va xalqlarga tegishli bo'lib, ularni butun dunyo hamjamiyatining birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan hal qilish mumkin. Er sivilizatsiyasining mavjudligi yoki hech bo'lmaganda uning yanada rivojlanishi ushbu muammolarni hal qilish bilan bog'liq.

Global muammolar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkabdir. Aniqlik darajasi bilan ikkita asosiy blokni ajratish mumkin:

- jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi ziddiyat bilan bog'liq muammolar ("jamiyat - tabiat" tizimi),
- jamiyat ichidagi qarama-qarshiliklar bilan bog'liq ijtimoiy muammolar ("odam - jamiyat" tizimi).

Global muammolarning tug'ilishi XX asrning o'rtalari hisoblanadi. Aynan shu davrda zamonaviy global muammolarning asosiy sabablari bo'lib ko'rinadigan ikkita jarayon rivojlanmoqda. Birinchi jarayon - nisbatan birlashtirilgan dunyo iqtisodiyotini shakllantirishga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotning globallasuvi. Ikkinchisi - ilmiy va texnologik inqilobning (NTR) rivojlanishi, bu insonning barcha imkoniyatlarini, shu jumladan o'z-o'zini yo'q qilish imkoniyatlarini ko'p marta ko'paytirdi. Aynan shu jarayonlar natijasida ilgari mahalliy bo'lib kelgan muammolar global bo'lib qolmoqda. Masalan, aholining haddan tashqari ko'payishi xavfi rivojlanayotgan mamlakatlardan kelgan muhojirlarning to'loqini rivojlangan davlatlarga tarqalganda va bu davlatlar hukumatlari mustamlaka o'tmishining "gunohlari" uchun to'lov sifatida "yangi xalqaro tartib" - bepul yordamni talab qilishni boshladilar.

Turli xil global muammolar orasida quyidagilar ajralib turadi: global yadroviy mojaroning oldini olish va qurollanish poygasini tugatish, rivojlanayotgan mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy qoloqligini engib o'tish, energiya xom ashyosi, demografik, oziq-ovqat muammolari, atrof-muhitni muhofaza qilish, okeanlarni o'rganish va kosmosni tinch o'rganish; xavfli kasalliklarni yo'q qilish.

Insonning tabiatga sezilarli ta'siri, tabiatning insonga va uning iqtisodiyotiga ta'siri, hayoti va iqtisodiy ahamiyatga ega jarayonlar, hayvonlarning ommaviy tartibsiz ko'chishi bilan bog'liq har qanday hodisalar deyiladi. *atrof-muhit muammosi*. Bugungi kunda keskinlik va miqyosni, shuning uchun dunyodagi ekologik vaziyatning xavfliligini isbotlashga hojat yo'q. Ekologik xavfsizlik muammosi bugungi kunda umumjahon, shu jumladan siyosiy ahamiyatga ega bo'lib, yadro xavfsizligi muammosi bilan bir qatorda bo'lib kelmoqda. Biroq, ekologik muammolar faqat atrof-muhit ifloslanishiga qarshi kurashish bilan kamayadi, degan keng tarqalgan fikr global ekologik xavfsizlik tizimini yaratishga to'sqinlik qilmoqda. Ekologik inqirozdan chiqish uchun tabiiy ekologik tizimlarning shakllanishi, barqarorligi va oqilona ishlash usullarini bilish va amalda qo'llash kerak. Ekologik muammoning ikki tomonini ajratish mumkin: tabiiy jarayonlar va antropogen ta'sir va tabiatdan barqaror foydalanish natijasida yuzaga keladigan inqirozlar. Muzliklarning boshlanishi, vulqonlarning otilishi, tog'larning vujudga kelishi, zilzilalar va ular bilan bog'liq bo'lgan tsunami, bo'ronlar, toshqinlar, toshqinlar - bularning barchasi er yuzidagi tabiiy omillar. Ular bizning dinamik sayyoramizda mantiqqa o'xshaydi. O'rtacha, har yili Yer sharida bitta falokatli zilzila sodir bo'ladi, 18 kuchli, 120 vayron qiluvchi va mo'tadil va millionga yaqin zaif silkinishlar. Ammo boshqa ekologik inqirozlar paydo bo'ldi. Bir necha asrlar davomida, odam tabiat tomonidan berilgan hamma narsani nazoratsiz qabul qildi. Tabiat, har qanday noto'g'ri, o'ylamagan qadam uchun odamdan "qasos oladi". Rossiya va uning yaqin qo'shnilari hayotidan misollar eslash kifoya: Baykal ko'li, Orol dengizi, Ladoga ko'li, Chernobil, BAM, meliorativ holat va boshqalar. Inson tabiat bilan nima qilgan bo'lsa, u allaqachon miqyosda halokatli. Natijada, suv havoda hali ham ifloslanmoqda, atmosfera o'zini ifloslantirmoqda, millionlab gektar unumdor tuproqlar vayron qilingan, sayyoramiz pestitsidlar va radioaktiv chiqindilar bilan yuqtirilgan, o'rmonlarning yo'q qilinishi va cho'llanish juda katta bo'lgan va yana ko'p narsalar. Asosiy muammolar bu sayyoramizning o'z-o'zini tozalash va ta'mirlash funksiyalari bilan inson faoliyati chiqindilariga dosh bera olish qobiliyatidir. Biosfera inqirozga yuz tutmoqda. O'zining hayotiy faoliyati natijasida insoniyatning o'zini o'zi yo'q qilish xavfi juda katta. Tabiatga jamiyat quyidagi sohalarda ta'sir ko'rsatadi: atrof-muhit tarkibiy qismlaridan ishlab chiqarishning resurs bazasi sifatida foydalanish, inson ishlab chiqarish faoliyatining atrof-muhitga ta'siri (uning ifloslanishi), tabiatga nisbatan demografik bosim (qishloq xo'jaligidagi erlardan foydalanish, aholi sonining ko'payishi, yirik shaharlarning ko'payishi). Bu erda insoniyatning ko'plab global muammolari o'zaro bog'liqdir: resurs, oziq-ovqat, demografik - ularning barchasi, ma'lum darajada, atrof-muhit muammolariga kirish imkoniyatiga ega. Ammo u, shuningdek, insoniyatning bu va boshqa muammolariga katta ta'sir ko'rsatadi. Inson faoliyatining zararli ta'siri biosfera, atmosfera, gidrosfera, litosferaga tarqaldi. Jamiyat va tabiat o'rtasidagi bu mojar

sayyora aholisining hozirgi va kelajak avlodlarining tabiiy sharoitlari va turmush sharoitlariga putur etkazadigan tabiiy tizimlarda qaytarib bo'lmaydigan o'zgarishlar xavfini tug'diradi. Jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlarining o'sishi, dunyo aholisining tez o'sishi, urbanizatsiya, tezkor ilmiy va texnik taraqqiyot bu jarayonlarning o'ziga xos katalizatoridir. Hatto global isish tendentsiyasi ham tabiiy hodisa emas, ammo atmosferaning chiqindi gazlar va sanoat chiqindilari bilan ifloslanishi bilan bog'liq (issiqxona effekti). Olimlarning fikriga ko'ra, 2050 yilda harorat 3-4° ga ko'tariladi. "Issiqxona" effekti yog'ingarchilik, shamol yo'nalishi, bulut qatlami, okean oqimlari va muzliklarning hajmi kabi muhim miqdorlarni o'zgartirib, sayyoramiz iqlimini buzadi.

MARKAZIY FARG'ONA CHO'LI HUDUDLARI O'ZLASHTIRILISH ASOSLARI YARATILISHI

Abdullayev Ravshan Rahmonali o'g'li
Farg'ona viloyati, Uchkoprik tumani, 15-maktab

Annotatsiya: Mazkur maqolada markaziy farg'ona cho'li hududlari o'zlashtirishiga asos bo'lgan katta farg'ona kanali haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: 1939 yil, UsmonYusupov, Stalin, 270 km, 160 mingodam

Аннотация: В статье представлена информация о большом Ферганском канале, являющемся основой развития центральной Ферганской пустыни

Ключевые слова: 1939 год, Усмон Юсупов, Сталин, 270 км, 160 000 человек.

Abstract: This article provides information about the large Fergana Canal, which is the basis for the development of the central Fergana desert

Key words: 1939, UsmonYusupov, Stalin, 270 km, 160,000 people.

XX asr 50-60-yillaridan boshlab O'zbekiston SSR da paxta yakka hokimligiga erishish uchun Mirzacho'l, Qarshi va Markaziy Farg'ona cho'l hududlari o'zlashtirilishi rejalashtirildi. Jumladan Markaziy Farg'ona cho'li (Yozyovon) hududlari o'zlashtirilishi boshlandi. Bu hududlar o'zlashtirilishi uchun tabiiyki suv resurslari tarmog'i yaratilishi lozim edi. Buning uchun Markaziy Farg'ona hududlari bo'ylab katta bir suv inshooti barpo etilishi zarur edi. Bu hodisa ancha avvalroq, ya'ni 1939-yil amalga oshirilgan.

1939-yil 3-iyun sanasida O'zbekiston SSRda Markaziy Farg'ona kanali qurish bo'yicha qaror qabul qilinadi. Shunga muvofiq 1939-yil 1-avgustdan Farg'ona vodiysida 160000 o'zbek va tojik kolxozchilari bir vaqtda kanal qazishni boshlaydilar. Kanal qazilishi juda qisqa muddat ichida amalga oshirilgan, ya'ni 1939-yil 15-sentabr kuni Katta Farg'ona kanali qazib bitkazilgan. Kanalning uzunligi 270 km bo'lib, uning 10km Qirg'izistonda, 60km Tojikistonda qolgan qismi O'zbekistonga to'g'ri keladi. Katta Farg'ona kanalida 400 dan ortiq gidro-texnik inshootlar, 40 ta avtomobil ko'prigi va boshqa suv injeneriyasi jamlangan. Kanal asosan qo'l mehnati kuchi bilan qazilgan. Kanalning atiga 2% ga yaqin qismi texnika yordamida qazilgan. Katta farg'ona kanali yani 1939-1964 yillarda Stalin kanali, 1964-yildan boshlab Usmon yusupov nomidagi kanalga aynaltirilgan.

Katta Farg'ona kanali Vodi ydagin 500 000 gektar yerlarning sug'orilish tarmog'ini va yana yangi 200 000 gektar yerlarnin o'zlashtirish imkonini beradi. Bu o'zlashtirilgan yerlarning katta qismi hozirgi Farg'ona viloyatiga shuningdek Andijon va Namangan viloyatlariga to'g'ri keladi

Juda qisqa muddat ichida qurib bitkazilgan katta Farg'ona kanli Qirg'iziston Respublikasining O'sh viloyatida boshlanadi. Qirg'izistonda kanlning 13km qismi joylashgan songra Andijon Farg'ona, Namangan, viloyatlaridan o'tadi songra Tojikistonning Xo'jand viloyatidan 60 km dan oshig'i oqib o'tadi kanalning katta qismi O'zbekiston hududiga to'g'ri keladi.

Markaziy Farg'ona kanali qurilishida 160 min ishchi qo'l ostida 160 min ketmon, 1500 dona ot, 7205 ta zambil, 1881 ta arava, 245 ta traktor 14ta ekskavator 420 ta avtomobil safarbar etilgan. Kanal qurilishida 45 kun ichida 17.8mln kub tuproq qazilgan.

Mazkur Kanalning qazilishi XX - asrning buyuk qurilishlaridan hisoblanib, nafaqat O'zbekiston SSR da balki sovet ittifoqi ham olamshumul voqeaga aylantiriladi. O'sha paytning gazetalari "Qizil O'zbekiston" va "ПРАВДА" sahifalarida maqolalar chop etilgan.

Markaziy Fargona kanali qazilishi Fargona vodiysidagi qoriq va boz yerlarning O'zlashtirilishi uchun Irrigatsion asos bolib xizmat qilgan bu esa kelgusida Farg'ona vodiysida Paxta yetishtirishni kengaytirishga xizmat qilishi zarur edi. Faqat gina 2-Jahon urushining boshlanishi mazkur rejani ortga suradi.

SSSR urushni g'alaba bilan yakunlagach, O'zbekistonda Yangi yerlarni o'zlashtirish va paxtachilikni rivojlantirish siyosatini davom etiradi. Shu munosabat bilan 1946-1980-yillarda Markaziy Farg'ona cho'lari o'zlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Nobilsev, Farg'ona vodiysi bo'tlab O'zbekiston 1976 yil
2. G'.Fozilov, Vodiyni olmos kamari Farg'ona 1996 yil

SEMIZLIK BILAN KASALLANGAN BOLALARDA KARDIOVASKULAR BUZILISHLAR PROGNOZIDA ICHAK MIKROBIOTIK EKOTIZM HOLATI

Qayumov Hasan Saidkarim o'g'li
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

Bolalarimiz va o'spirinlarda semizlik hozirgi davrimizning jiddiy muammolaridan biridir. Bunday bemorlarning soni kun sayin ortib bormoqda va bu yaxshi holat emas. Ushbu tendentsiyani tushuntirish juda oddiy, chunki ortiqcha vaznning asosiy sababi - bu jismoniy faoliyatning yetishmasligi va noto'g'ri ovqatlanish natijasida kelib chiqadi.

Ba'zi hollarda semirib ketish qalqonsimon bezning noto'g'ri ishlashi, miyadagi neoplazmalar faoliyati buzilishi, shuningdek, boshqa jiddiy sog'liq muammolari kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, har bir ota-ona o'z farzandining sog'lig'ini diqqat bilan kuzatib borishi shart va shifokor nazoratida bo'lib turishlari kerak.

Agar semizlik erta bolalikda rivojlana boshlagan bo'lsa, unda bu xavfli asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ortiqcha vaznli bolalarda bunday kasalliklar xavfi sezilarli darajada oshadi: qandli diabet, arterial gipertenziya, jigar yetishmovchiligi, o't pufagining buzilishi, ichaklar mikrobiota ekotizm holati buzilishlari kuzatilishi mumkin. Voyaga yetganida, bunday bemorlar bepustlik, miokard infarkti va yurak-qon tomir kasalliklarining nisbatan erta rivojlanishiga duchor bo'lishadi.

Agar biron bir darajadagi semirish quyidagi simptomlar bilan kechadigan bo'lsa, orttirilgan hipotiroidizm ehtimoli bor: charchoq, zaiflik, uyquchanlik, maktabning past ko'rsatkichlari kam ishtaha, quruq teri, ich qotishi, ko'zlar ostidagi sumkalarining paydo bo'lishi. Ushbu turdagi hipotiroidizm qalqonsimon bezning ishlashi bilan bog'liq muammolar va yod tanqisligi bilan tavsiflanadi. Qoidaga ko'ra, xastalik, agar balog'at yoshidagi qizlardan ko'proq bo'lsa, hayz ko'rishning yo'qligi (amenore) yoki ushbu siklning boshqa buzilishi bo'lishi mumkin.

Bolalikdagi semirish tananing barcha asosiy organ tizimlariga ta'sir qiladi va ma'lum darajada kasallanish va o'linga olib keladi. O'tmishda to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, aterosklerotik yurak-qon tomir kasalliklari (CVD) jarayonlari bolalikdan boshlanib, hayot davomida genetik omillar, shuningdek atrof-muhitga ta'sir qilish, shu jumladan semirish kabi boshqa potentsial o'zgarishi mumkin bo'lgan xavf omillariga ta'sir ko'rsatadi. Tana vaznining 85 foizida yurak-qon tomir xavfi g'ayritabiiy holga aylanadi, bundan yuqori zichlikdagi lipoprotein xolesterin (HDL-C) darajasi pastroq, triglitserid darajasi yuqori va boshqa xavf

omillari o'zgarishi kuzatiladi. Bolalikda semirish kattalar yurak xastaligining eng barqaror bashoratidir. Istiqbolli tadqiqotlar bolalik BMI ning o'spirinning yurak-qon tomir xavfi profiliga ta'sirini ko'rsatdi.

Semirib ketish boshqa sog'liqni saqlash sharoitlari, masalan, yurak xastaligi, diabet va oshqozon-ichak kasalliklari kabi yuqori xavf bilan bog'liqligi ma'lum bo'lsa-da, semirish va g'ayritabiiy ichak odatlari o'rtasidagi bog'liqlik haqida kam ma'lumot mavjud. Bugungi kunda Alimentary Farmakologiya va Terapevtikada chop etilgan Tana massasi indeksi (BMI) va ichak odatlari o'rtasidagi munosabatni eng keng qamrovli tahlil qilishda Bet-Isroil Deaconess Medical Center (BIDMC) ning shifokor-tadqiqotchilari guruhi semirish o'rtasida kuchli bog'liqlik topdi. surunkali diareya, uning dietasi, turmush tarzi, psixologik omillar yoki tibbiy sharoitlardan mustaqil holda hisoblanadi. Topilmalar shifokorlarning semirish bilan og'rikan bemorlarda diareya alomatlarini qanday davolashlari va davolashlari uchun muhim ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida fikr yuritishadi.

Tahlilning ikkinchi qismi ichak simptomlarining o'zgarishi, kirobiota ekotizm holati va boshqa o'zgaruvchilarning o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot davomida erishilgan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijobiy psixologik muhit bu yaxshilangan ichak simptomlari va sub'ektiv farovonlik va hazil tuyg'usi yaxshilanishi o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirishdir. Psikososyal omillar IBS bilan kasallangan bemorlarda simptomlarning borligi muhimdir deb belgilashadi.

IBS-SSS va BMI yaxshilanishi o'rtasidagi salbiy bog'liqlik kutilmagan edi. Ushbu maxsus konservativ vazn yo'qotish dasturidagi parhez FODMAP-ga boy oziq-ovqatga asoslangan edi (jadval asosidagi tiniq non, sut va sabzavotlar gulkaram va no'xat sifatida). Energiya iste'moli keskin kamaygan bo'lsa ham, Norvegiya dietasida asosiy FODMAP manbalarining mutlaq iste'moli asosan o'zgarmadi. Shuning uchun oziq-ovqat tarkibidagi FODMAPlarning nisbiy miqdori, ayniqsa, tavsiyalarga qat'iy rioya qilgan mavzularda ko'paytirildi, bu esa ichak simptomlari va BMI yaxshilanishi o'rtasidagi salbiy bog'liqlikni tushuntirish bo'ldi.

Turli darajadagi semirishning quyidagi asoratlari mavjud. Yurak-qon tomir tizimidan: ateroskleroz, yuqori qon bosimi, surunkali yurak etishmovchiligi, angina pectoris. Keksa odamlarga xos bo'lgan bunday muammolar ortiqcha vaznli bolalar uchun juda ko'p muammolarni keltirib chiqaradi. Ovqat hazm qilish tizimidan: o't pufagining surunkali yallig'lanishi (xoletsistit), oshqozon osti bezining yallig'lanishi (pankreatit), hemoroid, tez-tez ich qotishi. Jigarda yog 'birikishi lipid gepatozini (steatoz) keltirib chiqaradi. Ushbu kasallik normal yog 'to'qimalarining joy almashishi tufayli jigar funksiyalarining yetarli emasligi bilan tavsiflanadi. Kamdan kam hollarda, steatosis jigar sirozini keltirib chiqaradi. Suyak va bo'g'imlardan skeletning deformatsiyasi, bo'g'inlardagi og'riqlar va tekis oyoqlarni kuzatish

mumkin. Ortiqcha vaznli bolalar tizzalarning valgus deformatsiyasidan aziyat chekadilar (oyoqlar X harfi shaklida bo'ladi).

Gormonlar yetishmovchiligi bilan, oshqozon osti bezi tomonidan ishlab chiqariladigan va glyukoza optimal so'rilishini ta'minlaydigan insulin ikkinchi turdagi diabetga olib keladi. Qandli diabetning o'ziga xos belgilari: uyquchanlik, doimiy tashnalik, haddan tashqari tuyadi, zaiflik, tez-tez siyishkabilar. Semirib ketgan bolalar horlama va apne (uyqusiz nafas olish) kabi uyqu buzilishlaridan aziyat chekadilar

Bolalarda kuzatiladigan semizlik pediatrlar va endokrinologlarning ishlarini orttirib bormoqda. Kattalarning yarmidan ko'pida bu jarayonlar bolalik yoki o'smirlik davrida boshlangan. Bolada semizlik qancha ko'payib borsa, uning endokrin, yurak-qon tomir va reproduktiv rivojlanish xavfi yuqori bo'ladi. Semirib ketish, shuningdek, ovqat hazm qilish tizimi va mushak-skelet tizimining kasalliklari va kasalliklari xavfini oshiradi.

Bolalarda semirishni oldini olish mumkin, shuning uchun profilaktika choralariga e'tibor berish juda muhim. Semirib ketish patogenezi ortiqcha ovqat, ayniqsa uglevod miqdori yuqori bo'lsa, giperin insulinizmni keltirib chiqaradi. Buning oqibati bolada ochlik tuyg'usini keltirib chiqaradigan gipoglikemiya ortib boradi. Insulin - bu anabolik ta'sirga ega va yog 'to'qimasida triglitseridlar sinteziga ta'sir qiluvchi asosiy lipogenetik gormon.

Kerakli darajadan yuqori yog 'to'planishi funktsiyaning ikkinchi darajali o'zgarishi bilan birga keladi. Adrenokortikotropik gormon ishlab chiqarish ko'payadi, giperkortitsizm paydo bo'ladi, ventromedial va venro-lateral yadrolarning ochlik va to'yish signallariga va boshqalar sezgirligi buziladi. Ich qotish, oshqozon va oshqozon osti bezlarining siqilishi, jigar yetishmovchiligi va ayniqda yurak qon tomir kasalliklarining kelib chiqishi, ichaklar faoliyati buzilishi va shunga o'xshash ko'plab asoratlarni keltirib chiqaradi.

Tadqiqotchilar bolalardagi semirishni surunkali yallig'lanish jarayonlari deb hisoblashadi. Patogeneza da yog 'to'qimalarining sitokinlari va qon zardobidagi lipidlar tarkibidagi o'zgarishlar, shuningdek lipoperoksidlanish jarayonlarining faollashishi muhim ahamiyatga ega.

Adipotsitlar yog 'to'qimasi lipoprotein, leptin va erkin yog' kislotalarini boshqaruvchi fermentlarni sintez qiladi. Agar "ozuq-ovqat markazi" leptinga javob bermasa, u holda ovqatdan keyin bola to'yingan bo'lmaydi. Leptin miqdori tanadagi insulin miqdori bilan bog'liq. Shuningdek, ochlik markazlari xoletsistokinin, serotonin, norepinefrinni tartibga soladi.

Ozuq-ovqat termogenezinin g mexanizmi, jumladan qalqonsimon gormonlar, o'n ikki barmoqli ichakning ichak gormonlari amalga oshiriladi. Agar tanada ikkinchisining konsentratsiyasi past bo'lsa, unda ovqatdan keyin bola hali ham ovqat

eyishni xohlaydi. Ishtahasi endogen opiat yoki neuropeptid-x ning haddan tashqari yuqori konsentratsiyasi tufayli ortadi. Agar semirib ketgan bemorda yurak-qon tomir, nafas olish yoki mushak-skelet tizimining kasalliklari bo'lsa, birinchi navbatda ushbu muammolarni hal qiladigan dori-darmonlarni qabul qilish kerak. Bunday dorilarni qo'llash odatiy turmush tarzingizni o'zgartirish bilan, kerak bo'lsa, vazn yo'qotishni rag'batlantiruvchi dorilarni qo'llash bilan birlashtirilishi kerak

ТИРИКЛИК ҲИКМАТИНИ СОҒЛИҚДА, ДЕБ БИЛГИН

Ш.М.Рўзиева
МТТДМҚТМОИ

Аннотация: Мазкур мақолада болалар ва катталарда соғлом овқатлантиришни ташкил этишни ишларини янада такомиллаштириш, овқатланишнинг таълим сифатига таъсири, овқатланиш инсониятни юқумли касалликлардан тўлиқ ҳимоялай олмасда, юқумли касалликларга чалинган пайтда ва ундан кейин, айниқса, ҳар қандай даврда иммун тизимини мустаҳкамлаб бориш учун соғлом овқатланиш зарурлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Соғлом, озиқ-овқат, саломатлик, маҳсулотлар, болалар, носоғлом овқатланиш.

Бугунги кунда аҳоли саломатлигини соғлом овқатланиш орқали сақлаш масаласи дунё миқёсидаги долзарб масалалардан биридир. БМТнинг нуфузли ташкилотлари маълумотларига кўра, «носоғлом овқатланиш ва тўйиб овқатланмаслик глобал касалликлар юқини оширувчи ўнта асосий омиллардан бирини ташкил этмоқда»

Юртимизда фуқаролар саломатлигини муҳофаза қилиш давлат ижтимоий сиёсатининг доимий устувор вазифаларидан бири бўлиб келмоқда. Кейинги йилларда бу борада амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар ва чоратадбирлар қаторида аҳоли, жумладан, болаларни соғлом овқатлантиришни ташкил этиш йўналишидаги ишларни алоҳида таъкидлаш лозим.

«Буюк аждодимиз Имом Мотуридий ҳазратларининг *“Тириклик ҳикматини соғлиқда, деб билгин”*, деган чуқур маъноли сўзлари нақадар тўғри эканини ҳаётнинг ўзи бугун қайта-қайта исботламоқда.

Шу боис мавжуд имконият ва салоҳиятимиз, пандемия даврида орттирган тажрибамиз ҳамда хориждаги илғор ютуқлардан фойдаланиб, аҳоли саломатлигини асраш ва мустаҳкамлаш борасидаги туб ислохотларимизни янги босқичга кўтаришимиз зарур. Бунда аҳоли, айниқса, ёшларимиз ўртасида соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб этиш – энг устувор йўналишлардан бири бўлиши лозим», дея таъкидланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатномасида, Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан юқоридаги мақсадларни рўёбга чиқариш мақсадида 2021 йил Ўзбекистонда *“Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”*, деб эълон қилинди.

Мамлакатимизда ҳар томонлам баркамол авлодни вояга етказиш жараёнларида таълим-тарбия тизимининг муҳим ва асосий бўғини бўлган мактабга таълим тизимини жаҳон талаблари даражасида тараққий топтириш болаларни соғлом овқатлантириш ва уларда ривожланишнинг илк даврлариданоқ соғлом овқатланиш кўникмаини шакллантириш методикасини ишлаб чиқишни мактабгача таълим педагогикаси олдидаги долзарб вазифалардан бири сифатида белгилаб бермоқда.

Давримизга келиб дунё бўйлаб тарқалган COVID-19 пандемияси соғлом овқатланиш масаласининг долзарблигини янада оширди. Яъни “Глобал иқлим ўзгаришлари, иқтисодиёт глобаллашуви шароитида юқори даромад олиш мақсадида озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнларида инсон саломатлигига зарарли турли антибиотик, гормонлар ва шу каби компонент ва кўшимчалар кенг миқёсда қўлланиши натижасида дунё бозорида хавфли маҳсулотлар ҳажмлари ўсиб бориши, ўсимликлар зараркунандалари ҳамда турли хавфли вируслар тарқалиши қайд этилган муаммоларни янада кескинлаштирмоқда. Жумладан, 2020 йилдан бошлаб эпидеомологик хавф-хатарлар кучайган, яъни COVID-19 пандемияси билан боғлиқ шароитда аҳоли истеъмоли учун асосий турдаги қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳамда етказиб бериш масалалари дунё миқёсида энг долзарб вазифа саналмоқда”.

Гарчи фақатгина овқатланиш инсониятни юқумли касалликлардан тўлиқ ҳимоялай олмасада, юқумли касалликларга чалинган пайтда ва ундан кейин, айниқса, ҳар қандай даврда иммун тизимини мустаҳкамлаб бориш учун соғлом овқатланиш зарурлиги жаҳон миқёсида эътироф этилмоқда.

“Тўлақонли овқатланиш – бизнинг касалликлардан ҳимояланиш ва ҳаётий энергиямиз ва фаоллигимизнинг манбаидир. Нотўғри рацион билан боғлиқ овқатланиш муаммоси турли хил бўлгани ҳолда, айниқса ёш авлодга боғлиқ ҳолда олиб қараганда уларга таълим-тарбия беришнинг пасайишига ҳам олиб келиши мумкин. Демак унинг тақдирига таъсир қилади, камбағаллик ва тўйиб овқатланмаслик занжирини узиш имкониятларини пасайтириради, ўз навбатида фуқаролар ва давлатлар учун ҳам жиддий оқибатлар келтириб чиқаради” дейилади БМТнинг Озиқ –овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти баёнотида.

“Соғлом овқатланиш бутун ҳаёт давомида нотўғри овқатланишнинг барча шакллари ва қатор юқумли бўлмаган касалликларнинг олдини олишда ва саломатликнинг бузилишининг олдини олишга заминга яратган”, дея таъкидлайди Жаҳон саломатлик ташкилоти.

Ўзбекистонда кейинги йилларда аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш, ҳар томонлама соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказиш, камбағалликни қисқартириш, хусусан, аҳоли ва болаларни соғлом овқатланиш масаласига

давлат томонидан доимий эътибор бериб келинмоқда. Давлатнинг бу борадаги фаол сайёи ҳаракатлари халқаро ташкилотлари ва жаҳон ҳамжамияти томонидан чуқур эътироф этилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Устойчивое здоровое питание руководящие принципы. Продовольственная и Сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций. Всемирная Организация Здравоохранения. Рим, 2020.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

3. Саидахмедова Нодира Илхомовна. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари ва устувор йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари доктори (dsc) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2020 йил.

ОРГАНОЛЕПТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОФЕ

Вафоева Н.

Азизов О.Т.

Ташкентский химико-технологический институт

Аннотация: Органолептические исследования проводятся группой обученных людей, которая исследует продукцию в определённых условиях: влажность воздуха, цветовое оформление помещения, в котором проводится исследование - все регламентировано. Существуют стандартные образцы вкусов и запахов. Исследователей отбирают по тому, насколько они восприимчивы к тому или иному вкусу. Это серьезная работа и говорить о том, что данные исследования субъективны нельзя.

Органолептический анализ – один из самых сложных видов анализа.

Органолептический анализ (*organoleptic analysis*) - метод определения показателей качества продукции на основе анализа восприятия органов чувств - зрения, обоняния, осязания, слуха, вкуса. При оценке товара определяют сначала внешний вид, форму, цвет, блеск, прозрачность и сенсорный анализ продуктов, вкусовых и ароматических веществ с помощью обоняния, вкуса, зрения, осязания и слуха. Органолептический анализ проводят дегустаторы, т.е. испытатели или эксперты, которые оценивают органолептические характеристики и свойства пищевого продукта.

Важнейшими органолептическими показателями кофе являются:

1. *intensity* (*интенсивность*): Величина степени восприятия; количественная характеристика стимула, вызывающего восприятие.

2. *body* (*тело*): Богатство флейвора или впечатление насыщенности, даваемое продуктом.

3. *flavour* (*флейвор*): Комплексное ощущение в полости рта, вызываемое вкусом, запахом и текстурой пищевого продукта.

Внешний вид определяют визуально при ярком свете, предварительно отобрав среднюю пробу продукта, помещенного на лист белой бумаги ровным слоем.

Вкус и аромат определяют органолептически. Аромат определяют в сухом продукте и экстракте; вкус - только в экстракте.

Вкус. Для определения вкуса берем 60 гр кофе на 1000 мл воды или 12/200. Насыпаем кофе, слушаем аромат, после заливаем горячей водой 93-95, даем постоять 4 минуты - ломаем шапку из молотого кофе, образовавшуюся сверху. Ждем до десятой минуты и дегустируем.

Размер. Экспертиза качества кофе начинается с определения его размера. Для каждого ботанического вида кофе принята своя система оценки плодов по размеру, которая варьируется в зависимости от страны производителя. Но в одном они сходятся - наиболее ценными считаются крупные бобы.

Цвет. Одной из важнейших характеристик кофейных зерен является цвет. Он должен быть зеленым и иметь оттенок от синеватого до серого. При нарушении технологии сушки цвет изменяется до коричневого; могут также появиться пятна. Наличие белесости свидетельствует об истечении срока хранения, который обычно составляет около 2, реже - 5 лет. Помимо этого может возникать затхлый запах гнили, который делает кофейные бобы совершенно непригодными к переработке, поскольку его невозможно устранить даже при обжарке.

Аромат. На этапе дегустации напитка количество учитываемых показателей существенно увеличивается. Самым сложным и важным из является, безусловно, вкус кофе, который напрямую зависит от содержания кофеина и влияет на остальные параметры оценки.

После заваривания напитка идет определение не менее важной его характеристики - аромата, поскольку ощущение аромата начинается задолго до того, как пробуются непосредственно кофе. Различные виды и сорта кофе обладают различной степенью выраженности аромата. Так, свежемолотый и свежееобжаренный кофе значительно отличается по интенсивности от кофе, который хранится уже долгое время.

К специфическим показателям качества при экспертизе кофе можно отнести кислотность, сладость и баланс.

Кислотность - эта характеристика присуща кофе высокого качества, который, как правило, не подвергается сильной обжарке. По наличию кислотности (или кислинке) во вкусе определяют место произрастания кофе, степень и качество обжарки, качество сорта.

Сладость - мягкая, гладкая вкусовая характеристика, относящаяся к базовым вкусам. Сладость не подразумевает резкости, каких-либо дефектов вкуса, воспринимается как приятная, ощущается преимущественно на кончике языка.

Баланс - это термин, который означает, насколько гармоничны все оттенки, имеющиеся в послевкусии данного напитка.

Использованная литература

1. Ўзбекистон Республикасини "Озиқ-овқат маҳсулотларини сифати ва хавфсизлиги тўғрисида"ги Қонун. 1977 йил.
2. Normahmatov R. va boshqalar. Tovarshunoslik. Darslik. T.:Mehnat, 2004.

3. Магомедов Ш.Ш. Товароведение и экспертиза обуви: Учебник. - 2-е изд. - М.: «Дашков и К°», 2006. - 381 с.

4. Петрище Ф.А. Теоретические основы товароведения и экспертизы непродовольственных товаров: Учебник; - 2-е изд., испр. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2006. - 510 с.

АСОСИЙ СОҶАЛАРДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ҲАМДА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ПСИХОЛОГИЯСИ

Собитов Отабек Йўлдошович
sobitov572@gmail.com

Тошкент давлат педагогика университети

Аннотация: Мазкур мақолада рақамлаштириш сиёсатининг тизимли йўлга қўйилиши, таълим, соғлиқни сақлаш тизимларидаги ислохатлар, рақамли технологияларини жорий этиш эса аввало ҳар бир мамлакат ривожланишининг асосий драйвери ҳақида фикрлар юритилган. Шунингдек Ўзбекистонда мазкур йўналиш бўйича олиб борилган ислохотлар, ютуқлар баён этилган, “Келажакнинг рақамли саноатини яратиш” ғояси илгари суриш орқали тизимни яна ислох қилишга қаратилгандир.

Калит сўзлар: рақамлаштириш, сиёсат, рақамли технологиялари, замонавий, иқтисодиёт, давлат, аҳоли, психология.

“Келажакнинг рақамли саноатини яратиш” - инсон капиталини ривожлантириш даражасини ошириш орқали мамлакатни рақамли трансформациясини ишга туширишни, таълимда тезкор суръатларда рақамли ўзгартиришни талаб қилади. Бугунги кун аудиториялари ўн йил аввалгиларидан жуда катта фарқ қилади ва синф хоналари компьютерлар, iPad, планшетлар, смарт-доскалар ва бошқа турдаги таълим технологиялари билан жиҳозланган. Дунёнинг бошқа жойларида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам рақамли авлоднинг етти экранли авлоди - телевизор, компьютер, планшет, таблет, фаблет, смартфон ва смартсоатлари пайдо бўлди. Бундай зич рақамли муҳитга эга бўлиш ва у билан доимий ўзаро муносабат натижасида бугунги кун талабаларининг фикрлаши ва ахборотларга ишлов бериш жараёнлари олдинги фикр юритиш ва ахборот жараёнларидан тубдан фарқ қилади. Рақамли авлод ота-оналаримиз ўрганган услубда ўқитилиши мумкин эмас ва бўлмаслиги ҳам керак. Бу авлодни ўқитишда қора доска ва оқ бўрдан фойдаланиш мумкин эмас. Қора доскани оқига ва бўрни маркерга ўзгартириш ҳеч нарсани ўзгартирмайди, яъни замонавий талабаларни билим олишга ва меҳнат бозорида муваффақиятга эришиш кўникмаларини ривожлантиришга ундаш усули бўла олмайди.

Ҳозирги даврда ҳаётимиз “рақам”лашмоқда ҳар бир жараёнда “рақам”лаштириш сиёсати асосида янги ва замонавий технологиялар кириб келмоқда. Ҳудди шунинг учун ҳам давлат ва жамият тараққиётини янада жадаллаштириш мақсадида Республикамиз раҳбарияти бир қанча муҳим

қарорларни қабул қилди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президенти 2020 йил 25 январдаги 2020 йил учун энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам мамлакатимизда рақамли иқтисоднинг ривожланиши бўйича қуйидагиларни айтиб ўтди:

“Ҳозирги кунгача 7 мингдан ортиқ соғлиқни сақлаш, мактабгача таълим муассасалари ва мактаблар юқори тезликдаги Интернетга уланган бўлса, кейинги 2 йилда яна 12 мингта муассаса тезкор Интернетга уланади. Бу вазифаларни кўзда тутган ҳолда, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурини ишлаб чиқишни икки ой муддатда якунлаш лозим.”¹ Шунинг учун ҳам уни қандай ривожлантириш масалалари жамият ва халқ олдида кўндаланг бўлиб турибди.

Бугунги жараёнларда келажак авлод бўлган ёшларни замонавий технологиялар орқали уларни салоҳиятини янада ошириш асосида ёшларимизнинг вақтларидан унумли фойдаланиш кўпроқ билим олиш, китоб мутолааси учун кўплаб қулайликлар мавжуд. Электрон китоблар дейсизми, Электрон таълим платформалари хуллас ҳаётимиздаги асосий воситалар замонавий технологиялар асосида бойиб бормоқда.

Аммо мазкур жараёнларда аҳоли айниқса ёшларни рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш кўникмаси шаклланишдаги турли номутаносибликлар сабаб рақамли технологиялардан фойдаланиш кўрсаткичи ижобий деб айтиш қийин. Биргина Халқ таълими тизимини оладиган бўлсак, мактабларда рақамли технологияларни жорий этиш ишларини бир нечта компонентга бўлиб таҳлил қиламиз. Биринчиси, мактабдаги АКТ хонаси, яъни аввалги информатика хонасини замонавий компьютер технологиялари билан жиҳозлаш. Республика бўйича 10 мингта мактабимиз бўлса, 16 мингга яқин компьютер синфхонаси мавжуд. Шундан 60 фоизи, яъни 9 мингта компьютер синфхонаси ҳозирги кун талабига жавоб беради, тахминан 135 минг дона компьютер.² Бу дегани тўхтаб қолишимиз керак дегани эмас ёки қолган мактабларда компьютер йўқ дегани ҳам эмас. Қолган мактабларда ҳам компьютер бор, лекин замонавий деб айтолмаймиз. Ҳақиқатдан асосий Халқ таълими вазирлигининг расмий саҳифасида эса 2019 йилнинг ўзида 61 миллион 194 минг 40 нафар ўқувчилар³ таълим олишини инobatга олсак рақамлаштириш сиёсати нақадар муҳим эканлигини кўрсатмоқда. Бу эса ўз навбатида асосий қисмида мактабларда таълим олаётган қишлоқ хурудуларидаги ёшлар учун

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 25 январдаги 2020 йил учун энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

² <https://daryo.uz/k/2020/12/01/xalq-talimi-tizimida-raqamli-texnologiyalar-oqituvchidan-vazirgacha-barcha-bogin-bitta-tizimda/>

³ <https://www.uzedu.uz/uz/statistika>

замонавий технологияларни тезроқ жорий этиш турли номутаносибликларни олдини олишда кўмаклашади.

COVID-19 коронавирус пандемияси бутун дунёга шуни англатдики ҳар бир давлат ўз мамлакатининг истиқболи нуқтаи назаридан рақамли иқтисодиётга ўтиши нақадар долзарб эканлигига ундади. Дарҳақиқат бирга пандемия даврида кўплаб мамлакатлар қатори Электрон таълим платформалари оммалашиб ёшларни мазкур платформалардан самарли фойдаланишмоқда.

Америка беҳиоваризми XIX асрда сиртдан туриб, психика-онгни кузатиш ва инсон психикасига таъсир эта олиш борасида психологик қонунлар чиқа бошлаган. Психика объектив оламининг субъекти имкониси. Психика объектив оламининг субъекти имкониси. Психика юксак даражада ташкил топган материянинг хоссасидир. “Ташқи таъсир кучлари инсон психикасига таъсир кўрсатмаслиги учун психологияда оддий (туғма) ва мураккаб (ҳосил қилинган) рефлексларга асосланган ташқи реакцияларни ўрнатмоқ керак”⁴ – деган эди Россия психологи В.М.Бехтерев.

30 йилдан кейин интернет нефтдан муҳимроқ бўлади. Рақамли технологиялар кўплаб муаммоларга ечим бўлади ва улар одамларни бахтлироқ қилган ҳолда барқарор ривожланишга кўмак беради. Бундай фикрни Alibaba Group асосчиси, хитойлик тадбиркор Жек Ма “Сколково”даги “Очиқ инновациялар” форумида айтиб ўтди. Миллиардернинг фикрича, дунёни тўлиқ электрон тижорат ва электрон иқтисодиёт кутмоқда: ишлаб чиқаришда янги иш ўринлари ташкил этилмайди, сабаби ишлаб чиқариш билан сунъий онг шуғулланади, истеъмолчиларга эса маҳсулот қаерда ишлаб чиқарилганининг фарқи бўлмай қолади. *“Яқин орада маҳсулот Хитойда, АҚШда ёки яна бошқа бирор жойда ишлаб чиқарилгани аҳамиятсиз бўлиб қолади. Ишлаб чиқариш билан сунъий онг шуғулланади, одамлар эса бошқа нарсалар билан машғул бўладилар”*, деб айтган Ма. Шу билан бирга Ма одамлар машиналар уларнинг ўринларини эгаллаб олишидан хавотирланмасалар ҳам бўлишини айтди. *“Ҳа, вақти келиб машиналар одамлар каби кўп бўлади. Бироқ одамлар одамлар бўлиб қоладилар, чунки уларда қадриятлар мавжуд”*, деб айтди Ма. *“Фикримча, дунёга “катта йигирматалик” эмас, “катта икки юзталик” керак бўлади”*, деб ўз сўзини интиҳолади Ма.⁵

Рақамли трансформация - рақамли технологияни татбиқ этиш орқали жамиятда инсон ҳаётининг сифатини оширишга хизмат қилувчи восита. Рақамли трансформация давлат бошқарувини рақамлаштириш орқали ўзгартириш,

⁴ Шорохева Е.В —Методология и методы социальной психологии| М.: 1977 93ст

⁵ <https://kun.uz/82890263>

жумладан, давлат бошқарувининг алоҳида қисмлари, бошқарув цикли, давлат функциялари ва уларнинг типлари босқичларида қўллаш мумкин.⁶

Чет эл давлатларида ҳам давлат бошқарувини рақамлаштириш борасида катта ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Россияни оладиган бўлсак, уни амалга ошириш учун алоҳида “Рақамли давлат бошқаруви” федерал лойиҳаси ишлаб чиқилган. Бу лойиҳа Россия Федерациясининг рақамли иқтисодиёт миллий лойиҳасининг таркибига киради.

Федерал лойиҳада асосий эътибор давлат хизматлари ва хизмат кўрсатишни рақамли трансформация масалаларига қаратилган. Бу йўналиш бўйича рақамли трансформация натижалари 2019 йил ўрталарида аниқланиши кўзда тутилган. Натижаларга кўра, Россияда давлат бошқаруви⁷ доирасида АКТни татбиқ этишда чекловлар ва қуйидаги асосий муаммолар санаб ўтилган:

- ҳар бир бошқарув тизими учун алоҳида автоматлаштирилган ахборот тизимининг ишлаб чиқилганлиги, ўз-ўзидан тизимни қўллаб-қувватлаш харажатларининг ошиши ва давлат органлари билан транзакциялардаги узундан узун кутишларни юзага келтиради;

- фойдаланилаётган автоматлаштирилган ахборот тизимлари (ААТ)да маълумотлар асосан қўл ёрдамида киритилганлиги сабабли кўплаб қарама-қаршилиқлар ва йўқотишларни келтириб чиқармоқда ҳам маълумотларни бутунлиги бузилмоқда;

- фойдаланилаётган ААТ бир-бири билан яхши интеграцияланмаган, ўз-ўзидан кўплаб хатоликларни келтириб чиқариши билан бирга, кейин босқичлардаги ахборотлаштириш жараёнлари баҳосини ошириб юбормоқда;

- шунингдек, ААТ функциялари фақатгина “марказий” ташкилотда ишлайди, қуйи поғонадаги ташкилотлар талабларига жавоб бермайди. Улар учун қўшимча равишда алоҳида хусусий ААТ ишлаб чиқилади ва бу бошқа муаммоларни келтириб чиқаради. Ўзи-ўзидан бу ерда рақамли транзакция масаласи ҳам турибди.

Натижалар бўйича рақамлаштириш орқали биз бошқарувнинг эски муаммоларини бартараф этамиз, бу эса давлат бошқарувининг кейинчалик ривожланишида асосий механизм бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Хулоса сифатида шунни қайд этиш жоизки, рақамли технологиялари аввало давлат иқтисодиётининг драйвери, ҳар бир соҳанинг асосини ташкил этиши ёрқин билинмоқда. Ҳар бир технологиялардан самарли фойдаланиш аввало ушбу мамлакатнинг ривожига ҳисса қўшади бу борада эса Юртимизда яратилаётган шароитлар ҳам мазкур соҳани янда ривожлантиришга ҳисса

⁶ <https://buyukkelajak.uz/uz/zbekiston-ra-amli-transformaciya-ostonasida/>

⁷ Государственное управление по результатам в цифровую эпоху: возможности и риски. Гайдаровский форум – 2019. 88

қўшади албатта, биргина 2019 йил Тошкент шаҳрининг Мирзо Улуғбек туманида Дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологиялари парки бунёд этилгани, Андижон ва Марғилон шаҳарларида мазкур ИТ-паркнинг филиаллари ташкил қилинди. Пойтахтда Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ахборот технологиялари мактаби ҳудудида яна бир филиал биноси қурилмоқда. 2020 йил якунига қадар Гулистон, Бухоро, Наманган, Нукус, Самарқанд, Урганч ва Жиззах шаҳарларида шундай филиаллар ташкил этиш режалаштирилган. Мазкур ИТ-парклар қурилиши, оптик толали линиялар қамрови, мобил интернет тезлиги ва сифатини ошириш ишлари юзасидан давлат миқёсида ишлар жадаллик билан ташкил этилмоқда ва бу ҳаракатлар давом этирилиши аниқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 25 январдаги 2020 йил учун энг муҳим устивор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
2. Государственное управление по результатам в цифровую эпоху: возможности и риски. Гайдаровский форум –2019. 88
3. Шорохева Е.В —Методология и методы социальной психологии|| М.: 1977 93ст
4. <https://kun.uz/82890263>
5. <https://buyukkelajak.uz/uz/zbekiston-ra-amli-transformaciya-ostonasida/>
6. <https://daryo.uz/k/2020/12/01/xalq-talimi-tizimida-raqamli-texnologiyalar-oqituvchidan-vazirgacha-barcha-bogin-bitta-tizimda/>
7. <https://www.uzedu.uz/uz/statistika>

EKSPLUATATSIYA DAVRIDA ISUZU AVTOBUSLARINING STARTYORI BO'YICHA JORIY TA'MIRLASHGA KETADIGAN SOLISHTIRMA XARAJATLAR XISOBI

D.I.Otaqo'ziyev
A.A.Tojiboyev
TDTTrU

Hozirgi bozor iqtisodiyoti davrida foydalaniladigan avtomobillarning ishonchliligi va ta'mirlashga ketadigan xarajatlari alohida ahamiyatga ega. Eksploatatsiya jarayonida avtomobil, ularning agregati va tizimlarining texnik holatida o'zgarishlar ro'y beradi, bu esa ishlash qobilyatining qisman yoki to'liq yo'qolishiga olib keladi.

Avtomobillarning ishonchlilik pasayishi (buzilish va nosozliklarni oshishi) bilan ehtiyot qismlarga bo'lgan ehtiyoj ortadi. Bundan tashqari, ehtiyot qismlarga bo'lgan talab avtomobillarning foydalanishdan boshlab bosib o'tgan masofasiga bog'liq hamda ushbu masofa oshgan sari ehtiyot qismlar nomenklaturasi ham oshadi. Shu sababli avtomobillarning ishonchliligi xususiyatlari ko'rsatkichlarini aniqlash bo'yicha eksploatatsiya jarayonida ma'lumot to'plash va ularga ishlov berish zarur. Bunda nazorat ostiga olinadigan avtomobillar soni etarli darajada va kerakli aniqlikda ko'rilayotgan ko'rsatkichlarni xarakterlashi zarur.

ISUZU avtobusi startyorining har bir detallar bo'yicha 200 ming km masofada vujudga kelgan buzulishlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

№	Startyor detali nomi	Oraliqlar, ming km									
		0 20	20 40	40 60	60 80	80 100	100 120	120 140	140 160	160 180	180 200
1	Startyor shesternyasini yeyilishi				1	3	2	5	4	6	6
2	Startyor bendeksining kuyishi			1	1	2	5	6	6	7	7
3	Klemmalarning kuyishi	1	2	1	3	5	8	11	13	10	12
4	Startyor shyo'tkasining kuyishi	1	1	2	4	8	7	8	9	7	9
5	Elektromagnit relening kuyishi		1	1	3	3	5	6	5	5	7
6	Startyor podshibnigining to'kilishi				2	3	2	4	5	5	6

Detallarning buzilishlar oqimining parametri quydagicha aniqlanadi [1]

$$\omega_{i,j}(L) = \frac{m_{i,j}(L)}{N_0 \cdot \Delta L} \quad (1)$$

bu yerda, N_0 – kuzatuvdagi avtomobillar soni, $m_{i,j}(L)$ -j nomli detalning i-oraliq

bo'yicha buzilishlar soni va har bir buzilish uchun ketadigan sarf-xarajat (detallarning narxi, mehnat sarfi, materiallar sarfi, turib qolishdagi sarflar) natijasi (2-jadval)da keltirildi

2-jadval

Startyor bo'yicha solishtirma xarajatlar (so'm/ming km) natijalari

Startyor detali nomi	Sarf-xarajatlar	Oraliqlar, ming km									
		0 20	20 40	40 60	60 80	80 100	100 120	120 140	140 160	160 180	180 200
Startyor shesternyasi	61000	0	0	0	152,5	457,5	305	762,5	610	915	915
Startyor benedksi	93000	0	0	232,5	232,5	465	1162	1395	1395	1627	1627
Startyor klemmasi	39500	98,75	197	98,75	296,2	493,7	790	1086	1284	987,5	1185
Startyor shyo'tkasi	35000	87,5	87,5	175	350	700	612,5	700	787,5	612,5	787,5
Elektromagnit rele	50000	0	125	125	375	375	625	750	625	625	875
Startyor podshibnigi	63750	0	0	0	318,7	478,1	318,7	637,5	796,8	796,8	956,2
Y	0	186,25	410	631,2	1725	2969,	3813,	5331	5498	5564	6346
X	0	10	30	50	70	90	110	130	150	170	190

Joriy ta'mirlashga ketadigan nazariy solishtirma sarf-xarajatlarni quyidagi ifoda bo'yicha aniqlaymiz:

$$C_{TP}(L) = bL^n \quad (2)$$

bu yerda, b-burchak koeffitsienti, n-daraja koeffitsienti.

Ushbu ifodadagi koeffitsientlarni aniqlash uchun eng kichik kvadrat usuli bo'yicha (2) ifodani quyidagi to'g'ri chiziq tenglamasiga keltiramiz

$$Z = a_0 + a_1 X \quad Z = \lg(C_{TP}(l)); \quad a_0 = \lg(b); \quad a_1 = n \quad x = \lg(L)$$

Keltirilgan o'zgartirishlar bo'yicha statistik ma'lumotlarga ishlov beramiz. Ushbu ifodalarning natijalari (3-jadval) da keltirilgan. [2]

3-jadval

T/R	X	$U = \log(x)$	U^0	U^1	U^2	Y	$Z = \log(y)$	$Z * U$	Natija $5,824L^{1,355}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	10	1,00	1,00	1,00	1,00	186,25	2,27	2,270096	130,38
2	30	1,48	1,00	1,48	2,18	410	2,61	3,859399	574,56
3	50	1,70	1,00	1,70	2,89	631,25	2,80	4,75745	1145,07
4	70	1,85	1,00	1,85	3,40	1725	3,24	5,972193	1803,45
5	90	1,95	1,00	1,95	3,82	2969,375	3,47	6,78643	2531,91
6	110	2,04	1,00	2,04	4,17	3813,75	3,58	7,310946	3319,72
7	130	2,11	1,00	2,11	4,47	5331,25	3,73	7,878305	4159,54
8	150	2,18	1,00	2,18	4,74	5498,125	3,74	8,139048	5045,97
9	170	2,23	1,00	2,23	4,97	5564,375	3,75	8,35396	5974,86
10	190	2,28	1,00	2,28	5,19	6346,25	3,80	8,665	6942,87
			10,00	18,82	36,83		32,99	63,993	
			S ₀	S ₁	S ₂		V ₀	V ₁	

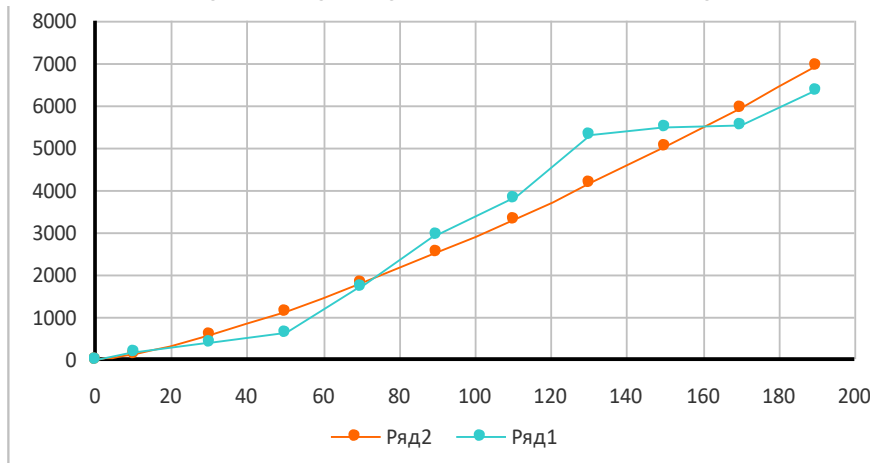
Yordamchi koeffitsientlar quyidagicha aniqlanadi:

$$V_k = \sum_{i=0}^n Z * X_i^l \quad S_k = \sum_{i=0}^n X_i^k$$

$$k=0,1,2...2m \quad l=0,1,2....m$$

$$a_0 = \frac{(S_2 \cdot V_0 - S_1 \cdot V_1)}{(S_2 \cdot S_0 - S_1^2)} \quad a_1 = \frac{(-S_1 \cdot V_0 + S_0 \cdot V_1)}{(S_2 \cdot S_0 - S_1^2)}$$

Ushbu koeffitsientlarni nazariy solishtirma-xarajatlarini oraliq bo'yicha natijasi 3-jadval 10-ustunda keltirilgan va grafigi 1-rasmda tasvirlangan.

1-rasm. Joriy ta'mirlashga ketadigan sarf-xarajatlarni nazariy va sinov qiymatlarini o'zgarishi.

(— - nazariy, — - sinov)

Grafikdan ko'rish mumkinki masofa oshgan sari joriy ta'mirlashga ketadigan sarf-xarajatlar oshib boradi. Ushbu sarf-xarajatlarni kamaytirish uchun TXK va JT ishlarini o'z vaqtida va sifatli bajarish kerak.

Avtobuslarni turib qolishini kamaytirish uchun almashtirishlar strategiyasini (buzilgan, belgilangan resursda almashtirish) ekspluatatsiya jarayonida qo'llash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishonchlilik nazariyasi va diagnostika asoslari: Oliy o'quv yurtlari bakalavrlari uchun darslik./ A.A. Tojiboyev , Q.M.Sidiqnazarov, K.I.ibrohimov, N.V.Kusnetsov T. "Extremum-Press" 2015.2096 b

2. E. Ma'murov, T. Adirov, Extimollar nazariyasi va matematik statistika. O'quv qo'llanma. Toshkent Moliya institute, 2005. 152 b.

ZAMONAVIY XESH FUNKSIYALARNING KRIPTOBARDOSHLILIK DARAJASINI BAHOLASH

Salayev Alisher Kuralbayevich
O'zbekiston milliy universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezis zamonaviy xesh funksiya algoritmlarining murakkablik darajasi va kriptobardoshligini baholash mavzusiga bag'ishlangan. Avvaliga algoritmning murakkablik darajasi va uning parametrlari sanab o'tilgan. Foydalanuvchi tasarrufidagi axborotni saqlash va uzatish jarayonlarini avtomatlashtirish masalasini yechishga imkon beruvchi kompyuter tarmoqlari ma'lumotlarini avtomatlashtirilgan ishlash vositalarining paydo bo'lishi va tarqalishi ushbu jarayonlarni tajovuzkor axborot ta'siriga nisbatan zaif qilib qo'ydi. Natijada fayllarni va kompyuterda saqlanuvchi boshqa axborotni himoyalash vositalariga ehtiyoj tug'ildi. Ayniqsa ko'pchilik foydalanuvchi tizimlarda, vaqti bo'linishli tizimlarda hamda ochiq tarmoqlar orqali foydalanuvchi tizimlarda himoyalash vositalariga ehtiyoj kuchli sezildi. Axborot-kommunikasiya tarmoqlarida ma'lumotlarni uzatish va saqlash masalalari, ma'lumotlarning yaxlitligini ta'minlashning ahamiyati juda muhimdir. Axborot butunligini nazorat qilishning ko'proq maqbul bo'lgan metodlaridan biri xesh-funksiyadan foydalanish hisoblanadi. Bunday masalani hal qilish uchun esa foydalanilayotgan xesh-funksiyaning murakkablik darajasi va kriptobardoshligi talab darajasida bo'lmog'i shart.

Kompyuter texnologiyalari rivojlanishi bilan turli xil qo'llaniladigan sohalarda juda ko'p sonli turli xil algoritmlar yaratildi va ularning samaradorligi masalalariga jiddiy e'tibor berish kerak edi. Xotira resurslari va kompyuterning ishlash muddati cheklanganligi sababli, bu muammoni hal qilish algoritmi borligini bilish etarli emas. Algoritmni amalga oshirish uchun kompyuterga qanday resurslar kerakligini, tegishli dasturning xotiraga sig'inishi va qabul qilinadigan vaqt ichida natija berishini tasavvur qilish uchun hech bo'lmaganda umumiy ma'noda zarur. Ushbu masalalar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar algoritmlar nazariyasining yangi qismini - algoritmlarning murakkabligi nazariyasini yaratdi.

Algoritmning murakkabligi bu uning qancha vaqt ishlashini (vaqtning murakkabligi) yoki uning ishlashi uchun qancha xotira kerakligini (xotira murakkabligini) ko'rsatadigan miqdoriy xarakteristikadir.

Algoritmning sig'imli murakkabligi uning bajarilishida ishlatilgan xotira yacheyekalari soni bilan belgilanadi.

Texnologiyalarning rivojlanishi xotirani arzon va ixcham qildi. Odatda, bu juda muhim manba emas; bu muammoni hal qilish uchun etarli. Shuning uchun, ko'pincha

algoritmning murakkabligi uning vaqt murakkabligini o'rganish orqali tushuniladi. Bundan tashqari, murakkablik deganda biz faqat vaqt murakkabligini tushunamiz, u algoritmning murakkabligi deb ham ataladi. Algoritmning murakkabligini qaysi birliklarda o'lchash kerak? Bu erda vaqtni o'lchashning odatiy birliklari (soniyalar va h.k) mos kelmasligi aniq - bir xil kirish ma'lumotlariga ega bo'lgan bir xil dastur turli xil kompyuterlarda, umuman aytganda, har xil vaqtda bajariladi.

Algoritmning haqiqiy bajarilish vaqti $\tau \cdot t$ qiymati, bu erda t - harakatlar soni (elementar qadamlar, buyruqlar) va τ bitta elementar harakatning o'rtacha bajarilish vaqti.

T raqami algoritm tavsifi bilan aniqlanadi va modelning fizik amalga oshirilishiga bog'liq emas, va τ elementlarda signalni qayta ishlash tezligiga bog'liq bo'ladi, shuning uchun bu obyektiv matematik xarakteristikasi va kompyuter tugunlari. algoritmning vaqt murakkabligi - bu algoritm ishlashi davomida bajarilgan elementar harakatlar soni. Biroq, qaysi operatsiyalarni boshlang'ich deb hisoblash kerakligi har doim ham aniq emas. Bundan tashqari, turli xil operatsiyalar ularning bajarilishi uchun har xil vaqtni talab qiladi va algoritmni tavsiflashda foydalaniladigan operatsiyalarni tarjimasini, kompyuterda ishlatiladigan operatsiyalarda, kompilyatorning xususiyatlari va dasturchining malakasi kabi bu kabi omillar masalalarga bog'liq holda juda noaniq masala. Shuning uchun falon algoritm faloncha kirish ma'lumotlari bilan 150,000,000 operatsiyalarni talab qiladi degan bayonot, aslida, hisoblashlarning haqiqiy vaqti haqida ma'lumot bermaydi. Aslida, algoritmning murakkabligini tahlil qilish vazifasi kirish ma'lumotlari miqdori ortishi bilan ish vaqti qanday o'zgarishini o'rganishdir. Bu, albatta, o'sib bormoqda, ammo qanaqa tezlikda? Algoritmning vaqt murakkabligi ish vaqtining (elementar harakatlar sonining) kirish hajmiga bog'liqligi $T(n)$ funksiyasi bilan ifodalanadi. Kirish kattaligi har bir topshiriq uchun alohida belgilanadi. Odatda muammoning kirish ma'lumotlari miqdorini tavsiflovchi ba'zi bir tabiiy parametrlari bor va murakkablik ushbu parametrga qarab baholanadi.

Masalan:

1) kirish o'lchovi ostida bir o'lchovli massivlarni qayta ishlash vazifalarida massivdagi elementlar sonini o'qish odat tusiga kiradi;

2) ikki o'lchovli massivlarni qayta ishlash vazifalarida, kirish kattaligi ham massivdagi elementlar sonidir, lekin ko'pincha bu qiymatni massivning qatorlari va ustunlari soni bo'yicha ifodalash foydalidir;

3) raqamlarni qayta ishlash vazifalarida (uzun arifmetik, soddaligini tekshirish va boshqalar) kompyuter xotirasida ma'lumotlarni aks ettirish uchun zarur bo'lgan bitlarning umumiy sonining hajmini hisobga olish tabiiydir;

4) grafik ishlov berish vazifalarida, grafik tepaliklar sonini kirish kattaligi sifatida qabul qilish o'rinli bo'lib, ba'zan ikkita qiymatni ifodalaydi: tepalar soni va grafik qirralari soni.

Algoritmning vaqt murakkabligini aniqlaydigan elementar operatsiyalar, avvalambor, taqqoslash operatsiyalarini o‘z ichiga olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Cryptographic_hash_function#Use_in_building_other_cryptographic_primitives
2. <https://www.thesslstore.com/blog/difference-encryption-hashing-salting/>
3. *Kahate, Atuk.* Cryptography and Network Security. - 8th ed. - Tata McGraw-Hill Publishing Company Ltd, 2006. - P. 36, 58.
4. S.Micali and A. Shamir , “An Improvement on the Fiat - Shamir Identification and Signature Scheme ”, Advances in Cryptology CRYPTO ‘88 Proceedings, Springer - Verlag, 1990, pp.244 - 247.

KO'RISH ANALIZATORLARI

Xojimirzayeva Nodiraxon

Namangan viloyati, Namangan shahar, 51-maktab

Ma'lumki, tevarak-atrof muhiti xilma-xil hamda undagi tovushlar va hidlar, haroratga ko'ra juda rang-barang bo'ladi. Atrof muhit bilan odam organizmi muttasil bir-biriga bog'liq. Bu bog'lanish sezgi a'zolari orqali ta'minlanadi, ya'ni tashqi muhitning barcha omillari sezgi a'zolariga ta'sir etadi va ularning bosh miyadagi markazlariga qabul qilinadi. Bosh miya po'stlog'ining turli qismlarida maxsus nerv hujayralari to'plami joylashgan bo'lib, ularni I.P.Pavlov analizatorlar (sezgi a'zolarining markazlari) deb atagan. Har bir analizator uch qismdan tashkil topgan:

1. Analizatorning periferik qismi, ya'ni retseptor. Bu maxsus nerv tuzilmasi bo'lib, tananing turli qismlarida (teri, pay, ko'z, quloq, burun, til, ichki a'zolar va qon tomir devorlarida) joylashgan. Retseptorlarning soni juda ko'p, masalan, terining 1 sm² sathida 200-400 tagacha, butun sathida esa 8 mln ga yaqin retseptor bor. Barcha ichki a'zolarida taxminan 1 mlrd ga yaqin retseptor bor. Tashqi va ichki muhitning barcha o'zgarishlari retseptorlar orqali qabul qilinadi.

Retseptorlar joylashuviga ko'ra ikki xil bo'ladi:

a) tashqi retseptorlar - bular tashqi muhit ta'sirini (o'zgarishlarini) qabul qiladi. Bularga ko'rish, eshitish, muvozanat, teridagi og'riqni, issiq-sovuqni, siypalashni sezuvchi, til va og'iz shilliq qavatidagi ta'm bilish, burun shilliq qavatidagi hid bilish retseptorlari kiradi;

b) ichki retseptorlar - bular odam tanasining ichki qismidagi o'zgarishlarni qabul qiladi. Bularga me'da-ichak va boshqa ichki a'zolarida, qon tomir devorlarida, tan a muskullarida, pay va bo'g'imlarda joylashgan retseptorlar kiradi.

2. Analizatorning o'tkazuvchi qismi - bu sezuvchi nerv tolasidan iborat bo'lib, u retseptordan ta'sirni qabul qiladi va uni analizatorning markaziy qismiga o'tkazadi.

3. Analizatorning markaziy qismi bosh miya po'stlog'ining turli sohalarida joylashgan sezuvchi nerv markazlaridan iborat. Bu markazlarda muayyan sezgi a'zolaridagi retseptorlardan kelgan ta'sir analiz va sintez qilinib, ularning mazmuniga ko'ra javob reaksiyasi hosil bo'ladi. Analizatorning yuqorida aytilgan uchala qismining qaysi biri shikastlansa (kasallansa), muayyan sezgi a'zosining ish faoliyati buziladi. Shunday qilib, yuqorida aytilganidek, odam organizmining atrof-muhit bilan munosabati, ya'ni tashqi muhitning rang-barang ta'siri va o'zgarishlarini qabul qilish - ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish va teri analizatorlari orqali ta'minlanadi. Ko'rish analizatorining ahamiyati. Ko'rish a'zosi - ko'z yordamida odam tevarak-atrofdagi buyumlarning rangi, tuzilishi, hajmi, bir-biridan farqini ajratadi; o'simlik va hayvonot olamini o'rganadi; rassomlik, me'morlik,

haykaltaroshlik san'atlarining mahsulotlaridan bahramand bo'ladi, tabiat go'zalliklaridan zavqlanadi. Ko'rish odamning mehnat faoliyatida muhim o'rin tutadi. Ko'rish orqali inson o'qishni, yozishni va mehnatning boshqa turlarini o'rganadi, bilim oladi, hunar egallaydi. Binobarin, ko'rish orqali odamning ichki dunyosi boyiydi, uning tevarakatrof, tabiat, san'at haqidagi tushunchasi ortadi, fikrlash qobiliyati, aql-idroki, ongi rivojlanadi. Ko'zning tuzilishi. Ko'z bosh suyagining maxsus chuqurchasida - ko'z kosasida joylashgan. Ko'z ko'z soqqasidan, ko'rish nervi va yordamchi qismlardan (ko'z soqqasini harakatlantiruvchi muskullar va ularning nervlari, qovoq va kipriklar, yosh bezlari, qon tomirlari kabilardan) iborat. Ko'z soqqasi yumaloq tuzilgan bo'lib, oldingi va orqa qutblarga ega bo'ladi. Ko'z soqqasi tashqi va ichki qismlardan iborat. Tashqi qismi uch qavat: tashqi - fibroz, o'rta - qon tomir va ichki - to'rsimon pardadan tashkil topgan. Ichki qismiga ko'z ichi suyuqligi, ko'z gavhari va shishasimon tana kiradi. Ko'z soqqasining tashqi - fibroz pardasi ikki qismga bo'linadi. Uning oldingi qismi shox parda deb atalib, u shishadek tiniq, yorug'lik nurlarini sindirish xususiyatiga ega. Tashqi fibroz pardaning yon va orqa qismi ko'zning oq pardasi (sklera) deb ataladi. Ko'z soqqasining qon tomir qavati nomiga monand, qon tomirlariga boy bo'lib, ko'z to'qimalarini oziq moddalar va kislorod bilan ta'minlaydi. Bu qavatning oldingi qismi rangli parda deb atalib, uning rangi hammada har xil (qora, ko'k, sarg'imir va hokazo) bo'ladi. Bu pardaning o'rtasida yumaloq teshikcha bo'lib, u ko'z qorachig'idir. Teshikcha atrofida ko'z qorachig'ini kengaytiruvchi va toraytiruvchi muskullar bo'ladi. Ko'z soqqasining ichki - to'rsimon pardasi, ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki uning orqa qismida yorug'likni, ranglarni qabul qiluvchi retseptorlar joylashgan. Ular maxsus nerv hujayralari bo'lib, tayoqcha va kolbacha shaklidir. To'rsimon pardaning orqa qismida ko'rish nervining tolasi kiradigan teshikcha bo'lib, u orqali ko'rish nervi to'rsimon pardaga o'tadi va mayda tolachalarga bo'linib, tayoqchasimon va kolbachasimon retseptorlarga tutashadi.

Ko'z soqqasining ichki qismi ko'z gavhari, ko'z ichi suyuqligi va shishasimon tanadan iborat. Bularning hammasi tiniq, shishasimon bo'lib, ko'zga tushadigan yorug'lik nurini sindirish xususiyatiga ega. Ko'rish nervining mayda tolachalari ko'z soqqasi ichki to'rsimon pardasining orqa yuzasida joylashgan tayoqchasimon va kolbachasimon retseptorlar (hujayralar) bilan tutashgan bo'lib, ulardagi qo'zg'alishni qabul qiladi. Nerv tolachalari birlashib, ko'rish nervi tolasini hosil qiladi va u to'rsimon pardaning orqa qismida joylashgan maxsus teshikcha orqali bosh miyaga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimov I. va boshqalar «Biologiya metodik qo'llanma», «Ibn Sino» 2002y.

2. Biologiya oquv fanidan majburiy standart nazorat ishlarini o'tkazish bo'yisha tavsiyalar (5-9 sinf) T.:2006.-59 b
3. Verzilin N.M., Korsunskaya M. «Biologiya o'qitishning umumiy metodikasi»,«O'qituvchi» 1983y.
4. Rozieva N. Uquvchilarni mustaqil ijodiy tafakkurni shakllantirish. Xalq ta'limi.2003.-3-son. 69 b.

АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ФИЗИКА ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИ

Равшанова Саодат
Мансурова Шабнам
Д.И.Камалова
НавДПИ

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги куннинг муҳим масалаларидан бири бўлган замонавий ахборот – коммуникацион технологиялари, уларнинг таълим жараёнларида қўлланилиши ҳамда дидактик имкониятлари тўғрисида мулоҳазалар баён этилган.

Калит сўзлар: ахборот, компьютер, ахборот – коммуникацион технологиялари, инновация, метод, педагогик жараён, интерактив мулоқот, таълим тизими, электрон таълим.

Ҳозирги кунда ахборот-коммуникацион технологиялари (АКТ) иборалари кундалик турмушда энг кўп қўлланиладиган тушунчалар, десак муболаға бўлмайди. Чунки ҳаётнинг қайси соҳасини олмайлик, қандай амалларни бажармайлик, албатта, ахборот-коммуникацион технологиялари билан иш кўрамыз. Замонавий ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш, ахборот алмашиш, уларни узатиш, ўзлаштириш инсон фаолиятининг асосий негизини ташкил этади. Замонавий ахборот-коммуникацион технологиялари имкониятлари жуда кенг тизим бўлиб, унга маълум бўлган компьютер, мультимедиа воситалари, компьютер тармоқлари, Интернет каби тушунчалардан ташқари қатор янги тушунчалар ҳам киради. Буларга ахборот тизимлари, ахборот тизимларини бошқариш, ахборотларни узатиш тизимлари, маълумотлар омбори, маълумотлар омборини бошқариш тизими, билимлар омбори кабилар мисол бўлиши мумкин.

XXI аср ахборотлаштириш асрида таълим соҳасига электрон таълимни жорий этиш, ҳар бир таълим муассасасида: ўқитиш ва ўқиш жараёнининг; таълим муассасаси бошқарилишининг; таълим муассасаси бўлинмаларининг; таълим муассасаси фаолияти муҳитининг ахборотлаштирилишини талаб қилади.

Ахборот технологиялар – объект, жараён ёки ҳодиса (ахборот маҳсулоти) нинг ҳолати тўғрисида янги сифатдаги ахборот олиш учун маълумотларни тўплаш, уларга ишлов бериш ва узатиш воситалари ҳамда усулларининг мажмуидан фойдаланувчи жараён. Ахборот технологиялари мавжуд усуллар ва

воситалардан фойдаланиб маълум ахборотларга ишлов бериб, қайта ишлаб янги кўринишдаги инсон фаолияти учун зарур бўлган ахборотларни яратиш жараёнидир.

Ахборот технологиясининг мақсади – инсон томонидан таҳлил қилиш ва унинг асосида қандайдир хатти-ҳаракатни ажариш бўйича қарор қабул қилиш учун ахборот ишлаб чиқариш. Замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнларига жорий этилиши: талабага касбий билимларни эгаллашига; ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш орқали фан соҳасини чуқур ўзлаштирилишига; ўқув фаолиятининг хилма-хил ташкил этилиши ҳисобига талабанинг мустақил фаолияти соҳасининг кенгайишига; интерактив мулоқот имкониятларининг жорий этилиши асосида ўқитиш жараёнини индивидуаллаштириш ва дифференциялаштиришга; сунъий интеллект тизими имкониятларидан фойдаланиш орқали талабанинг ўқув материалларини ўзлаштириш стратегиясини эгаллашига; ахборот жамияти аъзоси сифатида унда ахборот маданиятининг шаклланишига; ўрганилаётган жараён ва ҳодисаларни компьютер технологиялари воситасида тақдим этиш, талабаларда фан асосларига қизиқишни ва фаолликни оширишга олиб келиши билан муҳим аҳамият касб этади. Ахборот-коммуникация технологиялари, шу жумладан, ушбу таълим воситасининг дидактик имкониятлари объектнинг табиий жиҳатлари, техник ва технологик фазилатлари, ўқув ва тарбиявий жараёнида дидактик мақсадларда қўлланилиши мумкин бўлган аспектлари сифатида қаралиши мумкин.

Ахборот-коммуникацион технологиялари таснифланишига мос равишда дидактик имкониятларини унча гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Ўқув маълумотларини тақдим этиш.
2. Ўқув маълумотларини узатиш.
3. Ўқув жараёнини ташкил этиш.

Ўқув маълумотларини тақдим этиш ахборот-коммуникацион технологияларининг дидактик имкониятлари: ахборотларни таълимга оид электрон ресурслар орқали матн, графика, аудио, видео, анимацион форматда кўрсатиш ва узатиш; қизиқтирувчи маълумотларни тақдим этиш имконияти; қабул қилинган билимлар асосида кўникмаларни мустаҳкамлаш ва кўникмаларни амалда қўллаш имконияти; ўқув, ўқув-услугий, илмий ахборотларни тайёрлаш, тартибга солиш ва ишлов бериш; ахборотни сақлаш ва йиғиш; ахборотни тизимлаштириш.

Ўқув маълумотларини узатиш ахборот-коммуникацион технологияларининг дидактик имкониятлари: ахборот-коммуникация технологиялар ёрдамида ахборотларни турли шаклларда тарқатиш; маълумотлардан кенг фойдаланишни таъминлаш; қизиқтирувчи маълумотларни

олиш учун бирон-бир электрон маълумотлар банкига ва мақсадли ўқув маълумотлар базаларига уланиш имконияти; турли хил ахборот ташувчи воситалардан маълумотларни юклаш; курс ўқитувчиси билан мулоқотни ташкил этиш. бир вақтнинг ўзида кўп сонли ўқувчиларга хабарларни юбориш; ўқитувчи ва талабалар ўртасида асинхрон маълумот алмашиш (матн, график, аудио). консултациялар, назорат қилиш ва ҳоказоларни ташкил этиш имконияти.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ш.М.Мирзиёев. «Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб ҳалқимиз билан бирга қурамиз». Т. Ўзбекистон. 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017-йил 20-апрелдаги ПҚ-2909 сонли қарори.
3. Информационные технологии в педагогическом образовании /Г.М.Киселев, Р.В.Бочкова. 2-е изд. перераб. М.Дашков. 2018.

ТЕХНИКА ТАРАККИЁТИДА ХИММОТОЛОГИЯНИНГ ЎРНИ

Собиржонов Абутолиб Собиржонович

Алимова Зебо Хамидуллаевна

Ниёзова Гулхаё Парпиевна

Тошкент давлат транспорт университети

Инсоният тараққиёти ва фаровонлигини энергия манбаларисиз, биринчи навбатда, анъанавий нефт маҳсулотлари, қолаверса, муқобил, қайта тикланувчи ресурсларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Давр маҳсули ўлароқ, ўтган асрнинг 50-60 йилларида фан ва техникада янги изланишлар - ёнилғи ва мойлаш маҳсулотларидан самарали фойдаланиш назарияси ва амалиётидан иборат илмий йўналиш - химмотология фани вужудга келди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йиллар ҳамда совуқ уруш сиёсати туфайли собиқ иттифоқда илк бор химмотология фани билан шуғулланадиган ҳарбий илмий тадқиқот институти ташкил этилди. Бу йўналиш ўз таркибига бир нечта фан ва соҳаларни бирлаштирди. Чунки химмотолог мутахассис ҳам техника тузилиши ва ундан фойдаланиш, ҳам улар учун қўлланиладиган ёнилғи, мой, махсус суюқликларда юз берадиган ўзгаришлар, уларни ташиш, сақлаш ва қўллашни оқилона ташкил этишга доир билимларга эга бўлиши лозим эди. Химмотология олий таълимга машинасозлик, нефтни қайта ишлаш, физик ва коллоид кимё, ейилиш ва занглаш назариялари, гидравлика қонунлари ҳамда экологик таъсирларни ўз ичига олган фанлар мажмуаси сифатида кириб келди. Бугунги кунда халқ хўжалигининг қўплаб тармоқлари самарадорлиги, техника воситалари ишончлилиги ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари сифатида боғлиқлиги сир эмас.

Мамлакатимизда химмотология фани пойдеворини қўйишда академиклар О.Салимов, О.Лебедев, С.Негматов, С.Қодиров, А.Жалилов, профессорлар А.Муталибов, А.Беленький, Ў.Икрамов, Қ.Шарипов, Ш.Абдуллаев, Б.Ҳамидов, Ш.Сайдахмедов ва Э.Саидахмедов катта ҳисса қўшган. Ва уни айна пайтда Тошкент давлат транспорт университети профессор-ўқитувчилари Ю.Шодиметов, Б.Базаров, А.Барханаджян, Н.Мўминжонов, З.Алимова, Р.Ҳакимов ва А.Собиржонов муносиб давом эттирмоқда.

XX аср охирида Буюк Ипак йўли марказида жойлашган Ўрта Осиё минтақасида бир нечта мустақил давлатлар вужудга келди. Айна пайтда Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари ташаббуси ва саъй-ҳаракати билан “Бир макон - бир йўл” тамойили доирасида ана шу қадимий карвон йўли босқичма-босқич тикланмоқда. Ва бу йўлдан энди турли модель ва маркалардаги

автомобиль, поезд ва бошқа транспорт “карвон”лари ўтиши шубҳасиз. Йўл ёқасида уларга хизмат кўрсатувчи сервис корхоналар, мотеллар, катта-кичик устахоналар, ёнилғи қуйиш шаҳобчалари, мой алмаштириш нуқталарини жойлаштириш ва уларнинг самарали ишлашини ташкил қилиш лозим бўлади.

Сўнги ўн йилда автомобиль маркалари, уларга қуйилаётган ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари тури кўпайди, сифати ва нарх-навоси бир-биридан фарк қила бошлади. Бизда кўпроқ ўзимизда ишлаб чиқарилаётган автомобиллар, кўшни давлатларда эса, асосан, Россия, Хитой, Япония ва Корея Республикасидан олиб келинган автомобиллар кўпая бошлади.

Шу боис бугунги кунда автомобиль “таомнома” (меню)сини танловчи ва тайёрловчи - химмотологларга талаб ва эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Қолаверса, Учинчи Ренессансга пойдевор қўйилаётган бугунги кунда кенг соҳалар, ноанъанавий йўналишларда комплекс изланишлар олиб боришга лаёқатли ёшларни тайёрлаш олдимизда турган муҳим вазифа саналади.

Тошкент давлат транспорт университетининг ташкил этилиши химмотология фани бўйича изланишларни янада кенгайтириш, нафақат автомобиль, балки темир йўл транспорти, аэропортлар, машина-трактор парклари ҳамда Марказий Осиё давлатларида фаолият кўрсатаётган минглаб ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари таъминоти корхоналари учун ҳам мутахассис кадрлар тайёрлашга имкон беради.

Ушбу мутахассислик бўйича битирган магистр химмотологларнинг ярмига яқини PhD диссертациясини ёқлаб мамлакатимиз илмий-ўқув муассасаларида, “Ўзстандарт” агентлиги, Фанлар академияси институтларида фаолият кўрсатмоқда.

Транспорт воситалари учун нефть маҳсулотлари билан бирга муқобил энергия манбаларини кўпайтириш, уларни қўллашда ёнғин ва экологик хавфсизликни камайтириш, ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари анатомияси ва компонентларининг нано ўлчамлардаги таъсир механизми ҳамда техникалар тузилиши ва уларнинг эксплуатацияси бўйича билимга эга, транспорт воситалари учун махсус “таомнома”лар тайёрловчи мутахассислар - муҳандис-химмотологлар тайёрлашни диетолог-шифокорларни тайёрлашга тенглаштириш мумкин.

Айни пайтда университетимиз қошида химмотолог ва экологлар клубларини ташкил этаяпмиз. Улар нафақат олим ва талабаларимиз, балки ана шу соҳа ва мутахассисликка қизикқанлар, жумладан, чет элликлар учун ҳам очиқ бўлишини истаймиз. Бундан ташқари клубларимизга ўсимлик шаклидаги тикланувчи энергия манбаларни ўстирадиган ва уларни қайта ишлайдиган мутахассисларни ҳам таклиф этамиз, чунки жаннатмакон юртимизнинг барча

гўшаларида таркибида мой, эфир, каучук каби моддаларни йиғувчи турли-туман “нефть” ўсимликлари ўстириш мумкин.

Буларни таҳлил қилиш, қайта тикланувчи манбалардан келажакда ёнилғи – мой маҳсулотлари олишни ўрганиш учун лаёқатли мутахассислар тайёрлаш мақсадида соҳалараро илмий лаборатория ташкил этиш, агрономлар, кимёгар технологлар ва транспорт муҳандисларини бир жойга жамлаш учун дастлабки даврда молия билан таъминлашга Инновацион ривожланиш вазирлиги кўмаги зарур бўлади. Сифатли яратилган ва танланган ёнилғи-мойлаш маҳсулотлари, турли хил техник суюқлик ва эксплуатация материаллари транспорт воситаларининг узоқ муддат ва самарали ишлашига кафолатдир.

ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРОЗИИ И ИЗНОСА МАШИН И МЕХАНИЗМОВ

Собиржонов Абутолиб Собиржанович

Сиддиков Русланбек Бабажонович

Курбонов Рамазон Абдумуротович

Нарзуллаев Ильес Уктам угли

Ташкентский государственный транспортный университет

Маститые ученые 80-х годов прошлого столетия академики Я.Колотыркин, А.Ишлинский, Б.Патон, Л.Антропов, И.Розенфельд обсуждая проблемы науки и инноваций неоднократно подчеркивали о необходимости борьбы с коррозией металла. По их наблюдениям и расчётам ежегодно из-за коррозии безвозвратно теряется 10 процентов выплавляемого металла, преждевременно подвергается капитальному ремонту каждая третья техника, ежегодно на ремонт техники затрачивается финансы превышающие расходы на их изготовления.

Исследования последних лет значительно расширили наши представления о трении, коррозии и износе и об их совместном действии. Несмотря на это, ситуация, за прошедшее время сильно не изменилась и перед учеными, инженерами-машиностроителями, эксплуатационниками транспортных средств и сельхозмашин, решения проблем трения, износа и коррозии до сих пор остается актуальной.

Развитие системного подхода к трению, коррозии и износу стало возможным, прежде всего на основе механохимии, электрохимии, теории контактных и фазовых взаимодействий, изучения механизма действия малорастворимых поверхностно-активных веществ (ПАВ), добавляемых в малополярные горюче-смазочные материалы.

В различных агрегатах и узлах автомобилей, сельскохозяйственных машин, заправочного оборудования и другой техники одни виды износа могут протекать последовательно или параллельно, один вид может переходить в другой, причем сочетание различных видов износа, как правило, обеспечивает значительный синергетический (отрицательный) эффект. Так, электрохимическая коррозия при хранении автомобилей и другой техники, даже в тех случаях, когда она не вызывает потери массы металла, и не дает видимых глазом коррозионных повреждений, ухудшает функциональные свойства поверхностей пар трения и подготавливает их в дальнейшем к интенсивному деформационно-адгезионному, абразивному, водородному, коррозионно-механическому и прочим видам износа при трении и вибрации.

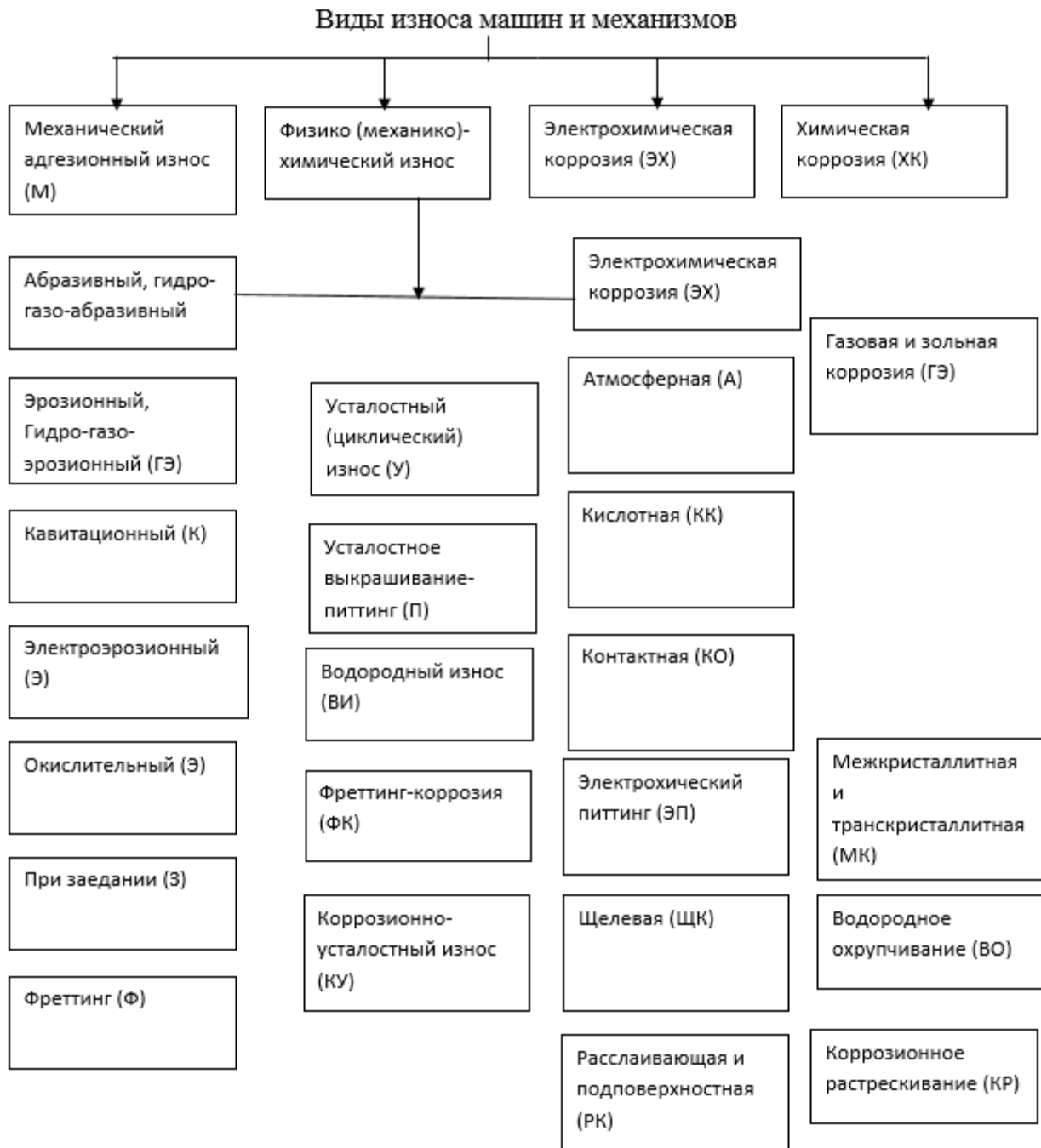
В общем случае можно записать:

$$I_{\text{общ}} = \sum \Delta I = \Delta M + \Delta XK + \Delta \Phi X + \Delta \Xi X = \Delta A + \Delta \Xi + \Delta K + \Delta \Gamma \Xi + \Delta O + \Delta \Delta + \Delta \Phi + \Delta \Gamma K + \Delta \Upsilon + \Delta \Pi + \Delta \text{ВИ} + \Delta \text{КТ} + \Delta \text{КУ} + \Delta \text{ФК} + \Delta \text{АК} + \Delta \text{КК} + \Delta \text{КО} + \Delta \text{ЭП} + \Delta \text{ЩК} + \Delta \text{РК} + \Delta \text{МК} + \Delta \text{ВО} + \Delta \text{КР}$$

где: I – общий износ;

Δ – доля отдельных видов износа;

Объектом наших исследований являлись прежде всего нефтепродукты и компоненты с энергетическими и поверхностными характеристиками в системе «масло-металл-электролит-ПАВ-воздух».

Эффективность любого предприятия непосредственно зависит от надежности применяемой техники. Сельскохозяйственное производство не является исключением, а наоборот разнообразная, очень дорогая сезонно

используемая техника выходят из строя намного раньше времени, чем постоянно действующий автомобиль.

Причиной являются все те же проблемы коррозии, износа, консервации, расконсервации, отсутствие финансовых и человеческих ресурсов для выполнения требований правил хранения по ГОСТ 7751-2009.

Центрально-азиатский регион характеризуется не только высокой солнечной радиацией и высоким содержанием пыли в воздухе, а также большими колебаниями температура в течение суток, высокой влажностью в осенне-зимний период, круглогодичным хранением техники в открытых условиях.

В связи с этим нами изучаются вопросы повышения надежности техники и технологического оборудования автотранспортных предприятий, автозаправочных станций и сельхоз кластеров за счет создания ассортимента рабоче-консервационных эксплуатационных материалов

USING NEW PEDAGOGICAL AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN SECONDARY SCHOOL

Kasimova Gulmira Abdusalamovna
School #248, Mirzo Ulugbek district, Tashkent

Abstract: This article discusses the methods of teaching English in secondary schools with the help of using new technologies.

Keywords: foreign language, innovative technologies, technological tools, methods, techniques.

Аннотация: В статье рассматриваются методы обучения английскому языку в общеобразовательных школах с помощью новых технологий.

Ключевые слова: иностранный язык, инновационные технологии, технологические инструменты, методы, приемы

Today, we cannot imagine any sphere, including education, without computers and information technology. The National Curriculum emphasizes the importance of creating modern educational technologies aimed at solving the problem of mastering the content of education at the stage of developing and introducing a new generation of didactic and information support of the educational process. One of the urgent tasks is to accelerate the recruitment, assimilation, teaching of students on the basis of new pedagogical and information technologies and multimedia technologies. The role and effectiveness of information technology in the rapid development of the educational process, which is one of the key areas of our development, are incomparable. As educational institutions are equipped with modern computers and information technology, it requires a new approach of teachers to their work, the need for effective use of modern innovative technologies in the educational process. The introduction of innovative technologies in the educational process, along with the formation of skills and abilities of teachers in the use of modern pedagogical and information technologies, changes their place, tasks and roles in the educational process. At the same time, they teach innovative technologies to create a wider range of opportunities for introducing new methods, techniques and software into the system of new pedagogical and information technologies. In the process of teaching a foreign language in educational institutions, it is important to collect, assimilate, process, use and transmit a large amount of information. Consequently, in addition to traditional methods, it is necessary to use innovative technologies, including information technologies. To make the educational process is fascinating with the help of information technology allows an individual approach to each student. Thanks to the use of information technology, teachers and students have the

opportunity to receive and assimilate a large amount of information on the subject of foreign languages. The introduction of innovative technologies to ensure the effectiveness of teaching foreign languages, conducting lessons using new interactive methods and information technology tools, including multimedia, distance learning, the use of Internet technologies, computerized conferences, the creation of electronic manuals and textbooks and their direct use in the classroom are effective. Currently, it is recommended to use electronic textbooks in all aspects of the educational process, including teaching foreign languages.

The use of multimedia technologies in teaching foreign languages requires the use of various methods and technologies for organizing a lesson. It is necessary to organize practical training for students in classrooms and computer labs, in the premises of technical teaching aids, in a methodological office, in libraries. Multimedia makes it possible to present information in various forms and create dynamic images, the ability to receive and visualize it through the organs of sight and hearing. When teaching foreign languages, multimedia technologies, unlike traditional ones, express information in the form of images, sounds and actions, and not in the form of text. This teaches students to be more active and attentive in the classroom as the information is based on responses to specific actions. Because each recommended information is created through their participation and actions. Multimedia technology is a tool that positively and effectively influences students by combining theoretical, practical, visual, informative, educational and control parts. Educational technologies are the effective use of modern information technologies in the educational process. It is also aimed at improving the quality and efficiency of education through the introduction of modern innovative technologies in the educational process. In particular, there are several advantages to using such information and communication technologies when learning a foreign language. The role of modern technology in the study and teaching of languages is invaluable. The use of technology is useful in all aspects of learning a foreign language (reading, reading, listening and speaking). Listening is one of the most important parts of language learning. This requires the student to pay attention to the speaker's pronunciation, grammar rules, vocabulary and meanings at the same time. An important factor in the use of modern technologies in education is the ability of students to know and use information and communication technologies. Teaching and learning a foreign language using modern technology is one of the most effective ways. In this process, including: When using computers, the student can watch and listen to videos, demonstrations, dialogues, films or cartoons in a foreign language; There is an opportunity to listen and watch radio programs in foreign languages and TV programs; - the use of tape recorders and cassettes, more traditional methods; CD players are available. Using these tools will make the process of learning a foreign

language more interesting and effective for students. In the process of globalization, it is difficult to imagine our life without the Internet. This is one of the most effective ways to learn and teach a foreign language. You will be able to communicate with foreign speakers over the Internet. Writing exercises can be improved by writing a letter by email.

In short, the use of innovative methods in English lessons develops students' logical thinking skills, fluency of speech and the ability to respond quickly and accurately, which stimulates students' desire for knowledge. The student strives to prepare well for the lessons. This makes students active participants in the educational process. Since the education system is aimed at fostering a free-thinking, versatile, mature person, in the future we will contribute to the further development of effective ways of using innovative technologies by future teachers.

References

1. Bekmuratova U.B. Essay on the topic "The use of innovative technologies in teaching English." Tashkent, 2012.
2. Kurbanov B.S. Effectiveness of using interactive and hierarchical tasks of the iSpring QuizMaker program in teaching a foreign language // Science, technology and education, 2019.

TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIKAGA BIR NAZAR

Xolmurodov Jamshid Haydarovich
Surxondaryo viloyati, Angor tumani, 23-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion pedagogika va uning yechimlari borasida ma'lumotlar keltirib o'tildi.

Kalit so'zlar: o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi, pedagogik texnologiyalar.

“Agar mendan sizni nima qiynaydi?” deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'lim va tarbiyasi deb javob beraman.

Sh.M.Mirziyoyev

Innovatsion pedagogika nazariy va amaliy muammolar yechimini topish uchun asos qilib olingan. Innovatorlar fikricha, odatdagi mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu yo'l bilan tarbiyalash mumkin emas. Bu vazivatda innovatsiya juda muhimdir. Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab AQSH va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida, «ta'lim texnologiyasi» tushunchasi e'tirof etilgan vaqtda paydo bo'ldi. O'sha vaqtdayoq Yevropada pedagogik innovatsiyalar markazi va instituti tashkil etildi. Bu tushunchalarning paydo bo'lishi va innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish orqali ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasida vujudga keldi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida o'tgan asrning 80-yillari ikkinchi yarmida, pedagogik faoliyat bu - ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo'nalish tarkib topdi. Bu esa o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi. Innovatsiyalar dolzarb muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya - ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash

ma'qullanmoqda:

- Faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi).
- Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan).
- O'zgarishlar ko'lamiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli).
- Kelib chiqish manbayiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan).

Innovatsiyaning maqsadi - sarflangan mablag' yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o'z-o'zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

O'qituvchi innovatsion faoliyatni tashkil etib, uning shakllanish bosqichlarini quyidagicha belgilashi mumkin:

Birinchi bosqich - tayyor metodik tavsiyanomalar aniq qilib ko'chiriladi. Ikkinchi bosqich - mavjud tizimga ayrim yangi moslama (modifikatsiya) lar, metodlar kiritiladi.

Uchinchi bosqich - yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari va shakli to'la ishlab chiqiladi.

To'rtinchi bosqich - o'qituvchi o'qitish va tarbiyalashning o'z konsepsiyasini va metodikasini ishlab chiqadi.

Pedagogika - ta'lim-tarbiya to'g'risidagi ilmiy bilimlar tizimi: obyektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir-biriga zid bo'lmaslik uning asosiy xarakteristikalaridir. Insonning shakllanganligi, rivojlanganligi va tarbiyasi haqidagi bilim, uning yuksak darajasi, talabga muvofiqligi obyektivlikning yagona talabidir.

O‘sib kelayotgan avlod tarbiyasi juda jiddiy jarayon bo‘lib, uni o‘tkinchi narsalarga bog‘liq qilib qo‘yish mumkin emas. Chunki uni tashkil etuvchi qoidalar inson tabiati va uning rivojlanishi haqidagi obyektiv ma‘lumotlarga ziddir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.A.Mavlonova, N.X.Raxmankulova. «Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiya». T., TDPU 2007-y.
2. U. Tolipov, M.Usmanbayeva. pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. “Fan”. 2005.
3. N.N. Azizxo‘jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006.

BASIC PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH IN PRIMARY CLASSES

Jumanova Kumush Golib kizi
kumushjumanova99@gmail.com
Yusupova Muhabbat Anatolevna
muhabbat_1975_m@mail.ru

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

Abstract: This study aims to explore main peculiarities of teaching English in primary classes nowadays and find new methods to improve English teaching skills in primary classes. Teachers should be well versed in the psychology of children, because every child has own character and qualities.

Keywords: teaching English, psychology, motivation, students' characteristics, primary classes.

It is overriding to speak English currently since it gives all kinds of opportunities in communication, life quality, and education. English, as the most popular international language, has been discovering new English learners around the world year by year. Therefore, the significance of the English language is also increased by most states in the world in the last decade. For this reason, many countries have established teaching schoolchildren English language at an early age. It is also well-known that children at primary school age have stronger memory abilities students who study at upper classes due to their age characteristics.

Furthermore, "pre-school children have brains which are more active, connected, and flexible than adults' " [1]. It means that children love interactive games and they show their energy and social skills in creative games and activities. Thus, if the teacher is able to organize the lesson properly and focus the individual interests and abilities of pupils on the unique goal, they may achieve great successes in the teaching process.

Other factors that can also determine the success of English introduction in primary schools are motivation, language aptitude, and quality of the teachers, learning strategies, socioeconomic background, learning materials, and media, social interaction, and family background [2]. This means that if students do not have the motivation to learn English and their interests are not supported by their parents in time, their spirit for learning a foreign language will soon fade. As well, it may occur because of family background, poor quality education, choosing an improper learning strategy and lack of teaching materials. It is important to explore all above reasons for teaching students properly and gaining qualified education.

Secondly, to motivate the students in learning English, the teachers need to understand the students' characteristics because they are still young and they need to get a special treatment from the teachers. Several experts also explain young learner's aspects [2, 3, 4]. In addition, teachers should be well versed in the psychology of children, because every child has own character and own qualities. Therefore, if the teachers understand their students' personalities, they can encourage their students to be interested in learning English, because different nature will need a different treatment. For example, the teachers can provide activities which are interesting and enjoyable, belong to the child, active and experiential, memorable, and so on [5].

References

- [1] Arthur, J., and Cremer, T., Learning to teach in primary school, 2nd edition. New York: Rutledge, 2010.
- [2] Suyanto, K., English for young learners. Jakarta: Bumi Aksara, 2010.
- [3] Harmer, J., Essential teacher knowledge; core concepts in English language teaching. Essex: Pearson Education Limited, 2012.
- [4] Scott, W.A., and Ytreberg, L.H., Teaching English to children. New York: Longman, 2004.
- [5] Read, C., "Is younger better?," English Teaching professional, 2003, vol. 28, pp. 5–7.
- [6] K.G. Jumanova (2020). Science and education. ISSN 2181-0842 VOLUME 1, ISSUE 3 JUNE 2020(p.591)

BOLANING INTELLEKTINI ANIQLASHNING AHAMIYATI

A.G.G'aniyev

fizika.1011@mail.ru

Nizomiy nomidagi TDPU Shahrisabz fililali

Annotatsiya: Ilmu-fan taraqqiyoti sohalar bo'yicha iste'dodli mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni orttiradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning yoshligidanoq qaysi sohalarda iste'dodli ekanliklarini aniqlashtirishni taqozo qiladi. Shu maqsadda Gardnerning «Ko'p intellekt nazariyasi» dan foydalanish tavsiya etilgan. Shuningdek, bolaning intellekt turini aniqlash diagrammasidan foydalanish maqsadga muvofiqligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Intellekt, iste'dod, ehtiyoj, qobiliyat, verbal-lingvistik, matematik-mantiqiy, musiqiy, fazoviy, jismoniy-kinestik, shaxslararo-munosabat, ichki tuyg'ular, tabiiy, mavjudlik, diagramma.

Kirish. Ilmu-fan taraqqiyoti turli xil tor sohalar bo'yicha iste'dodli mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni orttiradi. Kelgusida bu tendensiya yanada chuqurlashuvini e'tiborga olsak o'quvchilarning yoshligidanoq qaysi sohada iste'dodli ekanliklarini aniqlash ta'limning dolzarb muammolaridan biriga aylanishini tushunish qiyin emas. Shu nuqtai nazardan G.Gardnerning «ko'p intellekt nazariyasi» ni ta'limga joriy etish maqsadga muvofiqdir. 1983 yilda amerikalik psixolog G.Gardner (Hovard Gardner) o'zining «Aqlning tuzilishi. Ko'p intellekt nazariyasi» nomli kitobida insonda bitta intellekt emas balki turli xil intellektual qobilyatlar mavjud degan g'oyani ilgari surdi. Uning fikricha mantiqiy masalalarni osongina yecha oladigan bolaning intellekti bu masalani yecha olmaydigan bolanikidan yuqori emas. Chunki bu bolada boshqa turdagi intellekt birinchi bolanikidan yaxshiroq rivojlangan. Masalan u musiqa asbobida juda yaxshi o'ynashi mumkin. Gardnerning fikricha intellekt inson miyasida mavjud bo'lgan, fikrlashning turli shakllaridan foydalanishga imkon beruvchi vositadir. U tomonidan ajratilgan intellektning yetti turi o'zaro teng kuchli bo'lib, bir-birlariga bog'liq emas va mustaqil sistema sifatida faoliyat ko'rsatadi [1].

1. *Verbal-lingvistik intellekt.* Bu nutqni og'zaki va yozma ko'rinishda foydalanish qobiliyatidir. Bu tipdagi intellektga ega, bolalar she'rlarni tez yodlaydilar, xorijiy tillarni tez o'rganadilar, kuchli notiq bo'ladilar.

Ular yozuvchilar, jurnalistlar, tarjimonlar, til o'qituvchilari, suxandonlar, huquqshunoslar bo'lishlari mumkin.

2. *Matematik-mantiqiy intellekt.* Bu mantiqiy fikrlashning nomoyon bo'lishi bo'lib, ma'lumotlarni solishtira olishdir. Bunday intellektga egalar matematik aniqlik

va hisoblashni, analiz usullarini, ular orasidagi aloqalarni aniqlashni yaxshi ko'radilar. Mantiqiy masalalarni yechishni, boshqotirmalarni, ilmiy tajribalarni yoqtiradilar. Ular fanga aloqador kasblarni tanlab -matematik, fizik, astronom, injener, dasturchilar bo'ladilar.

3. *Musiqiy intellekt.* Bu turli musiqiy asboblarda o'ynay olish qobiliyati. Bunday intellektli bolalalarda tovushning sofliqi, balandligi, tembrini farqlay oluvchi eshitish qobiliyati bo'ladi. Ular musiqiy asboblarni yaxshi ko'radilar va tengdoshlaridan oldin musiqani o'rgana boshlaydilar.

Ular bo'lajak kompozitorlar, musiqachilar, xonandalar, artistlardir.

4. *Fazoviy ko'rish intellekti.* Ma'lumotlarni ko'rinuvchi rasmlarga aylantirish va ularni uch o'lchovli fazoda xayolan harakatlantira olish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Ular rang, shakl, chiziq va o'lchamlarni yaxshi his qiladilar. Juda yaxshi vizual xotiraga ega bo'ladilar. Xaritadan yo'lni va nima qayerda ekanligini oson topa oladilar.

Ular rassomlar, haykaltaroshlar, arxitektorlar, shaxmatchilar va boshqa xil ijod ahlidir.

5. *Jismoniy - kinestik intellekt.* Bu qo'yilgan masalani yechish uchun tananing barcha qismlaridan foydalanish qobiliyati. Bunga tana harakatini boshqarish, chaqqonlik, muvozanatni saqlash, fazoda muvofiqlashtirishlar va atrofdagi narsalardan foydalanish kiradi.

Bunday intellektli bolalar ko'p harakat qiladilar, sport va raqs bilan shug'ullanadilar, serharakat o'yinlarni yaxshi ko'radilar.

Ular kelgusida sportchilar, raqqoslar, jonglyorlar va hokazo bo'ladilar.

6. *Shaxslararo munosabat intellekti.* Bu odamlarning sezgilarini, kayfiyatini, hatti-harakatlarining ma'nosini bilishdir. Bunday intellektli bolalar juda ziyrak bo'ladilar, o'zgalar bilan tez til topishadilar, hamdard bo'ladilar, o'zgalarga yordam beradilar, atrofdagilarga yaxshi munosabatda bo'ladilar va his-tuyg'ularini yaxshi boshqaradilar.

Ular yaxshi rahbar, jamoat arbobi, o'qituvchilar, vrachlar, psixologlar, volontyorlar va qutqaruvchilar bo'ladilar.

7. *Shaxs ichki tuyg'ular intellekti.* Bu o'z tuyg'ularini bila olish qobiliyatidir. Bunday intellekt o'z-o'zini anglash, rivojlantirish, o'zini olamda va boshqa odamlar bilan birga his qilish uchun zarurdir.

Bunday intellektli bolalar «introvert» bo'lib, o'z-o'zini rivojlantirishga intilib juda yoshligidan tartibli, o'z hatti-harakatlarini nazorat qila oladigan, o'zining kuchli va kuchsiz tomonlarini ko'ra oladigan va aniq maqsadga ega bo'ladilar.

Ular psixolog, o'qituvchi, tarixchi, vrach va hokozolar bo'lishlari mumkin. *Keyinchalik Gardner yana ikkita intelektni qo'shdi.*

8. *Tabiiy intellekt.* Bu insonning tabiat bilan o'zaro ta'sirlashuvi, uning qimmatini va atrofdagi olamga ta'sirini sezish qobiliyatidir. Bunday intellektli bolalar hayvonlar va o'simliklarni yaxshi ko'radilar.

Ular bo'lg'usi ekologlar, tabiatshunoslar, zoologlardir.

9. *Mavjudlik intellekti.* Bu olamni din, filosofiya va meditatsiya (murosa) orqali qabul qilishdir. Odatda bunday intellektga dindorlar oilasida tarbiyalangan bolalar ega bo'ladilar.

Ular faylasuflar, jurnalistlar, jamoat arboblari va dindorlar bo'ladilar.

Shu bilan birga:

- barcha turdagi intellektlar bir-birlariga bog'liq va ularni rivojlantirish mumkin. Ularning birortasini rivojlantirish boshqasining ham rivojlanishiga olib keladi. Odatda bolalarda ikkita yoki uchta intellekt rivojlangan bo'ladi;

- intellekt turi o'quvchining qobiliyatini rivojlantirish uchun ta'limning qanday shaklini tanlash imkonini beradi. Bunday usulni to'g'ri tanlash esa ta'lim samaradorligini bir necha marta orttiradi va o'z navbatida bolaning ishtiyoq bilan o'qishini ta'minlaydi;

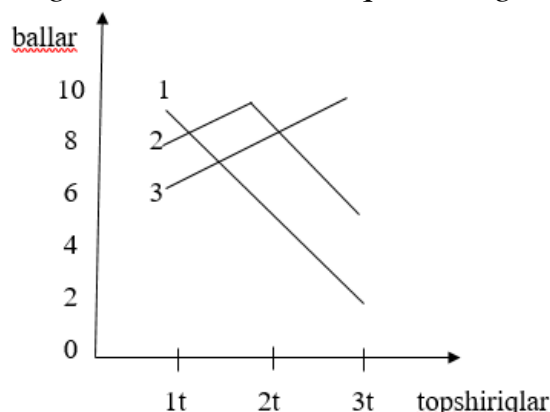
- maktabdagi yomon baho bola intellektining pastligini emas balki ta'lim sistemasining kamchiligining natijasidir. Chunki bu baholar bolaga xos bo'lmagan intellektdan olingan baho bo'lishi mumkin. Agar u o'ziga xos intellektini rivojlantirsa kelgusida shu maktabda a'lo bahoda o'qigan boladan kam bo'lmagan yutuqlarga erisha oladi. Chunki har bir o'quvchi ma'lum sohada aqllidir.

Diagramma. -Ta'lim jarayoniga tegishli o'zgartirishlar kiritilishiga asos bo'ladi;

- Intellektual imkoniyatlari asosida bolalarga qanday yo'nalishlar berishga asos bo'ladi;

- Bolalarning inqiroz yoshidagi ko'rsatkichlari analiz uchun saqlab qo'yiladi.

Bolaning intellekti turini aniqlash diagrammasi.

O'quvchilar ro'yxati

- 1) F.I.Sh
- 2) F.I.Sh
- 3) F.I.Sh

4) ...

5) ...

Absissa o'qida topshiriqlarning tartib raqami, ordinata o'qida bola to'plagan ballar qo'yiladi. Bola qaysi topshiriq bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishiga qarab uning intellekti turi aniqlanadi.

Masalan, 1 topshiriq- «verbal-lingvistik» intellekti;

2 topshiriq - matematik mantiqiy intellekti;

3 topshiriq - musiqiy intellekti;

4 topshiriq - fazoviy ko'rish intellekti

5 topshiriq - jismoniy kinestik intellekti;

6 topshiriq - shaxslararo munosabat inttelekti;

7 topshiriq - shaxs ichki tuyg'ulari intellekti;

8 topshiriq - tabiiy intellekti;

9 topshiriq - mavjudlik intellekti.

Bolalar rivojlanish darlari analizining ko'rsatishicha 11-yoshli inqirozdan keyin unda - o'z individualligini, o'ziga xos inson ekanligini aniqlash hissiyoti tug'iladi. Demak shu yosh undagi intellektning turini aniqlashning eng maqbul davridir. Bu unga qat'iy ishonch hosil qilish uchun esa bu o'rganishni davom ettirish va 16-yoshli inqiroz davrigacha bo'lgan ko'rsatkichlarini solishtirib borish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa.

- Taraqqiyot turli xil tor sohalar bo'yicha iste'dodli mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni orttiradi. Bu esa o'quvchilarning yoshligidanoq qaysi sohada iste'dodli ekanliklarini aniqlashni taqozo etadi. Shu maqsadda G. Gardnerning «ko'p intellekt nazariyasi» ni ta'limga joriy etish maqsadga muvofiq.

- «Ijodiy fikrlash» ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy usullaridan biri «Intellekt xaritasi». Birinchi marta e'lon qilinayotgan H. Gardnerning «ko'p intellekt nazariyasi» intellekt xaritasida vizual tasvirlangan bo'lib uning mohiyatini tushunishga yordam beradi.

- O'quvchilarning intellekt turlarini aniqlash va tegishli ta'lim turini tavsiya etish maqsadi bunday sinovni 11-yoshli inqirozdan keyingi davrda o'tkazish tavsiya etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гарднер Г. Структура разума. Тория множественного интеллекта. М Вильямс. 2007 г.

O'RTA MAKTABLARDA JISMONIY TARBIYA FANIDA O'QUVCHILARNI VOLEYBOL O'YIN TEXNIKASIGA O'RGATISH

Ernazarov Xurshid Umarovich
Navoiy viloyati, Qiziltepa tumani, 27-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fanida o'quvchilarni voleybol o'yin texnikasiga o'rgatish orqali bolalarni jismoniy jihatdan rivojlantirish usullari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Texnik harakat, tayyorgarlik fazasi, biodinamik, kombinatsiya, taktik harakatlar

Jismoniy tarbiya O'zbekiston Respublikasi xalqlari milliy madaniyatining ajralmas qismi, jismoniy va ma'naviy kamolotning muhim vositasi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining xalqlari o'rtasida do'stlikni mustahkamlash, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot ishiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya maqsadga muvofiq yo'naltirilgan pedagogik jarayon bolib, harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirish va jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiyaga tegishli o'ziga xos vazifalardan kelib chiqib, uning jismoniy ta'lim berish va jismoniy sifatlarni tarbiyalash kabi ikki tomonini qarab chiqish mumkin.

Jismoniy madaniyat - bu umumiy madaniyatning bir qismi, xalq jismoniy barkamolligi maxsus vositalarini yaratish hamda foydalanish ishida jamiyat erishgan muvaffaqiyatlarning yig'indisidir. Jismoniy madaniyatning vazifalari quyidagilardir:

- faoliyatni oqilona me'yoriy mustahkamlash;
- madaniy axborotni jamlash, aks ettirish va uni avloddan avlodga yetkazish;
- shaxslararo kommunikativ munosabat o'rnatish, aloqa qilishga ko'maklashish;
- insonning biologik, sog'lomlashtiruvchi ehtiyojini qondirish, uning jismoniy holatini yaxshilash va jamiyat a'zosi sifatida Vatan oldidagi majburiyatini bajarish uchun, kundalik hayot uchun zarur layoqat darajasini ta'minlash;

Jismoniy talim o'quvchilarning muayyan bilimlarni egallashi, jismoniy mashqlarni bajarishi va ularni hayotga tatbiq etish olishini ko'zda tutadi. Jismoniy sifatlarni tarbiyalashga quyidagilar kiradi: kuch va tezkorlikda namoyon bo'lmish natijalarini oshirish, chidamlilik, chaqqonlik ko'nikmalarini yaxshilash. Yagona jarayonning bu tomonlari o'zaro mustahkam boglangan, masalan, agar o'quvchilar yugurish mashqlarini, ularning texnikasini o'zlashtirish maqsadi bilan ko'p marta takrorlasalar, u holda bir vaqtning o'zida kuch, tezkorlik, chidamlilik ham tarbiyalanadi. Ikkinchi tomondan yugurish mashqlari katta tezlik bilan (tezlikni tarbiyalash uchun) ko'p marta bajarilsa, bu texnikaning takomillashishiga va mustahkamlanishiga ko'maklashadi. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayoni

shug'ullanuvchilarga nafaqat jismoniy, balki ma'naviy tafsir ham ko'rsatadi. Buning oqibatida bu jarayon tarbiya vazifalarini yechish uchun qulay sharoitlar yaratadi. Shu boisdan yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish uchun zarur shart-sharoitlar va infratuzilmani yaratish, mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Yoshlarni ham jismoniy ham ma'naviy jihatdan rivojlantirish uchun Voleybol sportining tutgan o'rni beqiyosdir. Voleybol o'yin texnikasini o'yinda qo'llaniladigan harakat faoliyatlarining maqsadga muvofiq, aniq vazifalarni xal qilishga imkon beradigan usullari yig'indisi deb atash mumkin. «Texnika» so'zi yunoncha so'z bo'lib, «mahorat» ma'nosini anglatadi. Takomillashgan texnik usullarni egallash bilan yuqori mahoratga erishiladi. Voleybol o'yin texnikasi o'yinni olib borish uchun zarur bo'lgan harakat usullari majmuasidan iboratdir, xarakterlar texnikasi turli vaziyatlarda maqsadga muvofiq, samarali harakat qilish bilan baholanadi, o'yindagi har bir texnik usulni bajarish bir-biri bilan uzviy bog'langan harakatlanish tizimidan tashkil topadi. Harakat texnikasi harakat vazifalarini muayyan usul bilan hal qilish uchun zarur va yetarli bo'lgan harakatning dinamik va kinematik xususiyatlaridir (kuchlarning muayyan izchilligi, gavdaning ayrim qismlari o'rtasidagi muvofiqlik va shu kabilar). Texnikaning asosiy qismi - ma'lum bir harakatdagi asosiy mexanizmning eng muhim va xal qiluvchi qismidir. Texnikaning asosiy qismini bajarish nisbatan katta kuch sarflanishi bilan ifodalanadi.

Texnikaning detallari - harakatning asosiy mexanizmini buzmaydigan ikkinchi darajali xususiyatdir. texnika detallari turli sportchilarda turlicha bo'lib, bu ularning morfologik va funksional imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi.

Texnik harakatlarni bajarishda harakatlarning vaqt jihatidan ma'lum bir fazalari farqlanadi. Odatda, harakatlarning uch fazasi: tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi fazalarini belgilab qo'yish mumkin.

Tayyorgarlik fazasini ahamiyati harakatning bosh fazada bajarish uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Bu sharoitlar yugurib kelish, sakrash, aylanma harakatlarni (to'siq qo'yganda, koptokni o'yinga kiritganda, hujum zarbasini berishda) bajarish bilan yaratiladi. Asosiy fazadagi harakatlar bevosita asosiy harakat vazifalarini hal qilishga qaratiladi. Biodinamik nuqtayi nazardan bu fazadagi eng muhim narsa harakatlantiruvchi kuchlardan tegishli vaziyatda, tegishli yo'nalishda samarali foydalanishdan iboratdir. Yakunlovchi fazadagi harakatlar gavdaning muvozanatini saqlash maqsadida so'nib boradi yoki keskin tormozlanadi. Voleybol juda dinamik o'yin bo'lganligi sababli voleybolni turii texnik usullarni egallashi, o'yin vaziyatidan kelib chiqqan holda ularni tanlay olishi va uni tez, aniq bajarishi lozim. Bu esa o'yinchining texnik mahoratini belgilaydi.

Yuqori texnik mahorat belgilari quyidagilarda ifodalanadi:

- harakat usullarining aniq va sarnarali bajarilishi;
- halal beruvchi omillar (charchash, psixologik keskinlik, tashqi sharoltning salbiy ta'siri va boshqalar) mavjudligida harakatlarning bajarilish barqaroriigi;
- raqib harakatlariga qarab javob harakatlarini tanlash, ularni qayta qurish va bunda harakat qismlarini boshqara olish;
- usullarning bajarilish ishonchliligi. Voleybol rivojlanishining har xil davriarida texnik harakatlarni bajarish usullari, talablari, shakli, mazmuni o'zgardi va takomillashib bordi. Texnik usullarning o'zgarishiga o'yin qoidalarining o'zgarishi, taktik harakatlarning takomillashuvi, o'yinchilar jismoniy tayyorgarlik darajasining o'sib borishi asosiy sabab bo'ldi. Hujum va himoyadagi o'yin dinarnikasining o'sishi, harakatlar potensialining oshib borishi, hujum va himoyadagi kombinatsiyalar arsenalining kengayishi ham texnik usullarni yangilashga yoki qayta qurishga turtki bo'ldi. Shunday bo'lsada, o'yin texnikasida foydalaniladigan usullarning bundanda samaraliroq imkoniyatlari yo'q deb bo'lmaydi. Malakali sportchilarning funksional va jismoniy imkoniyatlari o'yin texnikasiga yangi, ilgor usullarni kiritish va uni ro'yobga chiqarish uchun istiqbol yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хасанов, А. Т. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. Молодой ученый, (11), 527-529.
2. Хасанов А. Т. Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности //Молодой ученый. – 2017. – №. 11. – С. 527-529.
3. Хасанов А. Т. Физическая культура-надежда нации //Молодой ученый. – 2017. – №. 12. – С. 591-592.
4. Qo`shmurodov, B., Hasanov, A. ., & Ortiqboyev, S. . . (2021). PROCEDURE ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IMPROVEMENT. Конференции, 1(1xasanov, anvar. (2020).

ALISHER NAVOIY IJODINI O'RGANISHNING AHAMIYATI

Fayziyeva Maxfuza

Navoiy viloyati, Qiziltepa tumani, 14-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo xalqlarining e'tirofiga sazovor bo'lgan buyuk shoir va mutaffakir, davlat arbobi Alisher Navoiy va uning ijodini boshlang'ich sinf darsliklari misolida o'rganish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ilm-fan, ajdodlar merosi, "Hamsa", mutaffakkir, Navoiyni anglash.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim", deya bejiz ta'kidlamadi. Chunki yosh avlodning qalbida ajdodlar merosini o'rganishga shijoat bilan yondasha olsak, ta'lim va tarbiyada tub o'zgarishlar ro'y beradi. Aynisa buyuk mutaffakkir Mir Alisher Navoiy hazratlarining qoldirgan nodir durdonalari butun dunyo e'tirofiga sazovor bo'lgan. Shu ma'noda mamlakatimizda davlatimiz rahbarining "Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580-yilgini keng nishonlash to'g'risida" gi qarori ham Alisher Navoiy bobomizga bo'lgan yuksak ehtiromning yorqin ko'rinishidir. Ona yurtimiz O'zbekiston – buyuk allomalar yurtidir. Zaminimizda tug'ilib, kamol topgan mutafakkirlarning jahon ilm-fani rivojiga qo'shgan hissasi necha asrlarki e'tirof etilib, chuqur tadqiq etilmoqda. Ajdodlar merosini o'rganish esa albatta boshlang'ich sinf darslaridan boshlanadi. Darhaqiqat, jamiyat ehtiyojlari asosida shakllantirilayotgan barkamol avlod va malakali mutaxassisning rivojlanishini ta'minlashda boshlang'ich ta'lim darslarining o'rni beqiyos ekanligi davlat siyosati darajasida e'tirof etilmoqda. Chunki boshlang'ich ta'lim barcha fanlarning poydevori, debochasidir. O'quvchilar buyuk ajdodlarimiz qoldirgan buyuk merosni va bosib o'tgan mashaqqatli hayot yo'lini aynan boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan mavzular orqali tanishib, o'rganib, o'zlashtirib boradilar. Chunki buyuk ajdodlarimiz merosini o'quvchilar ongiga, fikr shuuriga sindirish juda muhimdir. Ayniqsa "O'qish" darsliklarida bu haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Ulardan O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan biri- bu Alisher Navoiy bobomizdir.

Alisher Navoiy (1441-1501) buyuk shoir va mutafakkir, davlat arbobi. To'liq ismi Nizomiddin Mir Alisher. Navoiy tahallusi ostida chig'atoy (eski o'zbek tili) hamda forsiyda (fors tilidagi asarlarida) ijod qilgan. G'arbda chig'atoy adabiyoti hisoblanmish o'zbek adabiyotining eng yirik namoyondasi. Umuman olganda, butun turkiy xalqlari orasida u kabi yirik shaxs yo'qdir. Navoiy yoshligidan Xurosonning bo'lajak hukmdori Husayn Boyqaro bilan (1469-1506) do'st bo'lgan. 10-12 yoshidan she'rlar yozishni boshlagan. Navoiyning zamondoshi bo'lmish tarixchi Xondamir (1473(76)-1534) qoldirgan ma'lumotlarga ko'ra, mashhur o'zbek shoiri Lutfiy (1369-1465) qarigan chog'larida bolakay Navoiy bilan ko'rishadi va uning she'riy iqtidorini yuqori baholaydi. Hayoti davomida Navoiy musulmon Sharqining turli mamlakatlarida bo'ladi, o'z davrining taniqli shaxslari bilan ko'rishadi. O'zining she'riy mahoratini oshiradi. 1464-1465 yillar Navoiy ijodining shinavandalari uning ilk she'riy to'plamini (devonlari) tayyorlashadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'sha davrlardayoq Navoiy mashhur shoir bo'lib ulgurgan. 1469-yilgacha temuriylar o'rtasidagi o'zaro ichki nizolar tufayli Navoiy o'zining ona shahri Hirot dan uzoqda yashashga majbur bo'lgan. 1469-yil temuriy Husayn Boyqaro Hirot ni egallaydi va Xuroson hukmdori bo'ladi. Shu vaqtdan e'tiboran, Navoiy hayotining yangi bosqichi boshlanadi. U mamlakatning siyosiy hayotida faol ishtirok etadi. Shu yili Xuroson hukmdori Navoiy ni davlat muhrdori etib tayinlaydi, 1472-yil vazir bo'ladi. Egallagan mansabi orqali u mamlakatning madaniy va ilmiy taraqqiyotida katta yordam ko'rsatadi. Katta mulk egasiga aylanadi. 1480-yil Hirot shahrida va boshqa viloyatlarda o'z hisobidan bir nechta madrasa, 40 ta rabot (yo'lovchilar uchun bekat), 17 ta masjid, 10 ta so'fiylar turarjoyi (xonaqoh), 9 ta hammom, 9 ta ko'prik va boshqalarni qurdiradi. Biroq, saroy amaldorlariga Navoiyning bu kabi faoliyati yoqmaydi va turli fitnalar orqali Husayn Boyqaro bilan munosabatlarini buzishadi. Shunday qilib, Navoiy egallab turgan mansabidan ozod etilib, 1487-yil Astrobod shahriga hukmdor sifatida yuboriladi. Bu yerda u ikki yil xizmat qiladi. Mazkur muddat nihoyasiga yetgachgina, Xusayn Boyqaro unga Hirotga qaytib, hokimiyatda mansabga ega bo'lishiga ruhsat beradi. Lekin Navoiy bu taklifni rad etadi. Rad javobiga qaramay, Boyqaro sultonning yaqin kishisi lavozimini (mukarrabi xazrati sultani) taklif etadi. Bunday lavozimda Navoiy barcha davlat ishlari bilan bog'liq ishlarda qaror qabul qilish huquqiga ega edi. Shu vaqtdan Navoiy hayotining yangi bosqichi boshlanadi va u ko'proq ijod bilan shug'ullanadi. U yaratgan asarlarining katta qismi aynan shu davrga tegishli. Navoiy temuriylarning so'nggi hukmronlik yillarida (1370-1506) yashab ijod qilgan. Shuning uchun uning asarlarida jamoat ruhi, davrga xos muhim muammolar ustundir. 1490-1501 yillar Navoiy eng nafis, ijtimoiy-falsafiy va ilmiy asarlarini yaratgan.

Alisher Navoiyning ijodi ulkan. Olti dostonining hajmi 60 000 ga yaqin misrani tashkil etadi. 1483-1485 yillar Navoiy o'z ichiga besh dostonni olgan "Xamsa"

asarini yaratgan: “Hayrat ul-Abror” (“Yaxshi kishilariing hayratlanishi”), “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab’ai sayyor” (“Yetti sayyora”), “Saddi Iskandariy” (“Iskandar devori”).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 06.01.2021.
2. A.Qayumov. Alisher Navoiy (Mashhur siymolar hayoti). Toshkent. Kamalak. 1991.

INSPIRING STUDENTS AS A KEY FOR LEARNING SUCCESS

Jumanova Kumush Golib kizi

kumushjumanova99@gmail.com

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

Abstract: This research studies how to inspire students and motivate them on getting knowledge. In academic institutions the role of teacher is very vital to help students to develop an attitude towards learning.

Keywords: learning process, motivating students, higher education

As many researches show that one of the most difficult aspect of becoming teacher is learning how to inspire and motivate students. For instance Lumsden, (1994) analyzed students' involvement towards education and sources of their motivation. Marshal[3] viewed students' motivation as a force beneficial to the learner. Ames[4] stated that motivation to learning is dependent on long-term, quality attachment in learning and pledge to the process of learning. Most motivation theorist believes that motivation is involved in the performance of all learned responses and leaned behavior will not occur unless it is energized. According to the above it can be said that motivation helps students not only to increase their knowledge, but also to find their own in real life and to succeed in their chosen future profession.

Student motivation is the main factor that leads students' attitude towards getting knowledge. Number of studies has been conducted to investigate the impact of student motivation on academic performance and different definitions of students' motivation have been focused by various researches. According to the above it can be said that motivation helps students not only to increase their knowledge, but also to find their own in real life and to succeed in their chosen future profession.

This will assist education community to predict student academic performance and identifying the students before their grades begin to fall[1]. Lumsden[2] has investigated that passion to learn seems to shrink as children grow. Learning sometimes becomes compulsion than pleasure, that's why large number of students leaves education before graduation. Due to unpleasant attitude of students towards education very few are actually mentally present in the classroom.

Bomia et al.[5] has suggested student motivation as student willingness, need, desire and obligation to participate and be booming in the learning process. In academic institutions the role of teacher is very vital to help students to develop an attitude towards learning. Inspiring students timely is the main task of the teacher. By understanding the factors that will help teachers to know students' attitudes towards learning and how teachers can motivate their students to get knowledge. According to

above mentioned researches the task of teachers is not only to educate or nurture students, but also inspire, motivate and encourage them to explore new horizons.

References

1. Kamauru R. J. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivation Predict Academic Performance of College Students. Morehouse College.
2. Lumsden, L.S. (1994). Student Motivation to Learn. Educational Resources. Information Center, Digest Number 92.
3. Marshall, H. H. (1987). Motivational Strategies of Three Fifth-Grade Teachers. *The Elementary School Journal*, 88(2), 135-50.
4. Ames, C. A. (1990). Motivation: What Teachers Need to Know. *Teachers College Record*, Vol. 91, No. 3 pp. 409-421.
5. Bomia, L., Beluzo, L., Demeester, D., Elander, K., Johnson, M., & Sheldon, B. (1997). *The Impact of Teaching Strategies on Intrinsic Motivation*. Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education.

INTERFAOL DARSLARDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI

Toshtanova Shoira Avalboyevna
Toshkent shahar, Yangiheyot tumani, 8-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf darslarida didaktik o'yinlardan foydalanishning samarali usullari ko'rsatib o'tilgan. Qolaversa, dars jarayonida interfaol darslarni tashkil qilish yo'llari ham aytilgan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yinlar, dars, interfaol usul, o'yinlar, ko'rgazmali qurollar, mashqlar.

Boshlang'ich ta'lim didaktikaning asoslari Shvetsariya pedagogi I.G.Pestolotsi asarlarida ishlab chiqilgan. Bulardan tashqari rus didaktikasining atoqli namoyondasi K.D.Ushinskiy bo'lgan. U ham o'qitish masalalarini chuqur psixologik asosini yaratdi. O'zbek xalqi orasida ham H.H.Niyoziy, A.Avloniy kabi pedagoglar yetishib chiqdi. Ular ham o'zbek xalq maktablarini ochish, o'quvchilarga darsliklar yozish kabi ishlarni davom ettirdilar. Didaktikaga asoslangan holda biz o'quvchilarga bilim beramiz. Ta'lim jarayonida turli usullardan foydalanamiz. Dars turini to'g'ri va muvaffaqiyatli o'tish uslubini ham to'g'ri tanlasak dars yaxshi natija beradi. Har bir darsni ko'rgazmali va texnika vositalari bilan o'tkazish joizdir. Shundagina dars bilimga boy o'tadi. O'qituvchi izlanuvchan bo'lishi, darslarni rang-barang usulda o'tishi kerak. Dars qiziqarli o'tishi uchun faqat ko'rgazma qurollardan foydalanib qolmay, o'yin elementlaridan, dars davomida harakatli daqiqalardan foydalanish lozim.

O'yin elementlaridan nafaqat darsda, balki darsdan tashqari ishlarda konferensiya darslarida foydalanish mumkin. Bu albatta boshlang'ich sinf o'quvchilariga mo'ljallangan. Ular bu yoshda o'yinqaroq, tez zerikuvchan, diqqati tarqoq bo'ladi. O'yin orqali ularni darsga, mavzuga jalb qila olishimiz mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lgani uchun ularga sodda tilda tushunarli holda bilim berish va darslarda o'yin elementlaridan foydalanish lozim. Bola hayotining asosiy qismi o'yin bilan o'tadi. O'yinlar faqat didaktik vosita bo'lmay, bola hayotining asosiy shaklidir. Shuning uchun biz o'yinning nozik tomonlarini egallamay turib, o'yin faoliyatini boshqarishini o'rganmay turib oldimizda turgan mas'uliyatli vositalarni hal qila olmaymiz. Tilni o'rganish o'quvcilar zehni, aqli, ongi, madaniy darajasini oshiradi va tilni puxta o'rganmay turib, boshqa fanlarni o'zlashtirish qiyin. Chunki har bir predmetni ifodalash, bolaga o'rgatish hamisha so'zlar vositasida amalga oshadi.

O'yin orqali bola faoliyati mukammallashadi, ularni jismonan rivojlanishiga yordam beradi. O'yin jarayonida qiyinchiliklarni, to'siqlarni yengishga o'rgatib boradi. O'yin bolalar faoliyatining asosiy turi. Bola o'yin orqali materiallarning ko'rinishi, rangi, tuzilishi turli o'simlik va hayvonot olamidagi o'zgarishlarni anglaydilar.

O'yin - bu bolalar uchun o'qish, mehnat qilish va tarbiya vositalaridir. Biroq, darsning asosiy qismini o'yin darsiga aylantirib qo'ymaslik lozim. Bola hayotining asosiy turi o'yindir. "Bola uchun o'yin voqelik"- deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, binobarin, tevarak atrofdagi voqelikdir. U bolaga xususan tushunarli bo'lgani uchun qiziqdir, o'yin bolaga shuning uchun tushunarliki, unda qisman bolaning o'zi yaratgan narsa bor. Bolalarning o'yin faoliyati maktabgacha yoshda paydo bo'lib, o'z taraqqiyotida oddiy taqlid qilishdan murakkab rolli o'yinga qadar bo'lgan yo'lni bosib o'tadi, bu o'yin dastlab kishilarning predmetlar bilan bog'liq faoliyatini, so'ngra o'ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi. O'yin o'sib borayotgan bola organizmining zaruriy ehtiyojidir va u orqali bolalarda tashkilotchilik ko'nikmalari tarbiyalanadi. Ammo o'yin har qanday sharoitda ham o'yindir. Shunday o'yinlar ham borki, ular bolalarga mustaqillikni, oddiylikni, bir- biriga yordam berish hissini tarbiyalaydi. Yan Amos Kamenskiy Grammatik o'yinlardan sistemali foydalanishning ahamiyati xususida gapirib, bunday deb yozgan edi: "Bola sog'lom bo'lishi uchun u doimiy harakatda bo'lishi zarur, shundagina o'yin qiziqarli o'tadi. O'yinga rahbarlik qilish va bolalarning hatti-harakatlarini doimo kuzatib turishi kerak. Chunki bolalar o'yin jarayonida har tomonlama tarbiyalanadilar. Psixologik olimlar o'yinlarni to'rt guruhga bo'ladilar:

1. *Funksional o'yinlar*. Bu o'yinlar bola organizmining har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu kichik yoshdagi bolalar uchun karakterli bo'lib, unda bolalar nima bilandir shug'ullanadilar, turli predmetlar bilan tanishadilar.

2. *Qoidali o'yinlar*. Bu o'yinlarda bolalar tevarak-atrof va muhitdagi voqealardan habar topib, idrok etish bilan kifoyalanadi. Bunda ko'rish, eshitish, his qilish kabi sezgi organlari idrok qiladi.

3. *Rolli o'yinlar*. Bu o'yinda bolalar o'zlarini ma'lum bir rolini, qandaydir kasb egasi (shifokor, o'qituvchi, quruvchi kabi) vazifasini bajarayotgandek his etadilar. Har bir bola o'ziga tegishli rolni muvofaqiyatli bajarishga harakat qiladilar.

4. *Konstruktorli o'yinlar*. Bu o'yinning asosiy mazmuni qurilishi komplekslari, taxta, qum, qog'oz materiallarining parchalarini qirqish, taxlash singari mehnat ko'nikmalarini hosil qilish kabilardan iboratdir. Konstruktorli o'yinlar asosan ikkiga bo'linadi.

Ijodiy o'yinlar bolalar o'zlari o'yinning mazmunini, maqsadini, qoidasini topadilar. Ijodiy o'yinlarning asosiy qismini syujetli rasimli o'yinlar tashkil qiladi. Ijodiy o'yinlardan yana biri dramatik o'yindir. O'yinning mohiyati hikoya va

ertaklardagi voqealarning mazmunini tasvirlashdan iborat bo'lib, ularda badiiy adabiyotlardagi persanajlar tasvirlanadi.

Qoidali o'yin. Huddi xalq o'yinlari singari qiziqarli bo'lib, unda bolalar hayoti, o'z tengqurlari va kattalarning mehnat faoliyatini tasvirlashga harakat qiladilar. Demak, barcha turdagi o'yinlar bolalarning kattalar faoliyatiga qiziqishlariga, ularga taqlid qilishiga intilishlarining mehnati va oilaviy hayotini, uchuvchilar, kosmonaftlar, dengizchilar hamda boshqalarning qahramonliklarini aks ettiradi. Ko'pchilik o'yinlarda didaktik o'yinchoqlar va bunga bevosita a'loqador bo'lgan boshqa qo'llanmalar foydalaniladi. Didaktik o'yin jarayonida shunday holatlar ham tez-tez bo'lib turadiki bolalardagi eng yaxshi kayfiyat birdan sho'xlik, notinchlik va intizomsizlik bilan ham almashib qoladi. Bunday paytlarda o'qituvchi ayrim bolalarga tanbex berishga majbur bo'ladi va bu boshqarning o'yin kayfiyatini shubhasiz tushiradi. Agar shunday vaziyat sodir bo'lsa ham o'yin qoidasi bilan birga qo'shib tushuntirsa metodik jihatdan to'g'ri bo'ladi. Individual didaktik o'yin o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida bevosita munosabat yaratishga va bolalarning orqada qolishi sabablarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunda o'qituvchining quyidagi kabi mantiqiy topishirqli o'yin mashqlarini o'tkazishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalangan adabiyotlar

1. "Pedagogik texnologiya asoslari". J.G'.Yoldoshev, S.A.Usmonov. Toshkent-2004
2. "Uzluksiz ta'lim" jurnali
3. "Xalq ta'limi" jurnali
4. "Ta'lim menejmenti" jurnali
5. "Boshlang'ich ta'lim" jurnali

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR VA INTERAKTIV O'YINLARDAN FOYDALANISH

Madirimova Adolat Reyimberganovna

madrimovaadolat@gmail.com

Xorazm viloyati, Urganch shahri, 13-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli interaktiv o'yinlardan, masalan, o'qituvchilar tomonidan sinfda foydalaniladigan o'quv vositalaridan, dastlabki sinflarda geografiyani o'qitish-o'qitish jarayonining manbai sifatida foydalanishni tahlil qilish va muhokama qilishga qaratilgan. Shuningdek, raqamli o'yinlar qanday qilib geografiyani o'qitish uchun manbalarning muhim ahamiyati bo'lishi mumkinligi va ularni qanday qilib tanqidiy usulda sinfda o'qituvchilar tomonidan ishlatilishi va qo'llanilishi qisa fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli interaktiv o'yinlar, geografiyani o'qitish, o'qitish-o'rganish jarayoni, interfaol metodlar.

So'nggi o'n yilliklarda geografiya o'qituvchisi bir qator o'zgarishlarni amalga oshirdi, ayniqsa, texnik va kartografik namoyishni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lib, kompyuterlardan foydalanish va fazoviy ma'lumotlarni yig'ish va tarqatishda erishilgan yutuqlarga e'tibor qaratilmoqda. Shunday qilib, o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning tanqidiyligini boshqarish bo'lishi kerak, shunda bu bevosita shakllanayotgan, idrok etish inson va tabiiy ishlarda aks etadigan professional bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

Geografiya - bu inson tomonidan ishlab chiqarilgan makonni o'rganadigan, tahlil qiladigan va tushuntirishga (bilishga) harakat qiladigan va ta'lim masalasi sifatida talabani fazoviy tadqiqotlar ishtirokchisi sifatida qabul qilishga imkon beradigan, u erda sodir bo'layotgan hodisalar hisoblanadi.

Hozirgi kunda o'qituvchilar uchun katta muammo - bu har kuni ma'ruzachi (o'qituvchi) va qabul qiluvchi (o'quvchi) o'rtasida samarali aloqada bo'lgan o'qitish-o'qitish jarayonida samarasizligi isbotlangan an'anaviy o'qitish usulini yengib chiqishdir. Ya'ni, o'qitishning yangi usullarini topish bugungi kunda maktablarning eng katta muammolaridan biridir. O'quvchilarga mazmunan kutilayotgan tushunchani samarali qo'llab-quvvatlash va ularga imkon beradigan resurslardan foydalanish har kuni yanada zarurat tug'diradi, demak, o'yin orqali o'rganish nafaqat majburiyat bo'lishi kerak, balki yoqimli faoliyat hamdir.

O'yinlar har doim sinfda turli masalalarni o'yin tarzda o'rgatishning samarali mexanizmlari bo'lib kelgan, chunki ko'ngil ochish karakteridagi mashg'ulotlar

o'quvchilar e'tiborini tortadi va geografik makonni o'rgatish va tushunishning muhim vositalariga aylanadi. O'qituvchi o'z sinfini faollashtirish uchun interfaol o'yinlarni o'z ichiga olgan turli metodikalardan foydalanishi kerak. Dars jarayonida "Xazina ovi" yoki "Jangovar kema" kabi an'anaviy o'yinlardan foydalanish - bu o'qituvchilar tomonidan uzoq vaqt davomida yer yuzida sodir bo'layotgan obyektlar va hodisalarning joylashuvi hamda manzilini tushuntirish uchun kompyuterlarda qo'llaniladigan uslubiy amaliyotdir.

Geografiyani o'qitishda interfaol metodlar va interaktiv o'yinlar orqali, shuningdek, dasturlar bilan butun sayyoramizning sun'iy yo'ldosh tasvirini ko'rib chiqish, tasvirni aylantirish, joylarni belgilash va saqlash, ikki nuqta orasidagi masofani o'lchash, ma'lum bir joyning uch o'lchovli ko'rinishiga ega bo'lishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola o'quvchiga geografiyani o'qitish uchun potentsial vositalardan, xususan o'qitish faoliyatida ishlatilishi mumkin bo'lgan raqamli interaktiv o'yinlardan foydalanish kerak. Shunday qilib, nafaqat geografiyani, balki boshqa maktab fanlarini ham o'qitish amaliyotini optimallashtirishga qaratilgan bir qancha boshqa vositalar va tadbirlar mavjudligini ta'kidlash zarur, ular o'quvchilarni atrof-muhitni o'rganishlarida yuqoridagi kabi turli xil interfaol metodlar hamda interaktiv o'yinlar, haqiqiy muhitida amaliyotni o'rganishga tobora ko'proq jalb qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. C.N.Silva. "Teaching of Geography and the Academic Context" Geographic Magazine Science, 2003. 281-284-p
2. A.Caetano, & O.Neto. "Geography Education and Representation of Geographical Space" 307-330-p
3. R.Straforini. "Teaching Geography: The Challenge of All-World in the Early Grades" 2004-y
4. M.S.Brito "The Use of Geographical Atlas and Encyclopedias on CD-ROM in the Teaching of Geography" 2001-y.

XALQARO TADQIQOTLARDA O'QUVCHILARNING TABIIY FANLAR BOYICHA SAVODXONLINI BAHOLASH

Jumaeva Fozila Hafizovna
Sharofiddinova Feruza Ibragimzoda
Buxoro viloyati, Buxoro tumani, 21-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolaga o'quvchilar savodxonligini xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: PISA, PIRLS, TIMSS, ETS, IEA, DPC IEA, ISC.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash davlat siyosati darajasiga chiqdi. Yoshlarni bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

Ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O'zbekistonga nima beradi? yoki ta'lim tizimiga qanday naf beradi.

1. Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rnini to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi.

2. Milliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo'llaniladi.

3. Xalqaro tadqiqotlar ta'lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o'tkazishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi.

5. O'zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o'tkazish madaniyati rivojlanadi, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi.

6. Milliy ta'lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo'llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

Hozirgi kunda quyidagi xalqaro baholash dasturlari mavjud.

- PISA – o'quvchilarni ta'limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi
- PIRLS – matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot
- TIMSS – maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring

TIMSS – The Trends in International Mathematics and Science Study

TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy vazifasi maktabning matematika va tabiiy fanlar ta'limi sifatiga solishtirma baho berish.

Har 4 yil davomida 4- va 8-sinf o'quvchilarining ta'lim yutuqlariga baho berib boriladi va shu bilan birga, nafaqat ularning bilim va ko'nikmasi, balki ularning ushbu fanlarga bo'lgan munosabati, qiziqishi, hamda ta'limga bo'lgan motivatsiyasini solishirishga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy rejasi: 4 yil davomida 4-sinf o'quvchisi 8-sinfga yetgunga qadar uning matematika va tabiiy fanlar bilimining natijalari kuzatib boriladi. Shu yo'sinda maktabning boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilarining bilim yutuqlarining monitoringi amalga oshiriladi.

Tadqiqot o'tkazuvchi davlatlarda maktabda matematika va tabiiy fanlar ta'limining mazmun mohiyati va o'quv jarayoni, ta'lim muassasasi, o'qituvchilar, o'quvchilar, ularning oilalari bilan bog'liq omillar qo'shimcha o'rganiladi. Xalqaro testga qo'shimcha bo'lib tadqiqotda ishtirok etuvchi maktab ma'muriyati, o'quvchilar va o'qituvchilar so'rovnoman o'tkaziladi.

Olingan ma'lumotlar test natijalariga ya'ni o'quvchilarning bilimiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga, tadqiqotda ishtirok etuvchi davlatlarning matematika va tabiiy fanlarning holatini ko'rsatib berishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotni olib borishda va majmua ishlanmasida dunyoning ko'plab ilmiy tadqiqot markazlari va professional tashkilotlar ishtirok etadi. Ta'lim sohasidagi testxizmatlari: (ETS-Educational Testing Service SSHA), Kanadaning statistik markazi (Statistics Canada), ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining Sekretariati (IEA, Niderland(gollandlar)lar), ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining ma'lumotlar markazi (DPC IEA – Data Processing Center IEA, Germaniya) va hokazo. Turli davlat mutaxassislarining koordinatsiyasini kuchaytirish uchun dunyoning yetuk mutaxassislaridan iborat bo'lgan maslahat qo'mitalari tashkil

etildi. Hozirgi tadqiqot koordinatsiyasi Boston kollejida xalqaro koordinatsiya markazi tomonidan amalga oshirilgan. (ISC – International Study Center, Boston College SSHA) Rossiyada ushbu tadqiqot (ta'lim sifatini baholash markazi) Rossiya ta'lim akademiyasining fan, ta'lim mohiyati va uslubi instituti xamda fan va ta'lim vazirligi va regionlarning ta'lim boshqaruv organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Tadqiqotning tasnifi TIMSS tadqiqotini ishlanmasiga asos qilib maxsus xujjat olingan "TIMSS Assessment Frameworks and Specifications", unda ushbu yo'nalishlarga umumiy yondashgan xolda matematika va tabiiy fanlarga test va test topshiriqlariga tushuncha berilgan, shuningdek o'quvchi topshiriqni bajarayotganda o'rganish faoliyatining barcha turlari namoyish etiladi, so'rovnoma davomida olinayotgan ma'lumotlar o'quvchiga, o'qituvchiga va ta'lim muassasiga berilgan tariflarning sanab o'tilgan turlari va topshiriqlari ko'rsatiladi.

Yo'nalishlar bo'yicha har bir variantga baholash uchun matematika va tabiiy fanlardan savollar kiritilgan. Turli tipdagi topshiriqlar qo'llaniladi (qisqa, to'liq va mukammal javoblarni, amaliy topshiriqlarning javoblarini tanlagan holda).

4-va 8-sinf o'quvchilarini matematika va tabiiy fanlardan baholashda test topshiriqlarning nazariyasidan foydalaniladi (inglizcha, ruscha). Ushbu nazariya cheklangan miqdorda 60-70 tadan topshiriqlarni o'z ichiga olib, har bir davlatdan ishtirok etgan o'quvchining, o'qituvchining va ta'lim muassasasining ko'rsatkichlarini (so'rovnomaga asosan) aniqlab beradi. Matematika va tabiiy fanlar natijalari 4- va 8-sinflarda alohida o'rganiladi va tahlil qilinadi. Statistik o'rganishlar natijasida har bir o'quvchini 1000 ballik shkala bo'yicha baholab, matematika va tabiiy fanlarga alohida ballar beriladi.

1995 yilda xalqaro shkalalar 4- va 8-sinflarda o'rnatilgan. Bunda tadqiqotda ishtirok etgan davlatlarning o'rtacha bali 500 ball deb hisobga olingan. Keyingi tadqiqot natijalari 1995 yilgi shkala bo'yicha o'rnatilmoqda, bu natijalarni solishtirishga va ularning o'zgarish tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi.

50 dan ortiq mamlakatlar o'quvchilarining bilim, ko'nikma, malakalari darajasini aniqlashning global resursi jahonning eng ilg'or tajribasi asosida ishlab chiqilgan. TIMSS yordamida o'quvchilarning ta'limiy yutuqlari: bilish, qo'llash, mulohaza yuritish baholanadi.

"Bilish" bo'limi o'z ichiga matematikadan masalalar yechishni olgan bo'lib, masalalar yechish o'quvchilardan sonlarning xususiyatlari va oddiy geometrik jismlar haqidagi nazariy bilimlar, ta'riflarni takroran aytib berish, standart grafik va diagrammalardan ma'lumot olishni o'z ichiga qamrab oladi. O'quvchilar tabiiy fanlardan alohida organizmlar va obyektlarning xususiyatlari, hodisa va jarayonlar, tabiiy-ilmiy atamalar va o'lchov birliklari haqidagi bilim darajasini namoyish etishlari kerak.

“Qo‘llash” ga oid test topshiriqlarini bajarishda o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarni o‘zida aks ettiradigan matematik va tabiiy-ilmiy masalalarni yechish, jadval, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qilish, tajribalarni o‘tkazish ko‘nikmalarini namoyish etishlari zarur.

“Mulohaza yuritish”ga oid topshiriqlar o‘quvchilarning mantiqiy va tizimli fikrlash malakalarini aniqlaydi. Mulohaza yuritishni talab etadigan masalalar taklif etilayotgan vaziyatning yangiligi, savolning murakkabligi, yechish bosqichlari sonining ko‘pligi, turli bo‘limlardan bilimlarni integratsiyalashning zarurligi bilan bir-biridan farqlanishi mumkin. O‘quv faoliyati turlari bo‘yicha o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashga qo‘shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha berilayotgan ta’lim mazmuni, o‘quv jarayoni, o‘quv muassasasi imkoniyati, o‘qituvchilar salohiyati, o‘quvchilarning oilalari bilan bog‘liq omillar ham o‘rganiladi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘quv faoliyati turlari (bilish, qo‘llash, mulohaza yuritish) bo‘yicha o‘quv yutuqlarini baholashda o‘tgan yillar davomida tadqiqotda ishlatilgan, biroq konfidensiallik rejimidan chiqqan topshiriqlarni didaktik material sifatida ta’lim jarayonida qo‘llashlari mumkin. Bu esa TIMSS xalqaro tadqiqotining o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashning o‘ziga xos yondashuvlarini tushinishni ta’minlaydi. Muhimi, matematika va tabiiy fanlardan savodxonlikni baholash vositalari ta’lim texnologiyalari va o‘qitish metodikasini takomillashtirishga imkon beradi.

BOSHLANG'ICH SINFDADA IZOHLI O'QISH JARAYONINI QO'LLASH

Rahimova Saida Aliyevna
Andijon viloyati, Jalaquduq tumani, 5-maktab

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda o'qishni tashkil etish, o'quvchilarga izohli o'qish metodikasini qo'llash orqali natijali ta'limga erishish bo'yicha tavsiyalar berilgan

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qitish usullari, izohli o'qish

Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, insoniyat hayotiga turli yangiliklarning kirib kelishi ta'lim sohasida ham bir qator o'zgarishlar qilinishini taqoza etmoqda. Hozirgi kunda ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarni saqlagan holda, bir xillikdan, bir qolipga tushib qolishdan saqlanmoq zarur. Ta'limning kishi xotirasini rivojlantirishga asoslangan turidan inson tafakkurini har tomonlama rivojlantirish, o'quvchilar egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash, ularda amaliy ko'nikma va malakalar hosil etishga qaratilgan turiga o'tishga harakat qilish shu kunning talabi. Shunga erishilsagina vatanimiz kelajagi bo'lgan yosh avlod tarbiyasi oldiga qo'yilgan vazifa oqilona hal etilishi mumkin. Boshlang'ich ta'limda ta'lim metodlarini to'g'ri tanlash va ulardan o'rinli foydalanish - ta'lim samarasini ta'minlashga yordam beradi. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida ta'lim berishning ilg'or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarini yaratish kabilar umumiy o'rta ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida ta'kidlangan. Boshlang'ich ta'limda pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish o'qituvchi va o'quvchi faoliyati doirasini aniq belgilab beradi. O'qitish metodi deganda ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning kutilgan maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyati tushuniladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi. Boshlang'ich sinfdagi o'qitish usullari har ikkala faoliyatning:

a) o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish;

b) o'quvchilar tomonidan berilayotgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish faoliyatida qo'llanadigan yo'llarni o'z ichiga oladi.

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatish yo'l-yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. Boshlang'ich sinfdagi o'qish metodikasi kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiya, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar asosida takomillashtirilib boriladi. O'qish darsining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim metodlarining to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Binobarin, fanning o'zi kabi

o'qish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodi asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozir izchil o'qish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, ma'nosini tushuntirishga, o'qilganni qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuz, qiroat bilan o'qish, ifodali o'qish nazarda tutilgan. Hozir maktablarda boshlang'ich sinflarda o'qish izohli o'qish metodi asosida olib borilayotgan ekan, quyidagicha savol tug'iladi: izohli o'qish nima? Izohli o'qishga XIX asrning 60-70-yillarida rus pedagogi K.D.Ushinskiy asos solgan, u o'qishda o'quvchilarni - ongli, tushunib, o'ylab o'qishga o'rgatishni alohida ta'kidlaydi va uni - Izohli o'qish deb nomlaydi. Izohli o'qish metodiga K.D.Ushinskiy ishining davomchilari yangiliklar kiritdilar. Korf va Vaxterev izohli o'qish o'quvchilarga real bilim berish vositasi desa, Vodovozov va Bunakov o'quvchilarga o'qish jarayonida ham badiiy asar tahlili va asarning tarbiyaviy xarakteri bilan bo'g'liq holda beriladi, degan fikrni ilgari suradilar. Professor Asqar Zunnunov o'qitishning mazmuni va usullari haqida fikr yuritib, o'quvchilarning oldin bilimlarni o'zlashtirishiga, so'ng yod olishlariga e'tibor berilishi ta'lim jarayonida izohli o'qish deb nomlanganini ta'kidlaydi. Demak, izohli o'qish deb o'ylashga, his qilishga, asarni to'liq idrok qilishga, o'qilganning mazmunini o'zlashtirishga olib keladigan o'qishga aytiladi. Izohli o'qish asar mazmunini tushunishni, asardagi muhim fikrni, yozuvchi ilgari surayotgan g'oyani anglashni ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinfda *Izohli o'qish* quyidagi tamoyillarga to'liq amal qilingandagina muvofaqiyatli bo'ladi:

- o'qishni hayot bilan bog'liq holda tashkil etish;
- o'qishning ongli va ta'sirchan bo'lishi uchun o'quvchilarning taassurotlarga asoslanish;
- o'qishni ko'rgazmali tashkil qilish, tabiatga, tarixiy joylarga ekskursiyalar uyushtirish, hayvonot olami va o'simliklar dunyosini kuzatish, rasmlar, jadvallar, predmetlar bilan tanishtirish hamda matnni o'quvchining ifodali o'qishi tarzida olib borish.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida asosan she'rlar, masallar, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, maqol va topishmoqlar, ilmiy-ommabop asarlar o'qib o'rganiladi. Tabiiyki, ularning har biri o'ziga xos shakl, uslub va mazmunda yaratiladi. Shuning uchun ham har bir janrga mansub asarlarni o'ziga xos usulda o'qib o'rganish taqazo qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishonaliev U. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar. – «Xalq ta'limi», 1999-yil
2. Nazarova T.S. Pedagogicheskaya texnologiya: noviy etap evolyusii.-T. 1999
3. Mallayev O. Yangi pedagogik texnologiyalar. T. 2000-yil

4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Karshi «Nasaf», 2000-yil

ENCOURAGING TEENAGERS TO IMPROVE SPEAKING SKILLS THROUGH GAMES

Shamatova Ominakhon Shukurdinovna
Andijan State University

Abstract: Students feel inhibited with activities that involve oral interaction mainly because they are afraid of criticism and jokes what they have said. They feel better, free and confident when they are encouraged to participate in oral tasks, especially during games. They show collaboration, solidarity and interaction by being relaxed and happy at the time they have to perform in small groups.

Keywords: reasons for teaching speaking, oral communication, games, motivation, teenagers.

There are three main reasons for getting students to speak in the classroom. Firstly, speaking activities provide rehearsal opportunities – chances to practice real life speaking in the safety of the classroom. Secondly, speaking tasks in which students try to use any or all the language they know provide feedback for both teacher and students. Everyone can see how well they are doing: both how successful they are, and also what language problems they are experiencing. And finally, the more students have opportunities to activate the various elements of language they have stored in their brains, the more automatic their use of these elements become. As a result, students gradually become autonomous language users. This means that they will be able to use words and phrases fluently without very much conscious thoughts.

Good speaking activities can and should be extremely engaging for students. If they are participating fully – and if the teacher has set up the activity properly and can then give sympathetic and useful feedback - they will get tremendous satisfaction from it. Every language has two kinds of skills. The first one is the receptive skill which involves two aspects: understanding and reading; and the second one is the productive skill, which involves writing and speaking. Bygate (1987) stated that “speaking is a skill which deserves attention as much as the literary skills in both native and foreign languages”. When students speak in a confident and comfortable way, they can interact better in real daily situations. Because of this, the purpose of the lesson is to encourage the development of fluency in spoken English. It’s even for students with elementary English language abilities. Speaking fluently, of course, involves speaking easily and appropriately with others. To develop speaking skills, it is not necessary to concentrate on particular aspects such as the differences between key sound with basic stress forms and intonation patterns or to master grammatical items. The main idea should be to focus on those general oral items to communicate in a foreign language. Therefore, the

idea is to invite the students to talk each other by using games as the main strategy. Being in a classroom learning a language is essentially a social experience and should be memorable. In part, this is because of the relationship forged during a time of being and learning together. In fluency work, our aim is to make learners less conscious of their vulnerability in the target language by challenging them to become interested in participating. As teenagers feel afraid of speaking during classes, we consider games as the best motivation to help them speak in an appropriate atmosphere. The games also provide them with opportunities for free expression. Games and fun activities have always been one of everybody's favorite things to do in a class, both for teachers and students.

Certainly, games can be related to language learning. Language games can add fun and variety to conversation sessions if participants are fond of games. In addition, games are especially refreshing after grammar activities. Also a game is a wonderful activity to break the routine of classroom drills by providing relaxation while remaining within the framework of language learning. A game can in fact be stimulating and entertaining. For the development of speaking, following games can be provided during the lesson:

- * **Picture games:** Most of these games involve the learners in the relative free use of all language at their command. They involve comparing and contrasting pictures, considering differences and similarities and possible relations between pictures.

- * **Psychology games:** These games let us work with the human mind and sense. They involve telepathy, visual perception, characters, imagination and memory. They also encourage the students' concentration and language use.

- * **Magic tricks:** Language can sometimes be exemplified in a concise and memorable way through a magic trick. These tricks always attract attention and invite comments.

- * **Sound games:** Sound effects can create in the listeners an impression of people, places and actions. There is a demand for the listeners to contribute through imagination. This inevitably leads to individual interpretations and interactions as well as the need to exchange points of view and to express ideas and opinions.

- * **Story games:** These games provide a framework for learners to speak as well as write stories and share them with classmates.

- * **Memory games:** These games measure the players' ability to remember different events which, in turn, leads to discussion, in which opinions and information are exchanged.

- * **Caring and Sharing games:** These games pretend to encourage students to trust and get interested in others. They have the participants share personal feelings and experiences with other class member.

* **Guessing and Speculating games:** In these games someone knows something and the others must find out what it is. There are many games and variations based on this simple idea.

In conclusion I say that the class is focused on encouraging teenagers to improve speaking skills through games by taking account that the students don't speak fluently or freely because they feel afraid of their partners' jokes. Besides, many of them are very shy and nervous about expressing themselves in front of the class. To avoid students' difficulties related to the speaking skills, some of the mentioned above games can be chosen during the lesson.

References

1. Ariza, E. (2001). Interacting in English through games.
2. PROFILE, Issues in Teachers' Professional Development, 2, 6-8.
3. Bygate, M. (1987). Speaking. Oxford: Oxford University press
4. Game. (1994). In Webster's New Dictionary. NY: Sales Books.

MASOFAVIY TA'LIMDA O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASH USULLARI

Aminov Qo'ziboy Sotiboldievich
Erimetova Ziyada Nurimatovna
Xorazm viloyati, Bogot tumani, 11-maktab
Ibrahimova Umida Raximboyevna
Xorazm viloyati, Bogot tumani, 39-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofadan o'qitishda o'quvchilar bilimni baholashda test dasturlaridan foydalanish va ba'zi test dasturlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit sozlar: masofaviy ta'lim, dastur, test, viktorina.

Bugungi davrda ta'lim tizimida masofaviy o'qitishning o'rnini tobora oshib bormoqda. Pandemiya sharoitida mamlakatimizda masofaviy ta'lim berish keng yo'lga qo'yildi. Masofaviy ta'lim jaroyoni o'qituvchilarga internetdan foydalangan holda turli kompyuter va android dasturlaridan foydalangan holda o'quvchilar uchun zarur bo'lgan o'quv materiallari, qo'llanmalarini va video darslarni ishlab chiqish vazifasini qo'ymoqda. Masofaviy o'qitish tizimi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan bo'lib, ta'limni takomillashtirishning eng yaxshi an'anaviy va innovatsiyon metodlar va ta'lim sohalarini o'ziga jamlagan ta'lim olish tizimi hisoblanadi.

O'quv materiallari matn shaklida va videodarslar shaklida berilishi mumkin. Matn shaklida o'zimiz uchun qulay Word matn muharridan foydalansak videodarslarni tayyorlashda Bandicam, Camtasiya va FastStone dasturlaridan foydalanish qulay. Biz o'quv materiallarini tayyorlashda ko'pincha o'zimiz uchun qulay bo'lgan dasturlardan biri FastStone Capture dasturidan juda ko'p foydalanamiz. FastStone dasturi kompyuterimizda ko'p joy olmaydi, chunki hajmi bor yo'g'i 11,9Mb. Bu dastur kompyuter uchun mo'ljallanganidir. FastStone yordamida ekranning bir qismini yoki ma'lum bir sohasini qirqib olib Word, Excel va PowerPoint ga joylash mumkin, yoki ekranni videoga olish mumkin. Taqdimot tayyorlashda FastStone dasturidan foydalanishning qulayligi shundaki, biz o'zimizga kerakli sohani qirqib olsak uni to'g'ridan to'g'ri slaydlar shaklida PowerPoint ga joylaydi.

Karantin davrida masofaviy o'qitishda o'quv materiallarini o'quvchilarga sinf guruhlari tuzgan holda Telegramm orqali berib borildi va o'quvchilarni baholashni Telegrammda testlar tuzish orqali amalga oshirish mumkin yoki misol va masalalarning yechilishini o'quvchilarimiz rasmga olib o'qituvchiga taqdim qiladilar.

O'quvchilarning olgan bilimlarini nazorat qilish uchun kompyutrdagi turli test dasturlari mavjud. Bularga EasyQuizzy, Ispring va boshqa test dasturlaridan foydalanish mumkin.

Masofaviy ta'limda o'quvchilarning olgan bilimni sinash uchun internetdan foydalangan holda Google Formada test, viktorinalar tuzishdir. Google Formada tuzilgan test, viktorinalarni telefon va kompyuterlarda to'liq foydalanish mumkinligi bilan boshqa test dasturlaridan qulaydir.

Yaqinda Google o'qituvchilarning qimmatli mulohazalariga asoslangan va o'qituvchilarga Google Formalaridagi test va viktorinalarni ijodiy usullarda davom ettirishda yordam berish uchun mo'ljallangan oltita yangi xususiyatlarni e'lon qildi:

1. *Viktorina va testga javob berish bo'yicha takliflar:* Google'ning masofadan o'qitish usulidan foydalangan holda Formalar endi o'qituvchi savolni yozishi bilan to'g'ri javobni taxmin qilishi mumkin, shuningdek noto'g'ri javoblar uchun variantlarni taqdim etadi. Agar siz O'zbekiston viloyatlari markazlarini topish bo'yicha test-viktorina o'tkazsangiz, ushbu yangi funktsiya har bir viloyat uchun barcha to'g'ri markazlarni bashorat qiladi va hatto boshqa noto'g'ri javoblarni beradi.

2. *Avtomatik to'ldirilgan javoblar:* O'qituvchilarga ko'proq taxminiy tahlillar bilan vaqtni tejashga yordam beradi. Bitta javobni yozganingizdan so'ng, endi Formalar tegishli javoblarni taklif qiladi. Masalan, savolga javob variantlari sifatida haftaning kunlari kerak bo'lsa, Google Forms qolgan javoblarni avtomatik to'ldiradi.

3. *Avtomatik ravishda belgilash katakchasi va ko'p tarmoqli savollar:* Viktorina va testlar savollari ko'p vaqt talab qilishi mumkin, shuning uchun biz jarayonni avtomatlashtirishning yangi usul yaratildi. Endi katakchali katakchada va katakcha uslubidagi bir nechta savollarda siz javob tugmachasida to'g'ri javoblarni belgilash mumkin va to'ldirilgan viktorinalar javoblar asosida avtomatik ravishda ballar bilan belgilanadi.

4. *O'nli baholarni bering:* Agar javob qisman to'g'ri bo'lsa, baholarni aniqroq qilib yarim yoki chorak ball berish mumkin. Google Formalaridagi barcha baholar singari, ular avtomatik ravishda qo'shiladi.

5. *YouTube videolari bilan tushunchangizni yaxshilang:* Endi YouTube-dan videoni qo'shish orqali o'quvchilarga juda moslashtirilgan fikr-mulohazalar bildirish mumkin. Agar o'quvchilar mashg'ulotni tushunmasa yoki qo'shimcha mashg'ulotlardan foydalanishi mumkin kerak bo'lsa, ularni materiallarni o'zlari ko'rib chiqishi uchun ularni har qanday YouTube videosiga ulash mumkin.

6. *Viktorinadagi umumiy ballar sonini ko'rish:* O'qituvchilar tahrir paytida viktorinadagi ballarning umumiy soniga tezda murojaat qilishadi. Google Formalarda test va viktorinalar yaratish va baholash endi har qachongidan ham tezroq, osonroq avtomatlashtirilgan va moslashtirilgan.

Ushbu yangi funksiyalar o'qituvchilarning o'quvchilar bilimini baholashlariga ketadigan vaqtini tejaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Gazeta.uz". Karantindagi ta'lim – Xalq ta'limi vaziri Sherzod Shermatov bilan suhbat. 2020 y.

AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ORQALI INFORMATIKA DARSLARIDA O'YINLAR ORQALI O'QUVCHILARNING AQLIY SALOHIYATINI OSHIRISH USULLARI

Ochilova Nazira Fayzullayevna
Navoiy viloyati, Zarafshon shahri, 10-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada informatika darslarida o'yin texnologiyalarining mohiyati, o'yin texnologiyalaridan foydalanish va ularning samaradorligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, texnologiya, metod, model, kompyuter

Informatika darslarida o'yinli texnologiyalarni samarali qo'llash o'quvchilarga bilim berish sifatini oshirish, uning mazmun-mohiyatini takomillashtirish, ta'limni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish, ta'lim muassasalarida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik, o'yinli texnologiyalarni joriy etish, ularda interfaol usul va vositalardan foydalanish ko'zda tutilgan. Informatika darslarida o'yinli texnologiyalardan foydalanishning asosiy talablarini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Informatika darslarida o'yin texnologiyalarini qo'llashning bir necha samarali taraflarini olimlar quyidagicha tahlil etishgan, ya'ni mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi.¹ Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga yondoshadi.

Informatika darslarida o'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. O'yinli faoliyati muayyan funksiyalarni bajarishga bag'ishlangan bo'ladi, ular o'z navbatida quyidagi parametrlarni qamrab oladi.²

- ✓ Maftunkorlik;
- ✓ Kommunikativlik;
- ✓ O'z imkoniyatlarini amalga oshirish;
- ✓ Davolovchilik;
- ✓ Tashxis;
- ✓ Millatlararo muloqat;
- ✓ Ijtimoiylashuv.

Informatika darslarida pedagogik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda bo'ladi.

- Didaktik maqsad o'yinli vazifa shaklida qo'yiladi;
- O'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
- O'quv materialidan o'yin sifatida foydalanish;
- O'quv jarayoniga didaktik vazifa o'yinga aylantirilgan tarzda musobaqalashish

unsuri kiritiladi. O'yin texnologiyalarini darslarda qo'llanilishining afzallik taraflari shuni ko'rsatadiki, o'quvchi yoshlarda avvalambor har bir qo'yilgan mavzuni chuqur tahlil etib keyin davom ettirishi shakllantiriladi. O'yin texnologiyalarining o'rta maktab amaliyotida tadbirkorlik o'yinlariga keng e'tibor beriladi. Tadbirkorlik o'yinlari nazariyasi umuman boshqa o'yin faoliyati nazariyasi bilan bevosita bog'langan holda olib boriladi. Informatika darslarida tadbirkorlik o'yinlaridan foydalanish, yangi texnologiya sifatida mohiyati quyidagilardan iborat bo'ladi;³

- Ishlab chiqarish imitatsion modeli sifatida taqdim etilgan o'quv materiali mazmunining izchilligi;

- O'yinli o'quv modelida kelgusidagi kasbiy faoliyati tarkibiy qismlarini yaratish;

- O'quv jarayoni tarzini bilimlarga extiyojlarni to'ldirish va ularni amalda qo'llashning real sharoitlariga yaqinlashtirish;

- O'yin olib boruvchi o'qituvchining bilimdonligi.

O'yin texnologiyalarini darslarga qo'llashning yana bir nechta afzallik taraflari mavjud bo'lib, bunda o'quvchilarning berilayotgan axborotlarni qanday ko'rinishda aniglab etishlarini kuzatish mumkin, buni quyidagi misol orqali ko'rib o'tishimiz mumkin.

Masalan: O'quvchi kompyuter bilan muloqot qilishdan oldin, muloqot qilish qonun-qoidalarini bilishi kerak bo'ladi. O'yin texnologiyalarining yana bir tarafi shundan iboratki o'quvchilar har bir mavzuda berilayotgan ma'lumotlarni o'zlari kompyuterlardagi o'yin dasturlari orqali tahlil etib boriladi. O'quvchilarda har bir mavzu ko'rsatmalar asosida amalga oshirib borilsa bunday holatda, o'quvchilar kompyuterlar bilan ishlash vaqtida shu narsalarga to'g'ri kelganda to'g'ridan to'g'ri bunday masalalarni yechish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Masalan: quyidagi ko'rgazmalar orqali o'quvchilar turli axborotlarni tahlil etish texnologiyalarini o'rganib borishadi. O'yin texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilar bilim saviyasi quyidagi uchta parametr bo'yicha tahlil etilgan yaxshi natijalar bergan. Bular quyidagilardir:

1. Bajarilayotgan jarayonni ko'rish orqali;
2. Bajarilayotgan jarayonni sezish orqali;
3. Bajarilayotgan jarayonni eshitish orqali.

Bu uch ko'rsatkich orqali o'quvchilar berilayotgan mavzuning mohiyatini turlicha tahlil etishadi.

Masalan: Ko'rish orqali berilgan axborotning 75% ni, sezish orqali berilgan axborotning 12% ni, eshitish orqali berilgan axborotning 13% ni o'zlashtirishi mumkin bo'lar ekan. Shuni e'tiborga olib har bir o'tilishi kerak bo'lgan mavzuni turli o'yinli qismlarini qidirib topish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarga o'yin texnologiyalarini taklif etishdan oldin, kompyuter qurilmalari va ularning ishlash prinsiplari takrorlanib borilishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U.Yuldashev, R.Boqiyev, F.Zokirova. "Informatika o'qitish metodikasi". O'qituvchilar uchun qo'llanma. — T:, Talqin.2005.
2. R.Boqiyev, N.Qayumova. «Axborot texnologiyalarini o'qitish metodikasi o'quv metodik qo'llanma». —T:, 2006.
3. Ro'ziyeva D.Usmanboyeva M.,Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. metodik qo'llanma.-T., TDPU. 2013.

ONA TILI O'QITISH METODIKASI

Boymirzayev Akram

Dolimova Mohira

Namangan shahar, Namangan tuman, 31-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada onali fanini o'qitish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Qolaversa, ona tili darslarini mazmunli tashkil etish metodlari ham sanab o'tilgan.

Kalit so'zlar: ona tili, metodika, tashkil qilish, o'qitish, o'quvchilar, usullar.

Metodika maktab oldiga qo'yilgan ta'lim va tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqib, ona tilini o'rgatishning vazifalarini va mazmunini belgilaydi, ta'lim-tarbiya berish jarayonini tekshiradi, shu jarayonning qonuniyatlarini va ta'lim berish usullarining ilmiy asoslangan tizimini belgilaydi. Metodika fani quyidagi masalalarni o'rganadi:

1. O'qitishning vazifalari va mazmunini aniqlaydi. Nimani o'qitish kerak? savoliga javob beradi, ya'ni boshlang'ich sinflar ona tili kursining dasturlarini, ta'lim mazmunini belgilab beradi, o'quvchilar uchun darsliklar va qo'llanmalar yaratib, ularni takomillashtirib, samaradorligi va muvofiqligini doimiy nazorat qilib boradi.

2. O'qitish metodlari, tamoyillari, usullari, dars va uning turlarini, o'quvchilar amaliy ishlari - mashqlar va yozma ishlarning izchil tizimini ishlab chiqadi, ya'ni "Qanday o'qitish kerak?" savoliga javob tayyorlab beradi.

3. O'quvchilarga ona tilidan bilim berish va ko'nikma hosil qilishda ilmiy nuqtai nazardan eng foydali shart-sharoitlar haqidagi masalalarni hal qiladi, ya'ni "Nega xuddi mana shunday o'qitish kerak?" savoligajavob tayyorlaydi. Eng foydali materiallarni, metodlarni o'rganadi, tanlangan metodlarni asoslaydi, tavsiyalarni eksperimental tekshiradi. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi yuqori sinflarda ona tili o'qitish metodikasining dastlabki bosqichi bo'lib, u tekshiradigan masalalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga tadbiquan (muvofiq ravishda) o'rgatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish grammatika, imlo va unga bog'liq holda nutq o'stirish metodikasinigina emas, balki xat-savod o'rgatish, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikalarini ham o'z ichiga oladi. Shulardan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani quyidagi vazifalarni bajaradi:

a) boshlang'ich sinflarda ona tili kursining mazmuni, hajmi va mavjud tizimini, ya'ni kursning (xat-savod o'rgatish, o'qish, grammatika, imlo, nutq o'stirish va h.k.) dasturini belgilash va asoslash;

b) o'qish va yozuvdan bilim va ko'nikmalarning shakllanishi jarayonini hamda bu jarayonda o'quvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni o'rganish, xatolarning sababini tahlil qilish, ularning oldini olish va to'g'rilashga yordam beradigan ish turlarini ishlab chiqish;

d) ona tilidan beriladigan o'quv materialini o'quvchilar aniq tushunishi va puxta o'zlashtirishiga, ularda olgan bilimlarini amaliyotda tatbiq eta olishga va o'quvchilarning umumiy taraqqiyotiga, ya'ni ularning zehni, xotirasini, kuzatuvchanligini, yodda saqlashini, mantiqiy tafakkurini, ijodiy o'ylashini, nutqini o'stirishga yordam beradigan metod va vositalarni ishlab chiqish;

e) ona tilini o'rgatish bilan bog'liq holda maktablar oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish, o'quvchilarda axloqiy va estetik sifatlarni shakllantirish. Ona tili o'qitish metodikasi ta'limning turli bosqichlarida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlaydi, o'qishning muvaffaqiyati va kamchiliklarini belgilaydi, sababini izlaydi, xato va kamchiliklarni bartaraf etish usullarini topadi. Ona tili metodikasi ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ona tilini o'qitishning izchillik va uzlnksizligini ta'minlaydi. Maktabgacha tarbiya muassasasida, asosan, bolalarning nutqini o'stirish nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar nutqini o'stirishdan tashqari, ona tilidan elementar nazariy tushunchalarni amaliy o'zlashtirishlari ham nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. Savod o'rgatish metodikasi, ya'ni elementar o'qish va yozishga o'rgatish. Bolalarga savod o'rgatish pedagogika fanidagina emas, balki ijtimoiy hayotda ham juda jiddiy masalalardan hisoblanadi. Chunki xalqning savodxonligi mustaqillik uchun, siyosiy onglik uchun, madaniyat uchun kurash qurolidir. Mustaqil O'zbekiston Respublikamizda har bir kishining savodxon bo'lishiga alohida e'tibor berilmoqda. Prezidentimiz I.A.Karimov kelajak avlodning savodxon, yuksak ma'naviyat egasi bo'lib yetishishlari uchun g'amxo'rlik qilmoqdalar. Misol uchun,

1-sinfga qadam qo'ygan bolalarga barcha o'quv qurollarining sovg'a qilinishi, 2008-yilning "Yoshlar yili" deb atalib, shu nomli dasturning amalga oshirilishi va hokazo.

2. O'qish metodikasi. Boshlang'ich sinflarda o'qish predmetining vazifasi bolalarni to'g'ri, tez (me'yorida), ongli va ifodali o'qish malakalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

3. Grammatika, fonetika, so'z yasashini o'rganish metodikasi. Bu bo'lim elementar to'g'ri yozuvga va husnixatga o'rgatishni, Grammatik tushunchalar, boshlang'ich imlo malakalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

4. Nutq o'stirish metodikasi. Bu bo'lim boshlang'ich sinflarda alohida o'rin tutadi. Bolalar birinchi navbatda tilni, nutqni o'quv predmeti sifatida anglaydilar, ular xohlagan va qiziqarli narsalarnigina emas, balki zaruriy narsa va hodisalar haqida

o'ylab, rejali nutq tuzish zarurligini ham tushuna boshlaydilar. Ular o'zining grafik shakli bilangina emas, balki leksikasi, sintaktik va morfologik shakli bilan ham og'zaki nutqdan farq qiladigan yozma nutqni ham egallaydilar. Metodika bolalar nutqini boyitishi, sintaktik va bog'lanishli nutqini o'stirishni ham ta'minlashi kerak. Shuni aytib o'tish kerakki, bog'lanishli nutq maktablarda alohida bo'lim sifatida o'rganilmaydi, u til fanining boshqa bo'limlari bilan bog'langan holda shakllantiriladi. Ona tili o'qitish metodikasi fanining metodologik va ilmiy asoslari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Milliy istiqloq mafkurasi - xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. - T.: "O'zbekiston", 2000.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Sharq", 1997.
3. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. - T.: 1997. 5-jild.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: "Ma'naviyat", 2008.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH METODIKASI

Rasulova Xilola

Toshkent viloyati, Piskent tumani, 8-maktab

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili o'qitish, savod o'rgatish metodikasi, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikasi, fonetika, grammatika, so'z yasalishi, imlo o'qitish metodikasi va o'quvchilarning bog'lanishli nutqini o'stirish metodikasi ta'lim oldiga qo'yilgan zamonaviy talablar asosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili o'qitish metodikasi, bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim-tarbiya

METHODOLOGY OF MOTHER TONGUE TEACHING IN PRIMARY SCHOOLS

Rasulova Xilola

School №8, Piskent district, Tashkent region

Abstract: This article deals with the teaching of primary school mother tongue, literacy teaching methods, in-class and out-of-class reading methods, phonetics, grammar, word formation, spelling teaching methods and students' connection. The methodology of speech development is described on the basis of modern requirements for education.

Keywords: primary education, mother tongue teaching methods, knowledge, skills, qualifications, education

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ona tili o'qitishga katta ahamiyat berila boshlandi. Bunda 1989-yil 21-oktabrda "O'zbek tiliga Davlat tili maqomini berish haqida"gi qaror alohida o'rin tutadi. Ta'lim sohasidagi bu o'zgarishlar ona tili o'qitish metodikasida ham bir qator imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Bu yangiliklardan ko'plari maktablarda amaliyotga tatbiq qilinmoqda, ba'zilar hozircha sinovdan o'tkazilmoqda. Sinov davrida, birinchidan, o'quvchiga, uning darsdagi va darsdan tashqari vaqtdagi o'quv mehnatiga, u duch kelayotgan qiyinchiliklarga, ko'nikma malakalarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish metodikasiga ko'proq ahamiyat berilmoqda. Ikkinchidan, ta'lim jarayonida bolaning fikrlash qobiliyatini o'stirish, mustaqilligini va o'quv ishlari jarayonidagi aqliy faolligini oshirish vazifalari hal qilinmoqda. Uchinchidan, mavjud ta'lim tizimidagi tekshirishlar bilan bir qatorda o'qitishning istiqboli haqidagi vazifalarni hal qilish maqsadida ham tekshirishlar olib

borilmoqda. Shunday qilib, fan sifatida ona tili o'qitish metodikasining o'z predmeti, vazifasi, nazariy va ilmiy sohasi bo'lib, bir qator fanlar o'rtasida uning ma'lum o'rni bor. Bu fan ham boshqa fanlar kabi rivojlanib, taraqqiy etib bormoqda.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'limning standard yaratildi. Unda boshlang'ich bosqich va umumiy o'rta ta'lim nihoyasida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning minimal darajasi belgilab berildi. Jumladan, 1-4 - sinflarda o'quvchilar ona tili va o'qish predmetlaridan o'qish texnikasi, matn mazmunini va o'zgalar fikrini anglash malakasi, fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarning minimal darajasi belgilab berildi. Bu o'rinda ona tiliga katta vazifa yuklatildi: ona tili ta'limiga o'quv fani sifatidagina emas, balki butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraldi. Ona tili bo'yicha minimal talablar uch parametrlil standart o'lchovi orqali aks ettirildi:

- o'qish texnikasi;
- o'zgalar fikrini va matn mazmunini anglash;
- fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi;

Bu talablarni amalda bajarish ta'lim jarayoniga yangicha o'qitish texnologiyalarini tatbiq etishni taqozo qiladi. Hozirda o'quvchilarga bilim berish, bilimlarni oshirishda mustaqil ishlarni uyushtirish, bilimlarni hisobga olish kabi metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqilmoqda, texnik vositalardan unumli foydalanish, grammatik ta'limiy o'yinlarni joriy etish keng tus olmoqda, ta'lim jarayonida test topshiriqlaridan, turli boshqotirma va jadvallardan keng foydalangan holda mashg'ulotlar uyushtirilmoqda. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ona tili o'quv fani sifatida shakllanib, rivojlanish ning murakkab yo'lini bosib o'tmoqda.[1]

Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o'rin tutadi. Til jamiyat a'zolarining bir-biri bilan o'zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Bu vosita qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta'sirchan ifodalanadi. Demak, kishilarning o'zaro munosabati, his-tuyg'ulari, kechinma va holatlari til vositasida aniqlashadi. Maktabda ona tilini chuqur o'rganish zarurati tilning bajaradigan asosiy vazifalaridan kelib chiqadi. K.D.Ushinskiy boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. [2]

Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'rganishga katta ahamiyat beriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tili darslarida ongli o'qish va savodli yozishga o'rganadilar, og'zaki va yozma nutqning qonun-qoidalarini egallaydilar. Ona tili sohasidagi ko'nikma malakalar (nutq, o'qish va yozishga oid malakalar) o'quvchilarning o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasidir. O'quvchi o'qish ko'nikmalarini egallash bilan bir qatorda, birinchi navbatda, o'zining ona tilini o'rganishi zarur, chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni o'qitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili

yordam ida o'rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida o'rin tutadi. Til muhim tarbiya vositasidir. Badiiy adabiyotlarni, gazeta, jurnallarni o'qigan bola o'zida eng yaxshi xislatlarni tarbiyalab boradi, muomala madaniyatini egallaydi. Ona tili boshlang'ich sinflarda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur. Boshlang'ich sinflarda ona tili mashg'ulotlari turi va mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'qish, yozuv, grammatik materialni o'rganish, kuzatishlar hamda o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatlari bilan bog'liq holda, ularning og'zaki va yozma nutqini o'stirish.

2. Birinchi sinfga kelgan bolalarga savod o'rgatish, ya'ni ularni elementar o'qish va yozishga o'rgatish, bu ko'nikmalarni malakaga aylantirish.

3. Adabiy til me'yorlarini, ya'ni imloviy va tinish belgilariga rioya qilingan savodli yozuvni, to'g'ri talaffuzni o'rganish, nutq va uslubiy elementlarni egallash.

4. Grammatika, fonetika, leksikologiyadan nazariy materiallarni o'rganish, tildan ilmiy tushunchalarini shakllantirish.

5. O'quvchilarni o'qish va grammatika darslari orqali badiiy, ilmiy ommabop va boshqa adabiyotlar namunasi bilan tanishtirish, ularda badiiy asarni idrok etish ko'nikmasini hosil qilish.

Bu vazifalarning hammasini boshlang'ich sinflarda ona tili predmeti hal etadi va ular ona tili dasturida aks etadi. Dastur davlat hujjati bo'lib, unda o'quv predmetining mazmuni va hajmi, shuningdek, shu predmetdan bilim, ko'nikma va malakalar darajasiga qo'yilgan asosiy talablar belgilangan bo'ladi. O'qituvchi va o'quvchilar dastur talablari asosida ish olib boradilar.[3]

Фойдаланилган адабиётлар

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. - T.: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2003,- 5-jild, 613-bet.

2. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. - Toshkent: "O'zdavnashr", 1959 - 49-bet

3. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo'llari/ R. Safarova. U. Musayev, P. Musavev, F. Yusupova. R. Nurjanova. -T.: "Fan", 2005. 217-218-betlar.

4. Toshev S. (2020). TARIX FANINI O'QITISHNDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Science and Education, 1(Special Issue), 6

5. J.I Suyundikovich. (2020). TARIXNI O'QITISH METODIKASI RIVOJLANISHI TARIXIDAN. Fan va ta'lim, 1 (5), 195.

GAMES FOR LANGUAGE LEARNING

Afrailova Reyhan

Namangan region, Namangan city, School №20

Nishonova Muxtasar

Namangan region, Namangan city, School №30

Abstract: This article can show that many useful ways of using games during the English lessons. Moreover it can study many methods for using games.

Keywords: Language learning, games, teacher, communicate, creative.

Language learning is hard work. Effort is required at every moment and must be maintained over a long period of time. Games help and encourage many learners to sustain their interest and work. Games also help the teacher to create contexts in which the language is useful and meaningful. The learners want to take part and in order to do so must understand what others are saying or have written, and they must speak or write in order to express their own point of view or give information.

The need for meaningfulness in language learning has been accepted for some years. A useful interpretation of meaningfulness is that the learners respond to the content in a definite way. If they are amused, angered, intrigued or surprised the content is clearly meaningful to them. Thus the meaning of the language they listen to, read, speak and write will be more vividly experienced and, therefore, better remembered. If it is accepted that games can provide intense and meaningful practice of language, then they must be regarded as central to a teacher's repertoire. They are thus not for use solely on wet days and at the end of term!

Games have a great educational value and it can be used in the classroom to make learners use the language instead of just thinking about learning the correct forms. Games encourage learners to interact, cooperate, to be creative and spontaneous in using the language in a meaningful way. Learners want to take part in activities; to play games and are generally quite competitive. In order for them to take part they must be able to understand and communicate in the target language. Games also encourage learners to keep interested in the work and a teacher can use them to create contexts in which the language is useful.

Why should I use games in the classroom?

Games are used as methods or techniques to involve students in learning. Well-chosen and designed games are invaluable as they give students a break and at the same time allow learners to practice language skills. The benefits of games range from cognitive aspect of language learning to more co-operative group dynamics and as a result games are highly motivating since they are amusing and at the same time

challenging. Huyen identifies the advantages of using games to learn vocabulary in the classroom: a) Games add relaxation and fun, so the learners retain words more easily. b) Games involve friendly competition, so it keeps learners interested and motivated. c) Vocabulary games bring real world context to the classroom. It's similar points by saying that it encourages active learning, as well as collaboration and interactivity. Interactive learning techniques also hold memory, performance and social benefits. According to I-Jung the benefits of using games in language-learning include that games are learner centered, encourages creative and spontaneous use of language and foster participatory attitudes of the learners. Kim states more general advantages of using games in the classroom and they include:

1. Games are a welcome break from the usual routine of the language class.
2. They are motivating and challenging.
3. Learning a language requires a great deal of effort. Games help students to make and sustain the effort of learning.
4. Games provide language practice in the various skills- speaking, writing, listening and reading.
5. They encourage students to interact and communicate.
6. They create a meaningful context for language use.

Students learn through experimenting, discovering and interacting with their environment. Students need variation to increase their motivation. By using games students already have a context in which the use of the target language is immediately useful. This learning situation is similar to how mother tongue speakers would learn without being aware they are studying.

- A game must be more than just fun.
- A game should encourage students to focus on the use of language rather than on the language itself.
- A game should give students a chance to learn, practice, or review specific language material.

Nowadays the main goal of teaching any foreign language is to teach pupils to communicate in the target language. Communication is impossible without knowledge of vocabulary, grammar and phonetics. Teachers should pay much attention to forming different components of communication competence. The most common difficulty while forming the linguistic competence is learning new vocabulary. The students have not enough practice in using English words. Often the vocabulary is not related to the students' interests. As a rule, learning is monotonous, so does not bring desired results. The usage of appropriate games can be a good solution to this problem. Creative tasks can help to involve the class into more active work. Learning some material with the help of games is interesting not only for the pupils of the primary school, but it is as well exciting for the students of the

secondary school. Games have a great educational value. Such language games make students use the language instead of thinking about learning it. Learning new vocabulary could be a real pleasure. The learning process goes more easily. Games break the usual routine of the English class. Games make learning more memorable. The students usually enjoy the process of games.

References

1. Almarza, Miguel Angel et al. (2000). American Inside Out. Resource Pack. Intermediate. (2d. ed.).
2. Oxford: MacMillan. Carrier, Michael & The Centre for British Teachers (2000). Take 5. Games and Activities for the Language Learner. (2d. ed.).
3. London: Nelson. Hadfield, Jill (2005).
4. Intermediate Communication Games. England: Longman. Hycraft, John (2000). An Introduction to English Language Teaching. Malaysia: Longman. Lee, W.R. (2001).
5. Language Teaching Games and Contests. (2d. ed.). Oxford: Oxford University Press. Neufeldt, Victoria (2005).

СУВ ХЎЖАЛИГИДА ЭНЕРГИЯ ТАЪМИНОТИ МАСАЛАЛАРИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Мирзаев Санжар Олимович
ТИКХММИ Бухоро филиали

Аннотация: Мазкур мақолада қишлоқ ва сув хўжалигида энергия таъминоти масалаларини ўқитиш методикалари таҳлил қилинган. Энергетика таъминоти масалаларининг янги инновацион технологиялари муҳокама этилган. Миллий ва хорижий тажрибанинг кўламлари таққосланган ҳолда таклифлар берилган.

Калит сўзлар: энергетика фанини ўқитишнинг инновацион технологиялари, электр энергияси таъминоти, “Smart water” технологиялари, сув хўжалиги, “Қишлоқ хўжалигини модернизациялаш” лойиҳаси, *Vestas Wind Systems A/S*, *Siemens Gamesa Renewable Energy A/S*, насос станцияларида электр энергиясидан фойдаланиш.

Қирши. Ўзбекистон Республикаси яқин келажакда 430 минг гектар ерда томчилатиб суғориш технологияларини жорий қилишни мақсад қилиб олган. Бу орқали 3 млрд. метр³ сувни тежаш мақсад қилиб олинган. Бунда Жаҳон Банкнинг хиссаси бекиёсдир. Мазкур лойиҳа биринчи навбатда насос станцияларида электр энергияси ресурсларининг оқилона сарфланишини таъминлайди.

Халқаро Энергетика Агентлиги (IEA) маълумотларига кўра, 2030-йилга бориб дунё энергия балансининг 30% дан ортиғи қайта тикланадиган энергия ресурслари билан таъминланади. Бу мақсадга эришишда соҳага киритилган инвестициялар камида 400 млрд. АҚШ долларини ташкил этиши лозим [1].

2021 йилдан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда давлат томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш бўйича харажатларнинг бир қисмини қоплаш учун субсидиялар берилади. Қарорга биноан 2021 йил 1 декабргача Сув хўжалиги вазирлигининг 1688 та насос станциясида электр энергиясининг сарфи ва чиқарилган сув ҳажми ҳисобини юритувчи республика бўйича ягона электрон ахборот тизими ишга туширилади. Профессонал таълим муассасаларида 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб сувни тежайдиган технологияларни жорий қилиш ва фойдаланиш бўйича тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш тизими жорий этилади [3].

Таклиф этилаётган “Қишлоқ хўжалигини модернизациялаш” лойиҳаси Ўзбекистон ҳукуматининг бозор йўналтирилган ва инклюзив қишлоқ хўжалиги

секторига муваффақиятли ўтиш учун қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш стратегиясини қўллаб-қувватлайди. Қишлоқ хўжалиги ислохотлари бу ўтиш учун зарур бўлган иккита асосий йўналиш бўйлаб ташкил этилган ислохотлар пакетининг муҳим қисмидир: (i) иқтисодиётда бозорлар ва хусусий секторнинг иштирокини ошириш; (ii) интеграцияни мустаҳкамлаш. 2016-2020 учун қайта кўриб чиқилган мамлакат ҳамкорлик доирасида таклиф этилаётган лойиҳада Жаҳон банки гуруҳи Ўзбекистон энергетика секторида иштирок этиб муҳим рол ўйнайди. Лойиҳа Ўзбекистон ҳукуматининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ривожланиш стратегиясига мос келади. Ривожланиш стратегиясида иқтисодий ислохотларнинг асосий устувор йўналишлари инклюзив иқтисодий ўсиш, иш ўринларини яратишнинг юқори ва барқарор суръатларига эришиш, давлат хизматлари сифати ва самарадорлигини оширишга қаратилган.

XXI асрнинг бошига келиб иқтисодий ривожланган мамлакатларда иссиқлик электр станциялари ва органик ёқилғи ёрдамида ички ёнув двигателларида “генерация қилиш” ва энергия истеъмолда, атроф-муҳитга чиқиндиларнинг салбий таъсири ўсишига олиб келди. Ер атмосферасида ҳароратнинг глобал ўсиши иссиқлик электр станциялари ва органик ёқилғида ишлайдиган транспорт воситаларининг ёниш маҳсулотлари эмиссиясига олиб келди. Бугунги кунда дунёда ҳар йили ёқиладиган органик ёқилғининг миқдори 12 млрд тонна нефт эквивалентига ёки сайёрамиздаги ҳар бир инсон учун 2 тонна нефт эквивалентига тенг. Ўтган 50 йил давомида дунёда ишлаб чиқарилган органик ёқилғи миқдори инсониятнинг тарихида ишлаб чиқарилган ҳажмдан ошиб кетиб захираларнинг камайишига олиб келди.

Сўнги йилларда кўплаб мамлакатларда углеводород хом ашёси нархларининг ошиши одамларни энергия манбаларининг муқобил турлари ҳақида ўйлашга мажбур этади, натижада Европа мамлакатларида ўрнатилган фотовольтаик заводларда умумий қувват, Яқин Шарқ мамлакатларида бу станцияларни ишлаб чиқариши икки баробарга ошди. АҚШда куёш коллекторларининг умумий майдони 15 млн.м² га, Японияда 12 млн.м², Исроилда тахминан 1 млн.м²га етди. Шамол энергиясидан фойдаланиш Европа мамлакатларида йиллик 40-45% ўсиши билан ривожланмоқда. Қайта тикланадиган энергия қурилмаларидан фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, улар дастлабки даврда сотиб олиш ва улардан фойдаланиш харажатларининг юқори бўлишига қарамай улар қилинган харажатларни тезда қоплайди. Даниянинг *Vestas Wind Systems A/S* компанияси ҳозирги кунда муқобил энергия тизимларини ишлаб чиқарувчи энг катта фирма ҳисобланади. Кейинги ўринларни *Siemens Gamensa Renewable Energy A/S* эгаллаб турибди.

Ўзбекистон иқтисодиёти халқаро стандартларга кўра кўп энергия сарфлайди. 2009 йилда Ўзбекистон учун энергия истеъмоли бирлигига ЯИМ кўрсаткичи (2005 йилги нархларда 1 кг нефт эквивалентига АҚШ долларига) 1,5 кг нефт эквивалентига 2,7 АҚШ долларига тенг бўлди. Таққослаш учун ўша йилда Россиянинг кўрсаткичи –3, Туркманистон –1.7, АҚШ –5.9, Швейцария – 10.6, Сингапур –12.5, Индонезия –4.3 га тенг бўлган.

Бунда технологик эскирган ускуналар, товарлар ишлаб чиқаришда ёқилғи-энергия ресурсларининг юқори улуши, мамлакат экспортида, электр энергияси-ёқилғининг айрим турлари учун нисбатан паст нархлар, электр энергияси ресурсларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни ҳисобга олишнинг етарли тизими ҳисобга олинган. Ўзбекистоннинг кўплаб электр станцияларида ишлатиладиган асбоб-ускуналарнинг самарадорлиги халқаро стандартларга кўра пастроқдир. Кўплаб электр станцияларида ишлатиладиган асбоб-ускуналарнинг фойдали иш коэффициентлари халқаро стандартлар бўйича пастдир. Шу билан бирга, асбоб-ускуналарнинг ФИКи эскириш натижасида унинг самарадорлиги пасайиб боради. Молиявий ресурсларнинг чекланганлиги туфайли “Ўзбекэнерго” ёқилғи-энергетика комплексини зарур техник хизмат кўрсатиш, реконструкция қилиш, алмаштириш ва кенгайтириш учун етарли маблағ ажратишга қодир эмас эди.

Ўзбекистон МДХ маконидаги мамлакатлар каби қишлоқ хўжалигида энергия ишлаб чиқаришда эски технологияларга эга бўлган иқтисодиётни мерос қилиб олди. Маъмурий буйруқбозликдан бозор иқтисодиётига ўтишда режалаштиришнинг экологик сиёсат билан мақбул уйғунлиги, унинг энергетика сиёсатида устувордир. 2030 йилга бориб ўртача йиллик ҳароратнинг ошиши шимолий зонада 2-3 даражага ва республиканинг жанубий зонасида 1 даражага етади. Иқлим ўзгариши сув юзасидан буғланиш туфайли 10-15%га ва ўсимликлар томонидан транспирация натижасида 10-20%га сув йўқотишларнинг кўпайишига олиб келади, бу сув олинишининг мос келиши билан қайтарилмайдиган сув сарфида ўртача 18%га ошишга олиб келади. Сўнгги 50-55 йил давомида Орол денгизининг сатҳи 22,0 м дан ортиқ, сув омборининг майдони 3,8 мартадан ортиқ пасайди, сув ҳажми 1064 дан 115 км³ гача камайди, сувнинг шўрлиги 72 г/л гача етди. Қуриган тубнинг майдони 4,2 млн. квадрат метрни ташкил этди. Чанг шамолларининг узунлиги 400 км ва кенлиги 40 км га, чанг бўронлари радиуси эса 300 км га етди.

Энергияни тежаш альянсининг халқаро дастури дунёда энергия тежалишини рағбатлантиришга мўлжалланиб, дастур беш қитъада ҳам амалга оширилади. Халқаро дастур 25 дан ортиқ мамлакатларга татбиқ этилади. Дастур фаолияти олти йўналишни таълим ва ахборот тарқатиш, ривожлантириш, нодавлат ташкилотлар, энергия сақлаш билан шуғулланувчи

компаниялар ҳамкорлик, барқарор қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда самарали сув таъминоти учун дастурни ўз ичига олади.

Шаҳарларнинг барқарор ривожланиш ташаббуси ва Шаҳарларнинг самарали сув таъминоти каби альянснинг дастурлари мазкур ҳужжат учун контекст бўлиб хизмат қилувчи шаҳар сув самарадорлиги дастури шаҳар даражасида салоҳиятни ошириш ва давлат, хусусий ва нодавлат сектор вакиллари ўртасида жуда зарур алоқаларни ўрнатишга қаратилган. Ушбу тармоқлар энергия самарадорлигини рағбатлантириш орқали жалб этилади.

Дунё бўйича истеъмол қилинадиган энергиянинг 2 дан 3 фоизигача шаҳар аҳолиси ва саноат эҳтиёжларини қондириш учун сув етказиб бериш ва тозалаш учун ишлатилади. 1 дунё бўйича кўпчилик сув хўжалиги тизимларининг энергия сарфини бундай тизимларнинг самарадорлигини ошириш учун тежамли тадбирларни амалга ошириш орқали камида 25 фоизга камайтириш мумкин. Ҳозирги кунгача шаҳар сув хўжалиги тизимларида энергия сарфини камайтиришга нисбатан кам эътибор берилган [5]. Юқоридаги муаммоларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар қайта ишлаб чиқиш, тизимни қайта йиғиш ва ускуналарни янгилашни ўз ичига олиши мумкин:

- Ишчи насосларнинг ҳажмини камайтириш, шаклини ўзгартириш;
- Сизишни камайтириш ва ускуналарни модернизациялаштириш;
- Ички ишқаланиш паст бўлган қувурларни ўрнатиш;
- Юқори ФИКка эга насосларни ўрнатиш;
- Ўзгарувчан тезликда ишлайдиган электр двигателларини ўрнатиш;
- Конденсаторларни ўрнатиш;
- Трансформаторларни ўрнатиш;
- Фойдаланиш ва техник хизмат кўрсатиш усулларини такомиллаштириш;
- Сувни тозалаш ва қайта ишлатиш.

Дунёда катта миқдордаги энергия қишлоқ хўжалигида сув таъминоти эҳтиёжлари учун ишлатилади. Жаҳонда сув таъминоти тизимлари томонидан истеъмол қилинган энергия миқдори - 26 квадриллион (1 квадриллион=1015 БТБ)дан ортиқ- Япония ва Тайван томонидан истеъмол қилинган умумий энергия миқдорига тенг бўлиб, жаҳон умумий энергия истеъмолида 7 фоизини ташкил этади. АҚШда сув ва оқава сувларни тозалаш сектори йилига 75 млрд квт соат электр энергиясини истеъмол этади, бу жами электр энергиянинг 3 фоизи, целлюлоза-қоғоз, нефт саноатида электр энергиянинг 6 фоизига тенг.

▪ Дунёдаги чучук сув ресурсларининг 1 фоизидан ками – ер жами сув ресурсларининг тахминан 0.008 фоизи бевосита фойдаланиш учун қулайдир.

▪ Дунё аҳолисининг кўпайиши туфайли 2000 йилда дунёда киши бошига қайта тикланадиган сувнинг ўртача йиллик миқдори 1970 йилга нисбатан 40 фоизга камайиб, 7,045 м³ ни ташкил этди.

▪ Йигирма мамлакат (аксарияти Африка ва Яқин Шарқда жойлашган) сурункали сув танқислигидан азият чекмоқда, бу озиқ-овқат муаммоларини ҳал қилишни мураккаблаштиради ва иқтисодий ривожланишини заифлаштиради.

▪ Сувни узоқ масофалардан ташиш, шунингдек уни чуқур ер ости қатламларидан чиқариш кўпроқ энергия сарфини талаб қилади.

“Қишлоқ хўжалиги тизимларида энергиядан самарали фойдаланиш” сув ва энергиядан самарали фойдаланиш бўйича кенг қўламли чора-тадбирларни, сув-энергетика ресурсларини интеграциялашган ҳолда бошқариш натижасида юзага келадиган синергияни назарда тутди. Сув таъминоти тизимларида сув ва энергия ўртасидаги алоқаларни англаш, сув-энергия истеъмоли масалалари бир-биридан алоҳида кўриб чиқиб бу тизимларнинг самарадорлигини оширишда ўз усулларини қўллаш учун кенг имкониятларни таъминлайди.

2001 йилда Бразилиянинг Марказий ва Шимолий қисмларида ёмғир миқдорининг камайиши туфайли гидроэлектростанциялардан электр энергияси ишлаб чиқаришнинг чекланганлиги билан боғлиқ электр таъминотида инқироз юз берди. Шимолий-Шарқий Сеара штатида жойлашган Форталеа шаҳри ҳосил бўлган 20 фоиз электр энергияси тақчиллиги туфайли тўлиқ қувват узилиши хавфи остида қолди.

Потенциал имкониятлар доираси: АҚШнинг Техас штати мисолидаги вазиятда энергия самарадорлиги мақсадларини белгилашда мўътадил мақсадларни аниқлайди, Техас штати ҳозирги сув вазиятини яхшилаш олмайди, балки ҳар йили камида 1,6 млрд АҚШ долл. ва 200 млн м³ табиий газни тежаш режалаштирилган.

Сув ресурсларига ўсиб бораётган талабни қондириш мақсадида давлат ҳукумати сув самарадорлиги масаласига фаол ёндашди. Шу билан бирга, давлатнинг коммунал хўжаликлари сув ресурсларини тежаш ва энергия истеъмолини камайтириш учун катта захираларга эга. Шаҳар ва саноат эҳтиёжларини қондириш учун 3.0 млрд галлон сув билан таъминланган. Сув таъминоти тизимларида умумий электр энергияси сарфи йилига 2,8-4,8 млрд. сўмни ташкил этади. Сув хўжалиги идоралари ҳар йили электр энергиясига 180-288 млн. долл. сарфланади. Хлорли сувни тозалаш учун кимёвий реагентлар ишлаб чиқаришда зарур электр миқдори 1,000 галлон сувни (1,000 литрга 0,005-0,028 квт соат) насосга сарфланадиган 0.02-0,10 квт соатга тенг. Сув таъминоти соҳасида потенциал сув ва энергия тежалиши Техас сув тизимларида сув йўқотишларини 5 фоиз миқдорда камайтириш таъминланган сув миқдори ҳар йили тахминан 9-14 млн АҚШ доллари миқдорида 140-240 млн квт. соат электр энергияси ва нақд пулни тежаш имконини беради.

Сув таъминоти тизимларида энергия самарадорлигининг 10 фоизга ошиши кўшимча 300 млн. квт соат электр энергиясини тежайди. Техасда ўтказилган ва қўллаб-қувватланган маиший сув истеъмоли тадқиқотлари маиший иссиқ сув сарфини 10-20 фоизга камайтириш имкониятини аниқлади. Бу энергия тежамкор ускуналардан фойдаланишни рағбатлантиришни таъминловчи дастурларни амалга ошириш туфайли очилади.

Бундай технологияларнинг жорий этилиши туфайли Техас ҳар йили 1 млрд. квт соат электр энергияси, 7 млрд фт^3 табиий газ ва 21 млн. АҚШ долларини тежайди. Саноат сувининг тузилиши ҳозирги кунда саноат сектори кунига 2,8 млрд. галлон (10,6 млрд. галлон) истеъмол қилади. ва насос ва ишлатиладиган сув ҳар 1,000 галлон тозалаш учун электр 0,5-2.0 квт соат (1,000 литр бошига 0,13-0,53 квт соат). Бу харажатларни камида 10 фоизга камайтириш йилига 100 млн. квт. соат электр энергиясини тежаш имконини беради. Сув хўжалиги тизимларида энергия самарадорлиги бўйича гуруҳ учун зарур бўлган инсон ресурслари. Дарс жараёнида Smart Water технологияларини ўқитишда қуйидаги тамойилларга таянилади.

Натижалар. Бухоро, Наманган ва Хоразм вилоятларида давлат-хусусий шериклиги асосида умумий қуввати 500 МВт бўлган қуёш фотоэлектр станциялари қурилади. Лойиҳанинг бошланиши 2021 йил февраль ойига режалаштирилган. Энергетика вазирлиги давлат-хусусий шериклиги асосида қуёш фотоэлектр станцияси (ФЭС) қурилиши бўйича “Scaling Solar 3” учинчи лойиҳаси бошланишини маълум қилди. Мазкур лойиҳа доирасида умумий қуввати 500 МВт бўлган учта ФЭС қурилиши режалаштирилиб, уларнинг инвесторлари тендер натижасига кўра аниқланади. Бу лойиҳанинг бошланиши 2021 йил февраль ойига режалаштирилган. ФЭС қурилиши Бухоро, Наманган ва Хоразм вилоятларида амалга оширилиши кўзда тутилмоқда. 2019 йил 18 октябрда “Scaling Solar 1” лойиҳаси доирасида Навоий вилоятида қуввати 100 МВт бўлган ФЭС қурилиши бўйича ўтказилган тендерда Masdar (БАА) компанияси ғолиб бўлган эди. Ўзбекистон ҳукумати ва Халқаро молия корпорацияси ўртасида консультация хизматларини жалб қилиш ва Scaling Solar лойиҳаси бўйича қуёш ФЭСларининг қувватини 1000 МВтгача ошириш бўйича келишув имзоланди. Келишув натижасида 2020 йилда Самарқанд ва Жиззах вилоятларида умумий қуввати 400 МВт бўлган 2 та “Scaling Solar 2” ФЭС қурилиши бўйича тендер эълон қилинган эди [7].

Хулоса. Стратегия Концепциясини ишлаб чиқишда 2018 йил июндан декабрга оммавий тингловларни амалга оширилгунча 2019 йил январдан августгача бир қатор омиллар ўзгарди. Макроиктисодий кўрсаткичлар ва статистика соҳасида сиёсат (“Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, мамлакатнинг статистик салоҳиятини оширишга

доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор) янгиланди, муайян ислохотлар ўтказилмоқда, янги меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди (“Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер майдонларини хусусийлаштириш тўғрисида”ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари 2019 йил 15 март, №140 сонли, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 6 май буйруғи, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги №03/1-1622. Юқорида келтирилган янгиланишларга қарамай, танланган стратегик устуворликлар ва умуман ривожланиш йўналиши нуқтаи назаридан Стратегия концепцияси ўз долзарблигини сақлаб қолмоқда. Бунда қишлоқ ва сув хўжалигида энергия таъминоти масалаларини ўқитиш методикасини такомиллаштириш масалалари муҳим роль ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 430 минг гектар майдонда сувни тежайдиган технологиялар жорий қилинади. 12.12.2020 20:32 <https://review.uz/oz/post/430-ming-gektar-maydonda-suvni-tejaydigan-texnologiyalar-joriy-qilinadi>
2. <https://lex.uz/docs/4378526>
3. https://www.ase.org/sites/ase.org/files/watergy_russian.pdf
4. State of Louisiana /Department of Natural resources. <http://www.dnr.louisiana.gov/index.cfm?md=pagebuilder&tmp=home&pid=266>
5. Бухоро, Наманган ва Хоразмда куёш фотоэлектр станциялари қурилади <https://www.gazeta.uz/uz/2020/12/30/solar/> 30 декабр 2020, 10:45
6. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси <https://uzbekistan2035.uz/wp-content/uploads/2019/05/Концепция-Развития-Узбекистана-UZB.pdf>
7. Сув хўжалиги ҳисобот беради. 2018-2019 йиллар сарҳисоби 2020 йил режалари. Тўпловчилар: О.Норбеков, А.Ҳайитов. Вақтрия press, Т. 2020. Б. 110

«MASOFA» INTELLEKT XARITASI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING «IJODIY FIKRLASH» KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

A.G.G'aniyev

Nizomiy nomidagi TDPU Shahrisabz filiali

Annotatsiya: Materiya makon va zamonda mavjuddir. Sensor kanallari orqali materiyaning harakati haqida ma'lumotlar olinadi va bilvosita idrok qilinadi. Ularning harakati fizik qonunlar yordamida tavsiflanadi. Fizik qonunlar esa fizik kattaliklar orasidagi munosabatlar yordamida ifodalanadi. Fizik kattaliklarning qiymatlarini aniqlash uchun tajribalar yordamida ularning qiymatlari aniqlanadi. Jumladan, jismning koordinata boshidan joylashgan o'rnini aniqlash uchun «masofa»ni aniqlash taqozo qilinadi. «Masofa» intellekt xaritasi bu haqda tasavvur qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Materiya, makon, zamon, xususiyat, eshitish, sezish, ko'rish, his qilish, tuyish, ta'm bilish, tajriba, kuzatish, fikrlash, miqdor, birliklar, sanoq sistemasi, ruletka, shtangensirtul, mikrometr, triangulyatsiya, parallaksa, radiolokatsiya.

Kirish. Materiya makon (fazo) va zamonda (vaqtda) mavjuddir. Tabiatdagi barcha jarayonlar ma'lum ketma-ketlikda va ma'lum vaqtda davom etadi. Vaqt tabiat hodisalarining ketma-ketligini va chekli davom etishini ko'rsatsa, fazo jismlarning bir-biriga nisbatan joylashuvini ko'rsatib, ular orasidagi masofani aniqlaydi. O'z vaqtida fazo va vaqtning xususiyatlari tabiatdagi jarayonlarni ma'lum qolipda saqlab turuvchi saqlanish qonunlariga tayanch bo'lib xizmat qiladi. Bularning hammasi fizikaning falsafa bilan naqadar chuqur bog'lanib ketganligining nishonasidir.

Fizika, nafaqat fizika, balki barcha tabiiy fanlar sohasida "olamga darcha" vazifasini-ko'rish, eshitish, sezish (ushlab ko'rish), his qilish, tuyish va ta'm bilish yotadi.

Sezish organlarimiz takomil bo'lmaganligi uchun ular orqali olingan ma'lumotlar bizni aldab qo'yishi mumkin. Odam ko'rgan va eshitgan narsasi ustida fikrlaydi va gipotezalar tuzadi. Boshqacha aytganda, kuzatish fikrlashga undaydi.

Shunday qilib, nafaqat fizik va balki boshqa tabiiy fanlar vakili ham: *kuzatish - fikrlash - tajriba - bilim zanjiri* bo'ylab harakatlanadi.

Tajribalar natijasini tushuntirish, asoslash maqsadida ilmiy nazariyalar yaratiladi. Bularning hammasi tabiatda mavjud bo'lgan obyektiv qonuniyatlarni o'rganishga va natijada ularga oid fizik qonunlarning yaratilishiga olib keladi. Fizik qonunlar fizik kattaliklar orasidagi ma'lum munosabatlar vositasida ifodalanadi.

Fizik kattalik deb, miqdor jihatdan har bir fizik obyekt uchun xususiy, lekin sifat jihatdan ko'plab obyektlar uchun umumiy bo'lgan va ularning biror xossasini ifodalovchi kattalikka aytiladi.[1]

Fizik kattalikni ham miqdor, ham sifat jihatdan to'la ifodalaydigan kattalikka uning haqiqiy qiymati deyiladi. Fizik kattaliklarning qiymatlari doimo takomillashtirilib boriladigan tajribalar yordamida aniqlanadi va ularni solishtirish kelishilgan birliklarni (birlik sistemasini) kiritilishini taqozo etadi.

Fizik kattalikning birligi deb, har bir fizik kattalikni miqdoriy ifodalash uchun qo'llaniladigan, shartli ravishda son qiymati birga teng deb belgilangan o'lchamli fizik kattalikka aytiladi. Odatda, birlik kattalikning belgisi yordamida quyidagicha ko'rsatiladi: $[s]=1\text{ m}$; $[m]=1\text{ kg}$ va hokazo. Fizik kattaliklarning asosiy va hosilaviy birliklarining to'plami birliklar sistemasini tashkil qiladi.

Fizik kattaliklarning Xalqaro birliklar sistemasi (SI-sistema international) 1960-yilda o'lchov va tarozilar bo'yicha bosh konferensiyada qabul qilingan bo'lib, yettita asosiy birlik - *metr, kilogramm, sekund, amper, kelvin, mol, kandela* va ikkita qo'shimcha birlik - *radian* va *steradianlardan* tuzilgan:

O'lchashlar ikki turga bo'linadi:

– *Bevosita* - fizik kattaliklarning son qiymatlari bevosita o'lchov asboblari yordamida aniqlanadi.

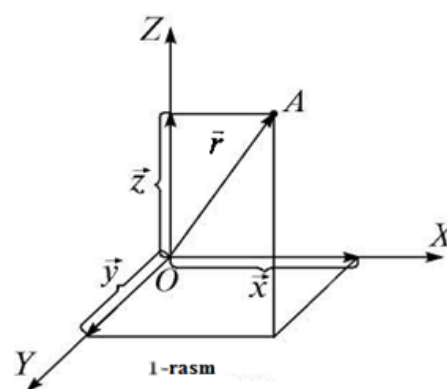
– *Bilvosita* - fizik kattaliklarning son qiymatlari boshqa fizik kattaliklarning son qiymatlarini o'lchash natijalari yordamida hisoblab topiladi.

Kuzatilayotgan jismning harakati yoki tinchligi qaysi jismga nisbatan o'rganilayotgan bo'lsa, o'sha jism sanoq jism deb ataladi.

Jismlarning harakatini o'rganishda koordinatalar sistemasi va vaqtdan foydalaniladi.

Sanoq sistemasi. Demak, jismning holati qaysi jismga nisbatan o'rganilayotgan bo'lsa, shu jism go'yoki sanoqning boshiga aylanadi. Samolyotning harakati Yer shariga nisbatan poyezd harakati vokzalga, futbol to'pi harakati futbolchiga nisbatan, joylashuvining o'zgarishiga qarab aniqlanadi. Mexanik harakatni to'la tavsiflash uchun esa uning makon va zamondagi holatini to'la ko'rsata oladigan sanoq sistemasini kiritish zarur.

Jism bilan bog'langan va unga nisbatan boshqa jismlar yoki moddiy nuqtalarning harakati (yoki muvozanati) o'rganiladigan koordinatalar sistemasi va vaqtni o'lchash asbobidan iborat sistemaga sanoq sistemasi deyiladi.

Moddiy nuqtaning harakati. A moddiy nuqta sanoq sistemasida harakatlansa, uning koordinatalari (x, y, z) t vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi. Bu o'zgarishni matematik ko'rinishda quyidagicha ifodalash mumkin:

$$\begin{cases} x = x(t), \\ y = y(t), \\ z = z(t) \end{cases} \quad (1.1) \quad \text{yoki vektor ko'rinishida } \vec{r} = \vec{r}(t).$$

Moddiy nuqta holatining vaqtga bog'liqligini ifodalaydigan bu tenglamaga moddiy nuqta harakatining kinematik tenglamasi deyiladi.

Fazo va vaqt. Bizni o'rab turgan atmosfera, uning ortidagi bepoyon bo'shliq fazoni tashkil etadi.

Natijalar «Masofa» intellekt xaritasi. Masofani o'lchash.

Xalqaro birliklar sistemasida asosiy uzunlik birligi sifatida metr (m) dan foydalaniladi. 1 metr (m) - yorug'likning bo'shliqda $1/299792458$ s da o'tadigan yo'lning uzunligi;

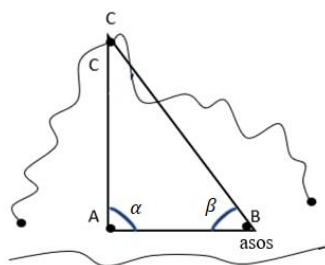
Ruletka - uzunlikni o'lchashga xizmat qiladigan asbob, metal yoki plastmassa bo'lishi mumkin. Unda uzunlik birliklari ko'rsatilgan bo'ladi (o'z nomini kulinar mahsuloti ruleta (fransuz. Ronlette-rolik, g'ildirakcha)dan olgan.

Shtangensirkul - tashqi va ichki chiziqli kattaliklarni, hamda tirqishlarning chuqurligini o'lchash uchun ishlatiladi.

Mikrometr - uzunlikni katta aniqlikda o'lchash uchun ishlatiladi. Uning xatoligi 2 dan $50\mu\text{m}$ atrofida bo'ladi.

Kichik narsalarni katta aniqlikda o'lchash taqozo qilinsa shtangenserkul yoki mikrometrlardan foydalanish mumkin.

Triangulyatsiya - "Triangulus" (lot. uchburchak). Bizdan cho'qqi boshlanish joyidan (A nuqta) cho'qqidagi nuqta (C nuqta) gacha masofani topish so'ralgan bo'lsin. Buning uchun A nuqtadan ixtiyoriy AB kesma (asos) o'tkaziladi va ABC nuqta tasavvur qilinadi.

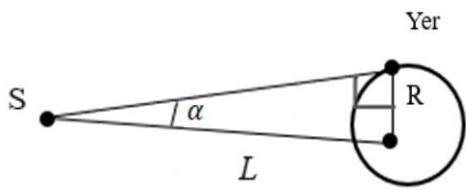
So'ralgan AC masofani topish uchun:

agar α to'g'ri burchak bo'lmasa ($\alpha \neq \frac{\pi}{2}$) α va β burchaklarni;

agar $\alpha = \frac{\pi}{2}$ to'g'ri burchak bo'lsa β burchakning o'zini o'lchash yetarli

$$\text{tg}\beta = \frac{AC}{AB} \Rightarrow AC = \frac{\sin\beta}{\sin\left(\frac{\pi}{2} - \alpha - \beta\right)} \cdot AB$$

Parallaksa usuli. Bu usul bilan osmon jismlarigacha bo'lgan masofa aniqlanadi. Parallaksa usuli ham triangulyatsiya usuliga o'xshash bo'lib asos sifatida yerning radiusi olinadi. Osmon jismining o'rni bir paytda ikkita observatoriyadan kuzatiladi.

Kuzatilayotgan nuqtalardan jismga yo'nalish aniqlanib ular orasidagi asosi Yerning radiusi bo'lgan α -burchak topiladi. Bu burchak gorizontal parallaks deyiladi va kuzatilayotgan jismning parallaktik siljishiga teng bo'ladi.

$$\sin \alpha = \frac{R}{L} \Rightarrow L = \frac{R}{\sin \alpha} \approx \frac{R}{\alpha}$$

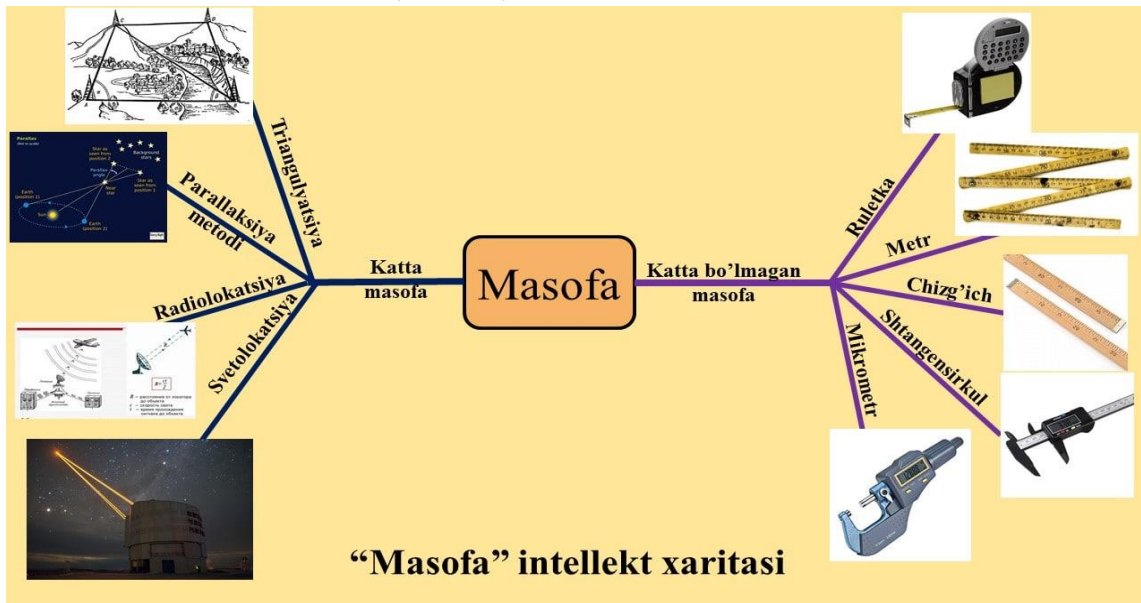
Chunki $\alpha \rightarrow 0$ da $\sin \alpha \approx \alpha$. Oy uchun $\alpha = 57$

Quyosh uchun $\alpha = 8,8''$. Bizga yaqin yulduzlargacha bo'lgan masofalarni aniqlash uchun bazis sifatida Yerdan Quyoshgacha bo'lgan masofa olinadi.

Lokatsiya. Narsalarning turgan joyini ulardan qaytgan tovush yoki elektromagnit to'lqinlari yordamida aniqlash. Agar jismga yo'naltirilgan to'lqin Δt vaqtda qayd etilsa masofa $L = V \cdot \frac{\Delta t}{2}$ bo'ladi. V-to'lqin tarqalish tezligi. Masalan, radiolokatsiyada signallarni radar qayd qiladi. Agar signal sifatida ultrabinafsha nuridan

foydalanilsa ultratovushlokatsiyasi deyiladi.

“Masofa” intellekt xaritasi

«Intellekt xarita» verbal ma'lumotlarni vizuallashtirishning samarali vositasi hisoblanadi [2-4]. O'quvchini «ijodiy fikrlash»ga undab, uning miyasining o'ng yarimsharini ham faollashtirishga, ya'ni «to'la fikrlash» ko'nikmasining rivojlanishiga yordam beradi. [3-5].

Bu ayniqsa bilvosita idrok muhim o'rin tutadigan fizika fanini o'rganishda yaxshi natija beradi [6-7].

Xulosa

- Materiyaning harakati makon va zamonda ro'y berishi va saqlanish qonunlari makon va zamonning xususiyatlari asosida kiritilganligi ta'kidlangan.

- Jismning fazodagi o'rni koordinata sistemasi, aniqrog'i radius sektor yordamida aniqlanishi asoslangan. Radius vektor tashkil etuvchilari esa uzunlik (masofa) tajribada turli usullarda aniqlanishi mumkin.

- Masofani aniqlash usullari va bunga xizmat qiluvchi o'lchov vositalari «Masofa» intellekt xaritasida keltirilgan bo'lib unda masofani o'lchashga aloqador ko'plab ma'lumotlar mujassamlashgan.

- «Masofa» intellekt xaritasi o'quvchilarni o'lchash usullari haqida tasavvur qilishga, «ijodiy fikrlash»ga va demak «to'la fikrlash» ko'nikmalarining rivojlantirishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. G. G'aniyev. Fizika - 1 qism. T. «Muharrir» 2018-yil. 3-5 betlar.
2. Т. Бюзен «Интеллект карты» Москва. « Манн. Иванов и Фервер» 2019 г. 25-90 стр.
3. Зденек М. Развитие правого полушария. Издательство Попурри, 2004 г.
4. Ganiev A. G. S. N. Tashev THE ROLE OF "IMAGINATION" IN THE PROCESS OF "CREATIVE THINKING". DEVELOPING STUDENTS' "IMAGINATION" AND "CREATIVE THINKING" SKILSS IN TEACHING PHYSICS 3569-3575 202158 (1) PSYCHOLOGY AND EDUCATION
5. A.G. Ganiev, (2021). Developing Students' 'Creative Thinking' Skills In The Course Of 'Law Of Conservation'. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(03), 564-573.

KIMYO FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI METODDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHLTLARI

Shonazarova Nargiza Ulug'bek qizi
Djalilova Iroda Sobirovna
Navoiy davlat pedagogika instituti
F.S.To'xtayev

Annotatsiya: Ushbu tezisda Kimyo fanini o'qitishda muammoli o'qitish metoddan foydalangan holda talabalarga o'quv predmetining mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishlariga o'rgatish, ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo'yicha malakalarni shakllantirish, muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishda mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish, muammoni kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi hatti-harakatlarni to'g'ri aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, deduktiv, induktiv, muammo, muammoli vaziyat, yechim.

Muammoli o'rganish – o'quvchilarning bilimlar va muammoli vaziyatni tahlil qilish, muammoni ifodalash va ularni yechish faoliyat usullarini, taxminlarni o'rta tashlash, asoslash va farazni isbotlash orqali o'zlashtirishi bo'yicha ijodiy, o'quv faoliyatining maxsus tuzilishi hisoblanadi. Muammoli o'qitish deganda, o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyatlarni o'rta qo'yish va ularni yechish bo'yicha o'quvchilarni faol, mustaqil faoliyatini ko'zda tutadigan va natijada ijodiy ravishda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalari ijodiy egallangan hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish tushuniladi.

Muammoli ta'limning o'ziga xos jihatlari:

- o'quv muammolari yechiladi;
- bilimlar ishonchli dalillarga aylanadi;
- o'quv jarayoni hayotiy voqea-hodisalar asosida tashkil etiladi;
- muntazam ravishda mustaqil ishlash;
- muammolar bilan yakka tartibda ishlash;
- qarama-qarshiliklardan iborat dinamizmning mavjudligi;
- o'quvchilarning emotsional faolligi;
- induktiv va deduktiv fikrlash usullaridan foydalaniladi.

Muammoli darsning vazifasi: maxsus fanlarning BKM larini egallash, o'quvchilarda aqliy amallar yani tahlil, sintez, analogiya, taqqoslash, umumlashtirish va boshqalarni faollashtirish va rivojlantirish, kreativlikni rivojlantirish, o'quvchilarni loyihali, tadqiqotli faoliyatga olib chiqish hisoblanadi.

Muammoli vaziyatni yechish metodlari: tadqiqotli, induktiv, deduktiv va tadqiqot va loyihalashtirishdan iborat.

Muammoli vaziyatni yechish vositalari:

- Tajriba
- Axborot bilan ishlash
- Kuzatish
- Modellashtirish

O'quvchilar bilan ishlash shakllari:

- Suhbat
- Ma'ruza
- Ekskursiya
- Labaratoriyali tajriba
- Guruhda nazariy ishlash

Kimyo fanidan dars olib boradigan o'qituvchi o'qitish mazmunini tushuntirishi, shu bilan birga tadqiqot metodlarini yaxshi egallagan bo'lishi kerak. Muammoli vaziyat asosidagi o'qitishda tashkilotchi rolda chiqaturib, o'qituvchi o'quvchilar uchun tayyor bilimlar manbasi, uni tashuvchisi va direktivi emas, balki ko'proq rahbar va hamkor bo'lishi mo'ljallanadi. Kimyo fani bo'yicha muammoli darslarga tayyorlanish mobaynida o'qituvchi:

- o'quvchilar duch keladigan vaziyatlarni muammoli ekanligini ziyraklik bilan sezishi va guruh oldiga o'quvchilar tushunadigan holda maxsus fanga oid haqiqiy o'quv masalalarini qo'yishni bilishi;

- o'quvchilarni muammo va uni chuqur tadqiq etish jarayoniga jalb etishga, ijodiy fikrlayotgan o'quvchilarni ustalik bilan qo'yilgan savollar yordamida rag'batlantirishga harakat qilish;

- o'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy yechimlarini topishda qilgan harakatlarida qo'yib yuborgan xatolariga o'zining yordamini taklif etgan holda chidam va toqatli bo'lish yoki o'quvchilar o'zlarining yechimini izlashlarida ishonchsizlik hosil qilayotgan paytlarda, ularni zarur axborot manbalariga yo'llab yuborish kabi tajribalarni egallashi lozim.

Muammoli o'qitish o'quvchilarni o'rab turgan borliqni bilish metodlari bilan qurollantiradi, maqsadga muvofiq kuzatish ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi, ularni asoslash orqali asosiy qonuniyatlarni umumlashtirish va xulosa qilish qobiliyatlarini tarbiyalaydi, ularda mumkin bo'lgan tadqiqot ishiga qiziqishni uyg'otadi. O'quvchilar maxsus fanlardan o'rganilgan holatlarning mohiyatini tezroq anglaydilar va asoslangan javoblar beradilar. Ularda maxsus fanga nisbatan bilish talablari va qiziqishlari rivojlanadi, maxsus fanlarga oid materiallarni egallashda ularning bilish faoliyati faollashadi, kasbiy faoliyatga zarur bo'lgan bilimlarni

egallaydilar, bilimlarida ishonch va qat'iylik tarbiyalanadi, chunki farazlarni o'rtaga o'quvchilarning o'zlari tashlaydilar va o'zlari ularni isbotlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ixtiyarova G.A., Bekjanov D.A., Ahadov M.Sh. Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar. O'quv qo'llanma. 2020. 53-57 bet.

TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSION USULLAR

Rustamova Habiba Sobitjonovna
Chust tuman, 29-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix darslarini tashkil etishda fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish hamda darslarni mavzulardan kelib chiqqan holda ma'lum bir guruhlariga ajratish, o'rganilayotgan o'quv fanlari bo'yicha mavzularni mazmunan uyg'unlashtirish orqali o'quv rejalariga fanlararo aloqadorlik asosida tashkil topgan dars soatlarini kiritish; o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslarning ta'lim sifatini ta'minlash va uning tarbiyaviy jihatlarini kuchaytirish; darslarda mazmunan bir-biriga yaqin yoki aralash o'quv fanlari tarkibidagi tushunchalar yordamida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi hamda muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirish kabi xususiyatlar ochib beriladi. Tarix darslarida «Pisa» testlaridan foydalanish, «Krossvord» uslubi, «Xaritalar ustida ishlash» va «Raqamli tarix» uslublari ushbu maqola orqali keng va atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tarix, raqamli tarix, PISA, didaktik shartlar, xarita, fanlararo aloqadorlik, integratsiya, innovatsion usullar.

Ta'lim amaliyoti ko'rsatishicha, maktab ta'limida fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish fan va jamiyat hayotida bugungi kunda sodir bo'layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasidir. Ushbu aloqadorlik o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirishi, dunyo haqidagi yaxlit tasavvurlarini rivojlantirish va amaliy va ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirishda muhim o'rinni egallaydi. Bunday tayyorgarlik umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilarini darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda, ishlab chiqarishda va umuman har qanday faoliyatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini erkin qo'llash imkoniyatini beradi. O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash bo'yicha o'qituvchilar tajribalarini umumlashtirib, fanlararo aloqadorlikda tashkil etiladigan darslarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Ko'rgazmalilik asosida tashkil etiladigan darsda o'rganilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriqlarni bajarish uchun qo'llaniladigan o'quv fanlariaro aloqador elementlarning turli jadval va modellarda ifodalanganligi asosida. Chunonchi, tarix darslarida O'zbekiston tarixi va Jahon tarixi darslarida mazmunan o'xshash bo'lgan «Osiyo mamlakatlari madaniyati», «Yevropada o'rta asr shaharlari», «Osiyo mamlakatlarining o'rta asr shaharlari» kabi mavzularni o'rganish bo'yicha.

2. Mavzularning bir-biriga o'xshashligi: o'quv jarayonining uzviy tarkibiy qismida o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalanish asosida darsning samaradorligini oshirish.

3. Umumlashtirish - o'quv fanlarining umumiy qonuniyatlari va tamoyillarini mukammal o'rgatish maqsadida turli o'quv fanlari bo'yicha maxsus tashkil etiladigan takrorlash-umumlashtirish darslarida o'quvchilarning egallagan bilimlarini takrorlashga imkon yaratish.

Agarda, dars jarayonida quyidagi didaktik shartlarga amal qilinsa, o'qitishga mujassam yondashishda samaradorlikka erishiladi: o'rganilayotgan o'quv fanlari bo'yicha mavzularni mazmunan uyg'unlashtirish orqali o'quv rejalariga fanlararo aloqadorlik asosida tashkil topgan dars soatlarini kiritish; o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslarning ta'lim sifatini ta'minlash va uning tarbiyaviy jihatlarini kuchaytirish; darslarda mazmunan bir-biriga yaqin yoki aralash o'quv fanlari tarkibidagi tushunchalar yordamida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi hamda muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars materiallarini o'quvchilarga chuqurroq singdirishda boshqa dars materiallaridan foydalanish, mazkur materiallarning mazmun jihatidan o'zaro aloqador bo'lishi. Bunda, takrorlovchi, umumlashtiruvchi, yangi materialni o'rganish, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat darslari ham bo'lishi mumkin.

Fanlararo aloqadorlik o'quv jarayonining ushbu ziddiyatlarini yanada boyitadi, ular asosida yangi qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Bu o'quv predmetidan o'rganilayotgan bilimlarni o'zlashtirish va o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida masalalarni yechish va boshqa turli fanlardan bilimlarni o'zlashtirishda ularni qo'llashni bilish o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. O'quvchilarning bilish faoliyatlari va o'quv fanining uyg'unlashtirilgan mazmuni o'rtasidagi qarama-qarshiliklar asosida muammoli vaziyat yuzaga keladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'tiladigan darslarga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda yangi mavzuni o'zlashtirish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarni jalb etilishi hamda ularni tatbiq qilish malakalariga ega bo'lish.

2. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda boshqa fanlardan bilimlarni qo'llash bo'yicha o'quvchilarning bilish faoliyatlari samaradorligini ta'minlash. O'qituvchi dars o'tayotganda boshqa o'quv fanining materialini takrorlamasligi lozim. Fanlararo aloqadorlikni ta'minlashdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarda yangi savollar va masalalarni yechishda turli fanlardan olgan bilimlarini mustaqil qo'llash ko'nikmasini hosil qilishdan iborat bo'ladi. Buning uchun dars boshida yoki yangi materialni tushuntirish jarayonida boshqa o'quv fanlari mazmuniga kiritilgan bilimlarni aniqlab beruvchi takrorlash suhbatlari

o'tkaziladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi, bunda bir-biriga yaqin fanlardan o'zlashtirilgan bilimlarni qo'llash talab etiladi; o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun esa muntazam uy vazifalari beriladi; guruhda jamoali o'quv ishlari bilan birga yakka holda topshiriqlar (qiziqishi yuzasidan, tanlab olish, majburiy) berilishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. «Ta'lim taraqqiyoti», 3-maxsus son.-T.: «Sharq», 1999 y.

2. Tarix o'qitish metodikasi . Toshkent, 2005 yil

3. Karimov I. A. Milliy istiqlol mafkurasi - xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. - T.: "O'zbekiston", 2000.

4. Karimov I. A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Sharq", 1997.

THE RELEVANCE OF MOTIVATING STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Jumanova Kumush Golib kizi
kumushjumanova99@gmail.com
Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

Abstract: This research is focused on identifying the factors that will help teachers to know students' attitudes towards learning and how teachers can motivate their students to get knowledge.

Keywords: motivation of students, learning process, motivating students, inspiring, higher education

The motivation of students is one of the vital issue in education, especially when they are starting their own professional life. This research is focused on identifying the factors that will help teachers to know students' attitudes towards learning and how teachers can motivate their students to get knowledge. This will assist education community to predict student academic performance and identifying the students before their grades begin to fall[1]. Lumsden[2] has investigated that passion to learn seems to shrink as children grow. Learning sometimes becomes compulsion than pleasure, that's why large number of students leaves education before graduation. Due to unpleasant attitude of students towards education very few are actually mentally present in the classroom.

Student motivation is the main factor that leads students' attitude towards getting knowledge. Number of studies has been conducted to investigate the impact of student motivation on academic performance and different definitions of students' motivation have been focused by various researches. For instance Lumsden, (1994) analyzed students' involvement towards education and sources of their motivation. Marshal[3] viewed students' motivation as a force beneficial to the learner. Ames[4] stated that motivation to learning is dependent on long-term, quality attachment in learning and pledge to the process of learning. Most motivation theorist believes that motivation is involved in the performance of all learned responses and leaned behavior will not occur unless it is energized. According to the above it can be said that motivation helps students not only to increase their knowledge, but also to find their own in real life and to succeed in their chosen future profession.

Bomia et al.[5] has suggested student motivation as student willingness, need, desire and obligation to participate and be booming in the learning process. In academic institutions the role of teacher is very vital to help students to develop an attitude towards learning. According to above mentioned researches the task of teachers is not

only to educate or nurture students, but also inspire, motivate and encourage them to explore new horizons.

References

1. Kamauru R. J. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivation Predict Academic Performance of College Students. Morehouse College.
2. Lumsden, L.S. (1994). Student Motivation to Learn. Educational Resources. Information Center, Digest Number 92.
3. Marshall, H. H. (1987). Motivational Strategies of Three Fifth-Grade Teachers. *The Elementary School Journal*, 88(2), 135-50.
4. Ames, C. A. (1990). Motivation: What Teachers Need to Know. *Teachers College Record*, Vol. 91, No. 3 pp. 409-421.
5. Bomia, L., Beluzo, L., Demeester, D., Elander, K., Johnson, M., & Sheldon, B. (1997). *The Impact of Teaching Strategies on Intrinsic Motivation*. Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education.

THE SIGNIFICANCE OF TIME MANAGEMENT SKILLS IN THE CLASSROOM

Jumanova Kumush Golib kizi
kumushjumanova99@gmail.com
Yusupova Muhabbat Anatolevna
muhabbat_1975_m@mail.ru

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

Abstract: This research paper aims to explore and investigate the main significance of Time Management in the profession of teachers and learning of the students. Working as a teacher requires excellent time management skills. Teachers need to balance the long-term goals of the classroom, the immediate educational needs of the students and the large volume of paperwork that comes with every assignment.

Keywords: time management, learning, students, teachers attention, educational needs, assignments.

Working as a teacher requires excellent time management skills. Teachers need to balance the long-term goals of the classroom, the immediate educational needs of the students and the large volume of paperwork that comes with every assignment. Between writing lesson plans, grading exams and actually teaching, teachers often feel that it is impossible to fit everything into the allotted time frame[1].

There are many tasks that require the teacher's attention and often focus on the needs of the students and their parents. While there is a desire to spend more time on assessment, feedback, and managing student needs, it is also difficult to set personal time to keep goals in the right way.

Time management is a misleading that cannot be managed, because it is an inaccessible factor that can be viewed as a monitoring and controlling the time[2]. Time management allows people to save more time and do more in less time, even when the process is under pressure. Being not capable to manage one's time properly will cause harm teachers efficiency and stress.

There is no permanent and accurate definition of time management available in past literature and studies. Although many authors referred and supported that it is the process of determining needs, setting goals to achieve determined needs, prioritizing and planning the tasks required to achieve the settled goals[3]. The effective use of school time begins with the effective organization and management of the classroom. Many of the important things in class life involve managing some kind of time: collecting documents; planning; establishing procedures that eliminate wasted time and clutter; use training centers, independent assignments, and bench work to allow time

to work with small groups; and creating a classroom environment that allows students and learners to move smoothly from one session to another.

Lakein (1975) discussed if you know you will have waiting time or consuming time, schedule small tasks such as writing a letter, jotting down a shopping list or listening to educational audio tapes to capitalize on the time loss. The schedule put for daily, weekly or even monthly routines[4]. Home task assignments that require repetitive practice by both teachers and students may be better adapted to the home environment. While in-class practice can help creating and constructing problems, rehearsals cannot make permanently. Assignments that require students to solve a series of problems for internships unnecessarily waste valuable lesson time. Most of specialists of pedagogy know that pupils should have their extra time for doing hobby and extracurricular activities. Extracurricular activities also help develop self-esteem and confidence. It is ecstatic when students succeed in something they like, especially when they work hard to achieve it. Proper self-esteem is a significant factor of positive psychological and mental balance[5].

References

1. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/soft-skills/time-management-list-tips/>
2. Eilam, B., & Aharon, I. (2003). Students planning in the process of self-regulated learning. *Contemporary Educational Psychology*, 28, 304-34. [http://dx.doi.org/10.1016/S0361-476X\(02\)00042-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0361-476X(02)00042-5)
3. Lakein, A. (1973). *How to Get Control of your Time and Life*, Nal Penguin Inc., New York, NY.
4. Lakein, A. (1975). *It's About Time & It's About Time*.
5. Jumanova K.G, *The Impact of Extracurricular Work On Students' Learning Process*. *International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR)* ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 4, April - 2021, Pages: 134-135.

БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШНИНГ БАЪЗИ БИР МАСАЛАЛАРИ

Сейтимова Загипа Кабылбековна
Нукус шаҳар, 20-мактаб

Аннотация: Маколада балаларни мактабга педагогик ва психологик томондан тайёрлашнинг долзарб томонлари сўз этилган.

Калит сўзлар: мактаб, бола, педагогика, психология, ўқитувчи.

Жамиятимизда мактабнинг бола шахсига кўядиган асосий талабларидан бири психологик тайёргарликдир. Боланинг психологик тайёрлиги унинг жамиятдаги ижтимоий мавқеини ўзгариши ва кичик мактаб ёш давридаги болалар ўқув фаолиятининг ўзига хослиги билан ўзвий боғлиқ. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, мактабга психологик тайёргарлик доимий ҳисобланмайди, балки у доимо ўзгариб бoйиб боради. Психологик тайёрликнинг таркибий жихатлари: интеллектуал (аклий), маънавий ва иродавий тайёргарликдан иборатдир. Аксарият ҳолларда боланинг аклий ривожланганлик даражаси ҳақида гапирилганда унинг сўз бойлиги захираси билан аникланадиган аклий билимлари микдорига кўпроқ эътибор берилади. Ота-она, ҳатто айрим ўқитувчилар ҳам бола қанчалик кўп билса, у шунчалик ривожланган бўлади, деб ўйлайдилар. Аслида эса ундай эмас, фан-техника, оммавий ахборот воситаларининг кенг тарқалганлиги туфайли бугунги кун болалари гўё маълумотлар уммонида сўзиб юргандек бўлмоқдалар. Бу эса улардаги сўз бойликларнинг кескин ўсишига асос бўлмоқда, лекин бу уларнинг тафаккури ҳам шундай жадалликда ривожланаяпти, деган гап эмас. Мактабда амал қилинаётган ўқув дастурларини ўзлаштириш боладан нарсаларни такқослай билиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, мустикал хулосалар чиқариш каби билиш жараёнларининг етарлича ривожланган бўлишини тақозо этади. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда мактаб амалиётчи психологлари томонидан болаларни биринчи синфга қабул қилиш жараёнида кенг фойдаланилаётган психодиагностик воситалар, тестлар, сўровномалар, асосан болада юқорида келтириб ўтилган хусусиятнинг ривожланганлик даражасини аниқлашга мўлжалланган методикалардан иборатдир. 5-7 ёш боланинг мактабга интеллектуал (аклий) тайёрлигининг яна муҳим кўрсаткичларидан бири бу улардаги образли тафаккурнинг олий даражада ривожланганлигидир. Буларга таянган ҳолда бола атроф-муҳитдаги нарса-ҳодисалар ўртасидаги энг муҳим хусусиятларни, муносабатларни фарқлай олиш имкониятига эга бўлади. Бу ўринда болалар чизмаларни тасвирларни шунчаки тушунибгина қолмай, балки

улардан муваффақиятли фойдалана оладиган буладилар. Бирок уларнинг тафаккури умумлаштириш хислатларига эга бўла борсада, предметлар ва уларнинг (тафаккури) ўрнини босувчилар билан аниқ хатти-харакати образлилигича қолаверади. Мактабгача ёш давридаёқ бола кичик мактаб ёш даврида етакчи фаолият тури буладиган – ўқув фаолиятига тайёрланган булиши лозим. Бунда болада маълум бир тегишли масалаларнинг шаклланган булиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай малакаларнинг асосий хусусиятларидан бири боланинг ўқув топширигини ажратиб олиши ва фаолиятни мустақил максадга айлантира олишидир. Бундай жараёнлар биринчи синф ўқувчиларидан топшириқда ўзи белгиланган ўзгариш, янгилик аломатларини кидириб топа билиш ва улардан хайратланишни, кизикишни талаб қилади. Бундай топшириқлар амалий ишларга айлантирилса ёки уйин тарзида бажарилса, осонроқ кечади ва бола ўзлаштиради. Юқорида тўхталиб ўтганимиз интеллектуал тайёрлик боланинг мактабда мувофакқиятли ўқиш кетиши учун ягона замин эмас. Агар бола зарур малака ва кўникмалар захирасига эга булса, унда интеллектуал ривожланганлик даражаси ҳам юқори булса-ю ўқувчиликнинг ижтимоий ҳолатига шахсан тайёр булмаса, мактабда ўқиш кетиши кийин кечади. Агар ўқитувчи ёки ота-она уни ўқишга кизиктира олмасалар, ўқув вазифаларини зурма-зураки, сифатсиз, қўл учида бажарадилар. Бундайларда зарур натижаларга эришиш кийин булади. 5-7 ёшли боланинг мактабга боришдан бош тортиши асосан уни тарбиялашда ота-оналар томонидан йул қуйилган хатонинг оқибати ҳисобланади. Айрим ота-оналарда мактабгача ёш давридаги болани мактаб билан қурқитиш ҳоллари ҳам қўзатилади. Масалан, “иккита гапни эплаб гапира олмасанг, мактабда қандай ўқийсан?”, “Санашни билмайсан-у, мактабга қандай борасан?”, “Мактабга борсанг, ўртоқларинг бу қилигиндан қулишади!”, “Ҳеч нарсани билмайсан, мактабга борсанг бизни уялтирасан!” каби таъна-дашномлар, болада мактабдан қўрқиб, ундан ҳавфсирашнинг шаклланишига асос булиши мумкин. Шундай қўрқув билан мактабга борган болаларнинг мактабга бўлган муносабатини ўзгартириш, уларда ўзига нисбатан ишонч уйғотиш учун ҳаддан зиёд қўрқув, меҳнат, сабр-тоқат, қўрқув, эътибор зарур булади. Болани биринчи синфда ўқитишда юзага қеладиган кийинчиликларнинг сабаби катталарнинг бола билан буладиган мулоқотлари шакли у ёки бу вазиятга боғлиқ булмаган ҳолда, шахсий аҳамиятга эга булиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай мулоқот боланинг катталар эътиборига ва ҳамдардлигига бўлган эҳтиёж ва эҳтиёжларни катталар томонидан қондирилиши билан характерланади. Мулоқотнинг бу шаклига эришган болалар учун катталарга эътибор, улар муносабатини тинглаш ва тушунишга интилиш ва катталар томонидан ҳам уларга нисбатан шундай эътибор қўриқилишига бўлган ишонч ҳосилдир. Бундай болалар катталарнинг

турли вазиятларда (кўчада, уйда, меҳмонда, ишхонада) ўзларини қандай тутишларини фарқлай оладилар. Катталарнинг бундай хулқни англаш эвазига болалар ҳам катталарга, уқитувчиларга, шу вазиятга мос равишда муносабатларни намоён қилади. Агар болада катталарга нисбатан бундай муносабатлар шаклланмаган бўлса, унга мос равишда катталарга нисбатан ҳам тегишли муносабат юзага келмайди, бу эса албатта бола билан олиб бориладиган таълим жараёнини мураккаблаштиради.

Хулоса қилиб айтганда, болаларнинг мактабга психологик тайёргарлиги кенг ва мукаммал бўлиб ривожланган бўлиши даркор. Болаларга қанчалик яхши билим берсак, улар келажакда Ватанга садокат рўҳида, етук инсон бўлиб етишадилар. Демак, тарбиячи бола шахсида ахлокий хис-туйғуларни тарбиялаш учун ҳамма восита ва методларни мунтазам равишда фойдаланиб борса, ўқувчиларда яхши хулқ намуналарини ўргатиш учун замин яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. М.Расулова, Д.Абдуллаева, С.Охунжонова, «Болаларни мактабга психологик тайёргарлиги» Т., 2004 йил.
2. Х. Ахмедова ва бошқа... «Болангиз мактабга тайёрми?» Т., 2000й.

ЧТО ОБЩЕГО МЕЖДУ ДВУМЯ ФИЛЬМАМИ «АЙКА» И «ПАРАЗИТЫ»

Махмудова Кумуш

Б.Одилов

Государственный институт искусств и культуры Узбекистана

Аннотация: Путём краткого анализа двух фильмов (Фильм «Паразиты» и Фильм «Айка») получивших широкое признание, автор исследует феномен их успеха, обращая внимание к использованным режиссёрами приёмам и выразительным средствам кино.

Ключевые слова: фильм, «Паразиты», «Айка», анализ

Аннотация: Муаллиф, кино оламида шов-шув бўлган икки фильмни (Фильм «Паразитлар» ва Фильм «Айка») қисқа таҳлил қилиш орқали, уларнинг муваффақияти сабаблари феноменига диққатни қаратади. Фильм режиссёрларининг услубияти ва кинонинг ифодавий воситалардан фойданишлари ҳақида фикр юритади.

Калит сўзлар: кино, «Паразитлар», «Айка», таҳлил

Хочу разобрать и поговорить сегодня о двух фильмах, которые стоит внести в список топовых фильмов за этот и прошлый год. *Фильм «Паразиты» и Фильм «Айка»* - на данный момент являются, на мой взгляд, одними из лучших, объясню почему. Не знаю, как вы, но я в них увидела параллели, соприкосновения между ними. И в первом и во втором фильме вы увидите в первую очередь статус героев, их социальное положение. И оба режиссера делают на этом акцент. Нашумевший фильм «Паразиты» режиссёром, которого является Пон Чжун Хо, произвел фурор среди зрителей, кстати, нужно отметить, что он Лауреат премии «Оскар» 2020 года в номинациях «Лучший фильм», «Лучший режиссёр», «Лучший оригинальный сценарий», «Лучший иностранный художественный фильм». А это значит, что фильм достоин того, чтобы его можно было смотреть неоднократно. Каждый раз при просмотре я открывала новые границы, символы, значения и метафоры. Давайте разберёмся, какими визуальными приемами пользуется режиссер фильма «Паразиты» и, как с помощью монтажа света и цвета он обращает внимание зрителя на основную тему фильма, классовое неравенство.

Первый кадр: поток света из окна напротив. Затем камера движется вниз по вертикали, опуская наш взгляд на главного героя Ки У. Пространство, намерено, сужено, героев будто пригвоздили к земле, мы наблюдаем с улицы как их явно травят как тараканов, сразу дан намек на то, что главные герои относятся к социальному дну. Абсолютно другим кажется дом Паков.

Ощущение простора, чистоты подчеркнуто длинными кадрами, простор выражен панорамами. Семейство Пак это воплощение благополучия и материального достатка, их наивность в какой-то степени отдается святостью, следствие их освобождения от забот. Если на семью Ким мы смотрели сверху, то на семейство Пак, мы смотрим снизу, они не достижимые божества, воплощение власти и хозяева своей жизни. Внутри кадра герои из разных миров разделяются буквально чертой, что еще больше подчеркивает их социальное различие.

Цвет. Социальный контраст в фильме в том числе работает на уровне цвета, завязка фильма «Паразиты» происходит на перекрестке, когда Ки У соглашается на заманчивое предложение своего друга. Ки У сидит на фоне зелено-синего, а его друг освещен желтым уличным светом. Он билет в успешную жизнь. В фильме работает символика цвета, характерная для корейской культуры. Пространство дома Паков обозначено оттенками оранжевого и желтого - это символ земного благополучия, стабильности удачи, императорской власти. Появление этого цвета в кадре указывает на принадлежность привилегированному классу. Фиолетовый, синий, зеленый их оттенки символически связаны с постоянством. Это индикатор, бедных, эксплуатируемых. Они указывают на бедность и беспомощное положение героев. К этому пространству относятся не только семейство Ким, но и весь обслуживающий персонал семьи Паков. Экономка прячет своего мужа в зеленом подвале. Освещение дневных ламп зеленое. Трущобы бедных окрашены в оттенки синего цвета.

Желтый и синий это контрастные цвета, здесь они работают как противопоставления, две полярности. После потопа семья спускается в темноту синего цвета. Эвакуация в спортзал это самое темное пространство фильма.

Свет. В фильме «Паразиты» световые акценты играют ключевую роль на визуальном уровне. В начале фильма герой Ки У перемещается из тьмы в свет, поднимается к благополучию минуя социальные слои. Дом Паков мы впервые видим залитым солнечным светом, похожим на рай. Это ощущение усилено ракурсом снизу. Для Пон Джун Хо особенно важным было поведение солнечного света в доме, поэтому дом был построен специально для этого фильма. Герои почти всегда устремлены к свету, но полностью не могут стать его частью. Они боятся его и чувствуют себя не комфортно, если на них случайно попадают лучи. Когда семейство Ким захватывают дом Паков, небо над ними становится мрачным, будто они своей бедностью и неотесанностью, заражают мир богатых. Даже в финальной сцене во дворе, когда все пространство залито солнечными лучами, история получает неожиданный

трагический поворот. Отец спускается по лестнице вниз в темноту ошарашенный собственным поступком.

Визуальная постановка «Паразитов» выражает контраст между слоями бедных и богатых. Нижние и верхние ракурсы, свет и тень, теплый желтый и тусклый синий, вертикальные панорамы - все это работает для выражения иерархического разрыва, противопоставляя темный подвальный мир и благополучие богатства светлого.

Айка. Ужасно тяжелый драматический фильм. Сжатость кадров, теснота. Зритель очень сильно приближен к главной героине. Как дух передвигается бок о бок с Айкой, все время сопровождая ее. Длинные непрерывные кадры. Постановка восьмерок, тяжелые условия. Можно бесконечно перечислять препятствия не только в фильме, но и во время съемок. Эта история показывает современный мегаполис таким, каким он есть. Это всё не придуманная история, а жизнь, тяжелая невыносимая и суровая. Иммигрантка из Киргизии после родов бросает своего новорожденного ребенка в роддоме и сбегает. Здесь все и начинается, тяжелые рабочие дни, суровая холодная Москва, нечестное начальство, плюс ко всему постоянные боли после родов. Приходит момент, когда она вроде нашла себя в этом мире, вроде нужно немного подождать и все наладится, но тут же снова сталкивается с препятствиями. Приходят мужчины, угрожая ей, что убьют ее или по кусочкам расчленият ее сестру, если она не отдаст долги. Что же остается сделать героине? Убить себя? Украсть? Продать себя? Тут она решает отдать ребенка, который возможно все еще находится в роддоме.

Ни одного статичного кадра. Режиссер решил все сделать максимально близко к реальности. При выборе актёров он отдал предпочтение не профессионалам, 80% из них - это обыкновенные люди, мигранты, работники. Режиссер Сергей Дворцевой выбрал Самал Яслямову неспроста. Без длинных диалогов, без пафоса, с особой естественностью она смогла передать всю боль и страдания Айки. Героиня, сталкиваясь с тяжелыми ударами судьбы, мужественно борется и честно хочет найти деньги. Ее воспитанность дает знать о том, что ее не научили лгать, воровать, предавать. Испытывая моральные, физические страдания, она мужественно держится, стремится поскорее отдать долг и избавиться от мук. Но, в фильме очень трогательный финал. Если мы сопереживали с героиней драматические моменты, то тут, мы также вместе с ней ощущаем её материнское чувство, которое в ней проснулось. Тяжелая участь женщины, это глобальный вопрос. Весь фильм Айка стиснув зубы, держалась, как могла, не проронив слезинки, но не зря режиссер оставил изюминку напоследок. Этот финальный кадр и дал полное представление о ее судьбе, о ее положении, и ее выборе.

Почему я провела параллели между этими двумя фильмами? Потому что и в первом и во втором фильмах был сделан акцент на разделение и расслоении общества. Тут граждане и их социальное положение, там мигранты и их линия судьбы. И в первом и во втором фильме нищета, обман, борьба за выживание, что является сегодня одной из главных проблем мироустройства. Чтобы выжить семейство Ким входит в доверие и обманным путем проникает в дом Паков. Это приводит к невероятным сюрреалистическим трагическим последствиям. Героиня другого фильма Айка вынуждена лететь в Москву на заработки. Она также вынуждена приспособливаться, делать неблагоприятные поступки. Однако человеческое начало, в ней побеждает.

Оба фильма оказывают сильнейшее эмоциональное воздействие. И это происходит благодаря выразительным средствам кинематографа, гражданской позиции режиссёра, приёмам присущим каждому из режиссёров. Сегодня, когда экраны переполняет мелкотемье, пошлость, безликость, такие фильмы представляют особый интерес в плане поиска новых форм, стилистики, построении сюжета, средств воздействия на зрителя.

Использованная литература

1. Издатель «Альпина Нон Фикшн»/Майкл Хейг «Голливудский стандарт. Как написать сценарий для кино и Тв, который купят»

KASBIMIZNI QIZG'ANAMIZMI?

Mahliyo Asqaraliyeva

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola bugungi kunda yosh ijodkorlarning nafaqat kino balki, san'at sohasidagi ijod mahsullarining sifati, tomoshabinlarda ijodga nisbatan yuqori didni shakllantirish, yosh avlodni esa ana shu yuqori did bilan tarbiyalash haqida.

Kalit so'zlar: Rejissyor, kino, san'at, aktyor, professional, "vine", bilim

Аннотация: В данной статье рассказывается про этапы развития и основные тенденции, история и сегодняшнее творчество Иранской кинематографии.

Ключевые слова: Режиссёр, кино, искусство, актёр, профессионал, "вайн", знание.

"Bilasizmi, hozirgi kunda o'zini kinorejissyor deb ataydiganlar juda ko'payib ketgan. Aytish mumkin-ki, daraxtni bir tepsang guv etib kinorejissyorlar tushadi. Lekin, masalaga jiddiyroq qarasak, kinorejissyor bo'lish oson emas, bunga alohida iqtidor va mahorat kerak. Ana shu ikkita jihat sizda mujassam bo'lmasa, ushbu kasb sirlarini mukammal o'rganish juda qiyin bo'ladi. Uchinchisi, albatta bilim. Bilimingizga ishonchingiz komil bo'lmasa, bu sohaga yaqinlashmagan ma'qul. Mahoratli kinorejissyor bo'lish uchun albatta, juda ko'p kitob o'qish kerak. Mukammal bilim qilayotgan ishingizning sifatli chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat qiziqish bilan yaxshi kinolenta suratga olib bo'lmaydi" – deydi, mahoratli kinorejissyor Jahongir Qosimov.

Haqiqatda, bugungi kunda san'at sohasiga tegishli inson bo'lish juda oson bo'lib qoldi. Butun boshli ijtimoiy tarmoq orqali bir kunning o'zida yulduz bo'lib uyg'onishingiz mumkin. Aktyorlardan rejissyorlar, rejissyorlardan aktyorlar kundan – kun ko'payib boryapti. Go'yo har kuni tahminan kamida 50 ta aktyor va rejissyorlar yetishib chiqayotgandek. Qaysi tanishimizni ko'rmaylik 10 tadan 8 tasi "Bir kino olsammikan, "Bir kinoda o'ynasammikan" degan jumla bilan gap boshlab qoladi. Kechirasiz. Haqiqiy maktab ko'rgan va maktab ko'rayotgan, tish-tirnog'i bilan mehnat qilib, goh u eshikka borib, goh bu eshikdan haydalib, goh ishi o'xshab, goh o'xshamay, goh kino sinovlardan o'tib, goh o'ta olmay yurgan rejissura va mahorat maktabini ko'rganlar "Bir bugalterlik qilib ko'ray, yo bir injenerlik qilib ko'rmoqchiman" demaydi-ku!

Ustozimiz Mahkam Muhammedov doim bir gapni aytar edilar: "Har bir odam o'z ishini qilsin". Hozir juda ko'plab milliy seriallar, filmlar, kliplar suratga olinyapti.

Ularning hammasini ham professional ijodkorlar suratga olyapti desak adashamiz. Nomlari bir- biridan jarangdor, bir-biridan qiziq. Filmini yoki serialni o'zini ko'rsangiz... Televizoringizni olib otib yuboringiz keladi. Yo'q, bu tanqid emas. Bu shunchaki, oddiy tomoshabinlardan birining fikri holos. Eng alam qilarlisi bilasizmi nima? Mana shu seriallarning ba'zilarini tomoshabinlar ikkinchi faslini ham kutishar ekan. Juda tezlikda va juda osonlik bilan olingan yengil-yelpi mavzulardan tashkil topgan seriallar va klip-u, filmlar jamlanmasi qayoqda-yu... Haqiqiy professional ustozlarimizning suratga olgan filmlari qayoqda. Ikkita umuman boshqa-boshqa dunyo. Ikkita boshqa-boshqa olam.

Ijtimoiy tarmoqda bugungi kunda "vine" nomi bilan mashxur bo'lgan video rolik suratga olgan oddiy bir yigit ertaga yangi o'tkir syujetli drama, keskin burilishlarga ega bo'lgan hayotiy serial uchun kasting e'lon qilib tursa... Ha-da. E'lon qilingan kasting bannerida aynan shunday jumlar bo'ladi. Mashxur Eron kinorejissyori Muxsin Mahmalbaf shunday deydi: "Odamlar san'atkorlarni toifaga ajratishni yaxshi ko'rishadi. Men esa filmlarim bilan odamlarni toifaga ajrataman. Agar filmlarimdan qaysi biri sizga yoqishini bilsam, sizning qanday inson ekanligingizni ayta olaman". To'g'ri gaplar. Biz nafaqat Mahmalbafning tomoshabinlarini balki, butun O'zbek kinosi tomoshabinlarini ham shu yo'l bilan toifaga ajratishimiz mumkin. Did borasida talashib bo'lmaydi, lekin, to'g'ri did egasi bo'lish, menimcha, koni foyda. Yaxshi filmni tanlay bilish, film tomosha qilishda ham o'ziga yarasha alohida did bo'lsa-chi? Undan ham yaxshi. Tomoshabinlarimiz aynan mana shu borada shoshib qolishayotgandek nazarimda. Agar mana shu tanlovda adashishmasa, balki, rejissura va aktyorlik mahoratiga umuman ega bo'lmaganlardan tashkil topgan seriallar va filmlar jamlanmasi kamayib borgan bo'larmidi deya hayol qilaman gohida.

Xalqimizning sevimli rejissyori Zulfiqor Musoqovga jurnalistlardan biri shunday savol berdi: "Millat g'ururi qanday shakllantiriladi?" Rejissyor quyidagicha javob qildilar: "Konfutsiy aytgan ekan "Bir narsani o'zgartirishdan oldin, hamma narsani joyiga qo'yish kerak". Mana shundagina milliy g'urur ham bo'ladi. 3 ta narsa rivojlansa, milliy g'urur bo'ladi. Birinchi navbatda tinchlik, ikkinchi navbatda odamlarning moddiy va ma'naviy ravnaqi, uchinchi qonun ustuvorligi. Poraxo'rlik yo'q bo'lishi kerak". Bu uchta narsadan kelib chiqib men nafaqat milliy g'ururimiz balki, milliy o'zbek kinoyimizning taqdirini ham ko'z oldimga keltirdim. Gapning indallosini aytganda, "kampitlar" ko'payishi ham bugungi o'zbek tomoshabinlarining milliy kinematografiyamizga bo'lgan xurmatini yo'qolib borishiga sabab bo'lyapti desak adashmaymiz.

Joriy yilda "O'zbekkino" milliy agentligi tomonidan yosh ijodkorlarga haqiqatda juda keng imkoniyatlar yaratildi desak mubolag'a bo'lmaydi. 18 ta kinoloyiha uchun pul ajratilib, yangidan-yangi yosh rejissyorlar, ssenaristlar, kino

rassomlar, operatorlar, aktyor va aktrisalarga yo'l ochildi. Yoshlar o'z mahoratlarini ko'rsatishlari uchun ularga imkon berildi. Demak-ki, tomoshabinlar e'tiborida ijod qilish uchun ruhan kuchga ega bo'lgan bo'lajak professionallar yetishib kelyapti. Ya'ni, BIZ! Demak-ki, milliy kinematografiyamizga chetdan "rejissyor va "aktyorlar" kelsa, bizda yetarlicha qalqon bor. Biz milliy kinematografiyamizni, o'z kasbimizni himoya qila olamiz. O'z kasbimizning kelajagini boshqa kasb egalarining qo'lga topshirib qo'ymaymiz. Bir so'z bilan aytganda o'z kasbimizni qizg'anib yashaymiz!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Kino san'ati" telegram kanali
2. T.Muhammad "Rejissyorlik ma'suliyati"

ЭРОН КИНЕМАТОГРАФИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Маҳлиё Асқаралиева

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти

Аннотация: Ушбу мақолада Эрон кинематографиянинг ривожланиш босқичлари ва асосий тенденциялари, тарихи ва бугунги кундаги ижодий жараёнлари хафида.

Калит сўзлар: Эрон, тенденция, камера, неореалист, кинотанқид, Ғарб, муваффақият

Замонавий Эрон кинематографияси 1979 йилги Ислом инқилобидан кейин ҳокимият тепасига кириб келган авторитар ҳукумат босими остида шаклланди. Эрон кинематографиясининг мумтоз асарлари француз киносининг янги тўлқини намояндалари ва неореалистлар томонидан юқори баҳоланди. Бунда кино тилига оид оддий белгиларга бўлган қизиқишлар, профессионал бўлмаган актёрлар билан ишлаш қобилияти ва эронлик кино усталарининг тижорат жанрлари туркумларидан ташқарида инсон тақдирига эътибор беришлари юқори баҳога асос бўлиб хизмат қилди. Эронда фильм суратга олиш узок йиллардан бери жуда кўп чекловлар билан бирга олиб борилмоқда: сензура зўравонлик саҳналарида айб топиши мумкин, яланғоч саҳналар рамкада кўрсатилиши мумкин эмас, барча актрисаларнинг бошлари ёпик бўлиши керак, одобсиз сўзлар ишлатилмаслиги керак, чет тилидаги ёзувлар ва баъзи мусиқий жанрлар, қолаверса, экрандаги аёллар ва эркакларнинг очик тасвирлари тақиқланади.

Эронлик режиссёрлар рухсат этилган ва тақиқланганлар орасидаги ушбу чегара туфайли жиддий чекловлар тизимида ишлашади ва муаллифнинг эркинлик, потенциал иммиграция ва ҳокимият томонидан чекловлар ҳақидаги қарашлари аллегорик тарзда сценарийларда акс эттирилади ва экранга кўчирилади. Аксарият фильмлар яширин равишда суратга олинади ва кейинчалик қора бозорда ноқонуний равишда тарқатилади. Эрон кинематографиясида шахсий ва жамоат тарзидаги қарама-қаршиликка алоҳида эътибор берилади: ёпик эшиклар ортида мумкин бўлган нарса жамоат ҳаётида тасаввур қилиб бўлмайди. Хусусан, Жафар Панахининг кўплаб фильмлари ушбу мавзуга бағишланган, режиссёр шахсий автомобилсалонида ва уйда ёпик пардалар ортида кўчада имконсиз бўлган мавзуларда суҳбатлар қилиш мумкинлигини кино тилига кўчиради.

Оскар мукофоти совриндори Асгар Фархадининг "Саёҳатчилар сотувчиси" фильмида уйда содир этилган жиноят учун шахсий қасос мавзусига тўхталади: агар давлатда суд тизими ишламаса, коррупция ва иккиюзламачилик ҳукм сурса, одамлар биқиқ муҳитда яшашга ўтишади. Жафар Панахининг "Бу фильм эмас" ,"Ёпиқ парда", Асгар Фархадининг "Қайғу чекмаган кўлёмалар" каби фильмларида ушбу мавзулар акс этирилади. Эрон кинематографиясининг янги тўлқинини бошлаб берган кўплаб режиссёрларнинг (60-йилларнинг ўрталаридан бошлаб, айниқса 90-йилларнинг бошларидан бошлаб суратга олинган фильмлар) қаҳрамонлари ҳаётда тўғри мувозанатни топишга ҳаракат қилишади. Тўғридан-тўғри ҳукмлардан ва осон ҳазм бўладиган жавоблардан қочадиган Эрон кинематографи жамиятда намуна вазифасини бажаради. Режиссёрлар ҳаёт учун муҳим бўлган самимият, инсонийлик, эътибор ва раҳм-шафқат каби қадриятларни қаҳрамонлар мисолида тушунтиришади. Фильмлари халқаро фестивалларда замонавий Эрон кинематографиясининг ғалабасини бошлаб берган Аббос Киаростамининг "Гилос таъми" фильми ўз жонига қасд қилиш арафасида турган одамнинг нозик мувозанатни ушлаши ва халос бўлиш йўлини топиши орқали умидсизлик ва депрессив кайфиятдаги инсоннинг мураккаб дунёсини очиб беради.

Эроннинг поэтик фильмлари масаллар ёки шарқ эртаклари сингари композицияга қурилади. Бу фильмларда оддий одамни ўзининг кичик қувончлари ва катта қайғулари билан яқинлаштириб, дунё фаталистик нуқтаи назардан таҳлил этилади. Фильм қаҳрамонлари кўпинча мураккаб кийинчиликларни бошдан кечираётгани, умидсизликка учрагани, ҳатто бутунлай қулаб тушишига қарамай, уларда туганмас умид бор, ғалаба иштиёқи кучли. Кўпинча фильм якунида ақл, чуқур туйғулар ва адолат ғалаба қозонади. Чунки бу ғалабадан Эрон кинематографи Ғарб киносига қараганда кўпроқ умидвор. Қуйида Эрон киносининг муваффақиятини таъминлаган беш тенденцияни алоҳида ажратамиз ва тавсифлаймиз.

Биринчидан, зўравонлик ва қон тақчиллиги масаласи. Эрон киносида зўравонликка қарши исён ҳар доим ҳам киносининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида қаралган. Уруш Эрон майдонини ҳеч қачон тарк этмади, кинода эса бу мавзу метафизик ва фалсафий жиҳатларни ўзида жамлади. Қонни кўриш деярли бутунлай экранлардан ювилиб ташланди, бу Эрон томошабинининг эстетик идрокида муҳим бўғин бўлди.

Иккинчидан, эронлик киноижодкорлар ишлаган бадиий филмлардаги профессионал бўлмаган актёрлар. Ушбу таркибий қисм эронликларнинг асосий "чип"и деб қараладиган бўлди. Ҳақиқатдан ҳам профессионал бўлмаганларни бош ролларда ўйнатишдан қўрқмаганлар – Эрон режиссёрлари. Эронликлар бу майдончада бемалол юриб, давом этаверадилар, масалан, "Салом, кино!"

фильми. Меҳмонларнинг ҳар бири фильмда юлдуз бўлишни хоҳлашади. Маҳмалбофнинг чинакам ҳайратланарли тажрибалари бу жиҳатга энг ёрқин мисолдир.

Учинчидан, ҳужжатли ва бадиий филмлар орасидаги чегаралар ноаниқ. Профессонал бўлмаганлардан фойдаланиш томошабинни кўпинча ўйинни идрок қилиш эстетикасидан маҳрум қилади ва Эрон киноси муаллифлари бири-бирига зид келадиган икки жанрни моҳирона тарзда бириктиришади.

Эрон кинематографининг объектидаги ҳаёт шу қадар ҳақиқатки, ҳужжатли фильмларнинг бадиий фильмлар билан бирлашиши инсон руҳиятининг туб моҳиятига кириб боришга янги йўллар очади. Инсон ўзи экранда кўрган воқеаларнинг иштирокчисига айланади.

Тўртинчидан, Эрон киносида сезгирлик кучли. Эрон киносининг яна бир муҳим хусусияти шундаки, улар томошабинларда қаҳрамонларига нисбатан самимий ҳамдардлик туйғуларини уйғотишдан кўрқмайдилар. Бу ерда болалик мавзуси муҳим таркибий қисмга айланади. Хусусан, Мажид Мажидийнинг асосий мавзуси – шу. Бугунги кунга келиб, эронликлар кўз ёшларидан кўрқмайдилар, бу уларни Ғарб киноси ғояси билан таққослайди, бу ерда вазифа томошабинларнинг эҳтиросларини рағбатлантириш, аммо уларни тарбиялаш ва тозалаш эмас.

Бешинчидан, очиқ сахналарнинг йўқлиги. Гендер муносабатлари масаласи ҳеч қачон Эрон киноларининг эътиборидан четда қолмади, режиссёрларнинг ушбу мавзудаги нозик ёндашуви хориж киноаудиториясида катта қизиқиш уйғотмоқда. Визуал равшанлик учун умумий қабул қилинган меъёрлардан четга чиқишга ижозат берадиган шахслар борлигига шубҳа йўқ, аммо сензура бу ерда эҳтиёткорлик билан бўлса-да, ҳамон сақланиб қолмоқда. Ғарбда бу тушунча деярли унутилган, Эронда эса сензура жуда қаттиқ. Баъзи маълумотларга кўра, Эрон киносининг сензуралар кўзига қандай қарашига оид қоидалар ва буйруқлар тўплами йўқ. Моддаларнинг ички моҳиятини тушуниш аллақачон эронликлар онгига сингиб кетган, гарчи муаллифларнинг ўзлари сензуранинг бу ёки бошқа позициясига қўшилмасликлари мумкин.

Эрон киноси муаллифлари фильмда интеллектуаллик ва эҳтиёткорлик билан ёндашишади, томошабинлар билан эса Ғарб жамиятида деярли унутилган тилда суҳбатлашишга ҳаракат қилишади. Эрон фильмларида акс этадиган муаммолар бу битта мамлакатнинг муаммолари эмас, балки дунёнинг барча нуқтасида тушунарли бўлган ижтимоий тўқнашувлардир. Эрон киноси усталарига хос бўлган фалсафий "нигоҳ" ҳар қандай маҳаллий муаммони умумбашарий муаммога айлантиради. Булар мураккаб ҳаёт ичида омон қолишга ҳаракат қилаётган энг оддий, "кичкина" одамларнинг портретларидир. Ҳар қандай мамлакатда оддий одамларнинг барча қувончлари ва азоблари жуда

ўхшаш, шунинг учун Эрон киноси сюжетлари дунёнинг исталган нуқтасида тушунарли, гарчи бу ерда миллий ўзига хослик ҳам мавжуд. Масалан, исломий жамиятдаги аёллар ҳуқуқларининг чекланиши. Эрон киносининг барча йирик намояндалари фильмлари орқали ўз мамлакатларида кичик "инқилоб" қилишга эришишди. Замонавий Эрон ёзилган ва ёзилмаган қонунларини сезиларли даражада юмшатгани аниқ.

Рус кинотанқидчиси Антон Долин ўзининг “21 аср киноси тенденциялари” мақоласида шундай ёзади: “Тўқсонинчи йилларда авжига чиққан постмодернизм ҳукмронлиги, унга нисбатан асабий муносабат Буюк муаллифлик кинотеатрини мифологияга айлантирди. Гарчи кўплаб муаллифлар ҳали ҳаёт ва ишлашда давом этишаётган бўлишса-да, энди ҳар ким ўз фан-клуби аъзолари учунгина ишлашига тўғри келмоқда, афсуски”. Аммо Долиннинг бу мулоҳазаларига истисно тарзида Эрон кинематографи тобора ўз аудиториясини кенгайтириб бормоқда. Европаликлар ҳис-туйғуларни очишдан уяладиган ёки юксак туйғуларга ишонмайдиган, озгина азоб ва раҳм-шафқатни ҳам кўрсатмайдиган жойда, эронликлар охиригача боришади. Сезги ва эҳтиросларни қаҳрамонларнинг сукути орқали ифода этиш ва фақат уларнинг кўзларида акс эттириш мумкин. Тўлиқ ғазабланган, динамик мулоқотдагина улар гапиради. Бунда қайғу ва қувонч ҳар доим чуқур ва содда. Улар неореалистларнинг эстетикасини, француз, рус, япон кинематографиясининг поэтикасини қайта ишлади. Эрон киноси кўплаб яхши фильмларни томоша қилган ва улар ҳақида жиддий ўйлайдиган одамларнинг кинотеатридир. Кадрларда кўринадиган ҳақиқий одамлар камера қаршисида ўзларини табиий ва бемалол тутишади. Режиссёр улар билан очиқчасига гаплашади, улар ўз ҳаётлари ҳақида гапиришади, адолатсизлик ҳақида камерага шикоят қилишади, у билан кичик қувончларини бўлишишади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аъзам Исҳоқов, “Кинематография тарихи”, Т.: “Zilol buloq”, 2019
2. “Kinolan’ati” журнали, 2-сон, Т.: 2019.
3. TheVillageэлектрон нашри: “Гид по иранскому кино: от Махмалбафу до Фархади”, 2018.
4. Халқаро интернет сайтлари материаллари.

MONTAJ ASAR KOMPOZITSION QURILISHINING ASOSIY USULI SIFATIDA

Sayram Sobirova

sayram.sobirova@mail.ru

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada montaj san'atining film yaratishdagi ahamiyati, uning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: montaj, kompozitsiya, kino, ssenariy, element, funksiya, xususiyat, taqqoslash.

Аннотация: В этой статье речь идёт о роли искусства монтажа в кинопроизводстве и о специфике этого искусства.

Ключевые слова: монтаж, композиция, фильм, сценарий, элемент, функция, характеристика, сравнение.

Kino va televideniye mahsulotlari ssenariysining tarkibi dramaning kompozitsion tuzilishidan farq qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Film ssenariysini yozish davrida mahsulotning montaj jarayoni ham nazarda tutiladi. Montaj - bu kino va televideniye mahsulotlari ishlab chiqishda muhim xususiyatlardan biri. Bu konsepsiya san'atga texnik sohalardan kirib keldi. Montaj so'zi o'z o'rnida qismlarni bir butunga yig'ishni anglatadi. Montaj kinoda keng qo'llanildi va uni san'at turlari qatoriga kirishiga turtki bo'ldi. Montaj san'ati rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk kinorejissor S.M.Eyzenshteyn (1898-1948) [1] ta'kidlashicha, montaj kinoninggina xususiyati emas, balki uni adabiyotda, rassomchilikda va boshqa san'at turlarida ham uchratamiz.

Alohida bo'laklardan, elementlardan yaxlit kompozitsiya yaratish - bu barcha keraksiz narsalarni tashlab, faqat eng muhim va ahamiyatli narsalarni qoldirishni anglatadi. San'atda montaj materialni qisqartirishgina bo'lib qolmay, chuqur g'oyaviy va falsafiy aloqani nazarda tutadi. V.Pudovkin (1893-1953) [1] ta'kidlaganidek montaj san'atining asosi - bu alohida qismlarning oddiy birikmasi emas, balki tomoshabinda butunlik, bog'liqlik, doimiy harakat taassurotini uyg'otadigan hodisadir.

Montaj - bu ba'zan bir-biridan juda uzoq bo'lgan va oddiy hayotda bir-biri bilan to'qnashmaydigan ob'ektlar va inson taqdirini birlashtirish, ularning tashqi va ichki mantiqiy aloqalarini ochib berish, ularni yaxlit butunlikka yig'ish, tahlil qilish usullaridan biridir. Ya'ni montaj - bu taqqoslash va umumlashtirishdir.

“Montaj - bu ijodkorning fikri, uning dunyoqarashi, kinematografik harakatlar qismlarining eng ifodali shaklda tanlash va yonma-yon joylashtirish bilan ifodalanadi”, - deydi M. Romm kino montaji haqida. [2, B.131].

Montajning ikkita funktsiyadan iborat.

Birinchisi, tasviriy funktsiya. Ijodkorlar uzoq ta’riflardan qochish uchun montajga murojaat qiladi; aksariyat hollarda parallel tarzda rivojlanayotgan ikkita voqeani ko’rsatish uchun montaj san’atidan unumli foydalaniladi. Ikkita o’z aro bo’g’liq bo’lgan yoki aksincha sahnalarni asar strukturasi birin-ketin joylashtirish ularni tutashtirish asosiy voqeani yanada keskin tus olishi va yana boshqa xususiyatlarni namoyon bo’lishini ta’minlaydi. Agar ketma-ketlik eng ta’sirli sahnalarni, xarakterli tafsilotlarni ifodalab kelsa, unda butun epizod juda katta tasviriy kuch, semantik xususiyatga ega bo’ladi. Shuni ta’kidlash o’rinliki, antik davrdan to hozirgi kungacha ijodkorlar o’z asarlarida montajning tasviriy funktsiyalaridan keng foydalanib kelishmoqda.

Montajning ifodaviy va semantik funktsiyasi. Kinematografiyada montaj badiiy shakl sifatida mukammallikka erishgan va uning asosiy ifoda vositasiga aylangan. Masalan, montajning kinoda badiiy shakl sifatida rivojlanishiga ulkan hissa qo’shgan S. Eyzenshteynning “Стачка” (1924) [1] filmining oxirgi epizodida ish tashlagan ishchilarning ommaviy kaltaklanishi va qatl etishishi hamda qushxona tasvirlari ketma-ketlikda berilgan. Ushbu sahnalarning bir-biriga yaqinlashishi badiiy umumlashtirishni, o’xshatishni, ya’ni “odamlarni qirish” metaforasini yuzaga keltiradi. Shunday qilib, bir-birining rivojiga aloqasi bo’lmagandek ko’rinadigan ikkita hodisani taqqoslash, ijodda “uchinchi ma’no” tug’ilishiga, yangi sifatni yaratishga olib keladi. Taqqoslashning mohiyati shundaki, ikkita sahna birlashtirilganda, ularning har birining alohida olingan ma’nosidan farq qiladigan “uchinchi ma’no” tug’iladi.

Xulosa qilib aytganda, montaj - bu kadrning ham kinoning ham xususiyati emas, balki inson ongining olamni idrok etish, anglash qobiliyati bilan bog’liq hodisadir. Ongning bu xususiyatidan adabiyot, musiqa qatorida kinoda ham unumli foydalanib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Ромм М. И. Заметки о монтаже//Искусство кино. -1959.- № 6.- С.137.

ИСКАНДАРХОН: БУХОРО ДАВЛАТИГА ХИЁНАТ ҚИЛГАН АВҒОН ШАҲЗОДАСИ

Орзиев Маҳмуд Зайниевич
Бозоров Феруз Шокир ўғли
БухДУ

Аннотация: Мазкур мақолада Искандархон: Бухоро давлатига хиёнат қилган авғон шаҳзодаси ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Искандархон, авғон шаҳзодаси, Бухоро ва Авғонистон амирликлари, тарихий манбалар.

Бухоро ва Авғонистон амирликлари XVIII-XIX асрлар давомида ўзаро рақибдавлатлари бўлиб, тахт учун даъвогарларнинг рақиб давлатга ёрдам олиш мақсадида қочиб ўтиш ҳоллари кўп маротаба кузатилган. Россия империясининг Ўрта Осиёни истило қилиш жараёнида ҳам бу ҳол кузатилган бўлиб, Афғонистонда Шералихон (1863-1879 йй) билан ҳокимят учун курашларда енгилиб Бухоро амирлигидан ёрдам олиш мақсадида келган Искандархон бир муддат амир Музаффар армиясида хизмат қиларди. Тарихий манбаларда, Искандархон авғон шаҳзодаси Муҳаммад Азимхоннинг ўғли бўлиб, онаси томондан баракзойлар қабиласидан бўлган амир Дўстмуҳаммадхонга набира бўлиши хусусида маълумотлар мавжуд [4, 127].

Бухоро армиясида хизмат қилувчи авғонлар асосан ўз юртида ҳукумдорлар билан чиқиша олмаган сиёсий қочоқлар бўлиб, улар ўзлари билан олиб келган тарафдорларига бош бўлиб, Бухоро амири олиб борган ҳарбий ҳаракатларда қатнашганлар ва ҳарбий хизмат эвазига маош олганлар. Искандархон гарчи Авғонистон тахтига тўғридан-тўғри даъво қила олмасда бу борада Авғонистон давлатининг ашаддий рақиб Бухоро амирлигидан паноҳ топади ва тахт учун курашларда мадад олишга уринади. Бухоро амири Музаффархон ҳам Искандархонга моддий ва ҳарбий ёрдам ваъда қилсада амалда бирор чора кўрмайди. Чунки, Искандархон Авғонистон амири Дўстмуҳаммадхоннинг қизи томондан набираси бўлиб, Шералихон каби тахтга тўғридан-тўғри даъво қила олмасди. Авғонистондаги бошқа уруғ-қабилалар томонидан уни қўллаб-қувватланмаслиги ва кўрсатилган моддий ва ҳарбий ёрдам самарасиз кетишига олиб келарди. Ушбу хулосага келишимизда “Туркистон тўплами” материалларидаги маълумотлар ҳам сабаб бўлади. “Туркистон тўплами”нинг олтинчи томидаги маълумотларда, Искандархон Афғонистоннинг ўша вақтдаги амири Шералихон (1863-1879 йй)га тоғавачча эканлиги, аммо, улар тахт учун бир муддат кураш олиб борганликларига оид маълумотлар келтирилиб

ўтилишини кўрамиз [3, 139]. Шунингдек, тўпламинг бир қатор томларида Искандархон ҳақида маълумотлар келтирилиб, унинг 30-35 ёшлар атрофида эканлиги баланд бўйли, қора соқолли, катта қора кўзли киши эканлиги, саккиз йил давомида тоғаваччаси Шералихонга қарши курашиб, Афғонистон тоғ ва чўлларида унинг таъқибидан қочиб юрганлиги, атрофида ишончли кишилари деярли қомагандан кейин Бухоро амири олдиған тахт учун курашларда ёрдам сўраш мақсадида келганлиги қайд этиб ўтилади. Аммо, Бухоро амири Россия империяси билан уруш олиб бораётганлиги сабаб бирор ёрдам кўрсатмайди. Россия империяси билан курашлар бошлангач, ўз отряди билан Россия империяси хизматиға ўтади. Унга Тошкентда Россия армияси кавалерия тартибларига ўргатадилар [1, 161].

Мирзо Абдулазим Соьмининг “Тарихи салотини манғития” асарида; Искандархоннинг аждодлари Афғонистон ҳукумдорларига бориб тақалиши, Жиззахдаги руслар билан урушда унинг икки юз аскарға бош бўлиб, жангда иштирок этганлигини ёзиб қолдирган [5, 64]. Кўриниб турибдики, Искандархон Бухоро амири қўшинлари сафида маълум бир муддат Россия тажовузига қарши курашларда хизмат ҳам қилган. Ўша давр манбаларида Бухоро амирлиги ҳарбий хизматида Искандархон тўрт йил бўлганлиги қайд этиб ўтилади. “Туркистон тўплами”да Россия империясига қарши кураш олиб бориш мақсадида Самарқандға йўл олган амир Музаффархон Кармана шахрига яқинлашганда Нурота тоғлари томон яқинлашаётган Гриппенберг бошчилигидаги душман отряди ҳақида хабар олади. Амир Нурота беклигиға ёрдам сифатида бундан тўрт йил олдин хизматға олган авфонларға Нуротаға боришни буюради. Авфонлар ўз вазифасини бажаришдан бўйин товлайдилар, амир буйруғига хиёнат қилиб, Жиззах яқинидаги Янги қишлоққа келиб русларға таслим бўлишади ва Россия империяси ҳомийлигиға қабул қилишни сўрайдилар [4, 127]. Нурота беклигидан руслар олдиға кетиш ва хиёнат қилишдан олдин авфонлар Бухоро амирлиги ҳудудида талончилик ва вайронагарчилик ишларини амалға оширадилар. Кейинчалик Искандархонни Петербурггача кузатиб борган М.Терентьев ёзиб қолдирган маълумотларда, Жиззахға кетишдан олдин Искандархон бошчилигидаги авфонлар отряди қўқисдан Нуротаға ҳужум қилиб, бек қўрғонида мавжуд бўлганикки тўпни тортиб оладилар. Жиззахда 12 апрелда жами 284 киши русларға таслим бўлганларва ўлжа қуролларни ҳам топширганлар [6, 89].

Бухоро амирлиги аҳолиси ҳам авфонлар каби Ислом диниға эътиқод қилганлиги ва маданий, тил нуқтаи-назаридан яқинликка қарамай Искандархон бошчилигидаги авфонларнинг Бухоро давлатиға хиёнат қилиб душман томонға ўтиб кетишнинг сабаблари хусусида турли-туман фикрлар мавжуд. Айрим маълумотларда Бухоро амирлигида авфонларға кам ойлик маош берилиши ва

уларнинг кўпчилигида қуролнинг йўқлиги, чунки, авғонлар яшашлари учун қуролларини сотиб тирикчилик қилганликлари келтириб ўтилса, айрим манбаларда Искандархоннинг 350 нафар аскари бўлиб, уларнинг 284 нафари Искандархонга эргшиб русларга таслим бўлганликлари ва улар маошлари кам бўлганлигини сабаб қилиб кўрсатганликлари келтириб ўтилади. Шунингдек, 350 нафар аскарларнинг бир қисми Бухоро амирлигига нисбатан садоқатларини сақлаб қолишининг сабаби уларни ўз диндошларига нисбатан хиёнат қилишни истамаганлиги сабаб сифатида келтириб ўтилади [2, 215].

Россия империяси хизматига ўтган Искандархон бошчилигидаги авғонлар ўзларининг янги иттифоқчилари русларга тез орада садоқатларини исботлайдилар. Бу Зирабулоқ ёнидаги жангда содир бўлиб, 1868 йили авғонлар собиқ ҳуқумдорлари амир Музаффар армиясига қарши курашадилар. Шунингдек, Самарқандда русларга қарши кўтарилган кўзғолонни бостиришда ҳам авғонлар ўзларини кўрсатадилар. Бу жангдан кейин Искандархонга Россия армиясининг подполковник унвони, муқаддас Георгий лентаси, 2-даражали Станислав ордени каби империянинг юксак мукофотлари берилади. Самарқанд истилосидан сўнг, келажакда Авғонистон тахтига даъвогарлардан бири сифатида, шунингдек, келажакда имкон туғилиб қолса Авғонистон ҳуқумдори бўлиши ва Россия империяси вакили сифатида тахтга ўтиришини таъминлашни кўзлаб Искандархон Петербургга олиб кетилади, Россия императори билан учрашгандан сўнг, уни императорнинг офицери сифатида Гусар полкига ёзиб қўядилар. Искандархон қисқа вақт ичида рус ва француз тилларини мукамал даражада ўрганadi. Бундай натижага эришишида Искандархонга уни кузатувчи ҳамроҳи сифатида тайинланган М.Терентьев катта ёрдам беради. Россияда Искандархонга 4 минг рубль пенсия тайинланади. Эҳтимолки, Россия империясидан ҳам тахт учун курашларда Искандархон етарлича ёрдам ололмайди. Шунингдек, Бу даврда улар қўлида Авғонистон тахтига тўғридан-тўғри даъво қила оладиган Абдурахмонхон ҳам келиб қўшилган бўлиб, унинг доимий яшаш жойи Самарқанд шаҳри эди. Буларнинг барчаси Искандархонни Россия давлатидан кутган умидларини пучга чиқаришига сабаб бўлади. Россия ҳомийлигига ўтганидан сўнг, орадан икки йил ўтиб, бошлиғи билан жанжаллашиб қолишини баҳона қилиб, Искандархон янги ҳомий топиш мақсадида Лондонга кетади [2, 215a].

Искандархоннинг айрим шарқликларга хос “хурмача қилиқлари” Россия амалдорларининг норозиликларига сабаб бўлган бўлса керак. Жумладан Искандархон Оренбургга келганида театрда икки бора бўлганлиги ва опера ижрочи аёллардан бири унга ёқиб қолганлиги сабабли, уни сотиб олишга урингани, Россияда аёлларнинг сотилмаслигини унга тушунтиришга

уринсаларда у тушунишни узок вақт истамаганлигига оид маълумотлар юқоридаги фикр-мулоҳазаларимизни тасдиқлашга хизмат қилади [1, 162].

Хулоса қилиб айтганда, Искандархон тахт учун курашларда мағлубиятга учрагач, Бухоро амирлигидан ёрдам сўраб келганди. Ушбу шахсинг ҳокимият, ҳуқумронликка интилиши бир неча бор хиёнат қилишига сабаб бўлади. Ушбу хиёнатлар орасида ўз диндошлари ва маданий жиҳатдан энг яқини бўлган Бухоро давлатига нисбатан амалга оширилганлиги тахт учун курашларда ҳар қандай усул ва воситадан фойдаланишини, ишончсиз шахс эканлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Из Оренбурга.//Туркестанский сборник Том 7. –С. 145-171.
2. История завоевания Средней Азии.//Туркестанский сборник. Том 592. – 510 с.
3. Наши дела в Бухаре от вступления в управление краем генерал Кауфмана.//Туркестанский сборник. Том 6. – 133-139.
4. Положение дел в Бухаре.//Туркестанский сборник. Том 6. – С. 121-131.
5. Соьми Мирза Абдулазим. Тарихи салатини манғития. Издание текста, передисловие, перевод и примечания Л.М. Епифановой. – М.: Наука, 1962. – 332 с.
6. Терентьев М. Частная корреспонденция “Русского инвалида”. // Туркестанский сборник. Том 7. – 89а-89д.

OTTO KADE-LEYP SIG TARJIMONLIK MAKTABI VAKILI

Madina Husanova

Z.Y.Sodiqov

NamDU

Annotatsiya: 20-asrning 60-70-yillarida jahon tarjimashunosligi rivojida Leypsig tarjimachilik maktabi alohida o'rin tutadi. Mazkur maqolada Leypsig tarjimon olimlaridan Otto Kade tomonidan kiritilgan "tarjima" tushunchasi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjima lingvistikasi, tarjima tushunchasi, badiiy tarjima

Аннотация: Лейпцигская переводческая школа занимает особое место в развитии мировой переводческой науки 60-70-х годов XX века. В этой статье обсуждается концепция «перевода», введенная Отто Каде, ученым-переводчиком из Лейпцига.

Ключевые слова: перевод, переводческая лингвистика, концепция перевода, художественный перевод.

XX asrning 60-70-yillari dunyo tarjimashunosligi rivojidadagi muhim davr bo'lib, o'sha davrda Germaniyaning janubi-sharqida joylashgan Leypsig olimlari, vakillarining nazariy qarashlari tarjimashunoslikning rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Leypsig tarjimonlik maktabi olimlari Otto Kade, Albrecht Noybert va Gert Yagerning ilmiy yondashuvlari, asarlari va nazariy mulohazalari Rudolf Valter Jumpeltning 1961 yilda Berlinda nashr etilgan "Ilmiy va texnik adabiyot tarjimasi" dan ko'ra ko'proq e'tiborga sazovor bo'ldi. Leypsig maktabi olimlari tarjima mustaqil lingvistik soha va tadqiqot sohasi degan tushunchaga asoslanib "Tarjima va tarjima lingvistikasi" nazariyasini ishlab chiqdilar. Tarjima tilshunosligining maqsadlariga "tarjima jarayonini lisoniy hodisa sifatida o'rganish" va "ushbu jarayonlar asosida yotgan lingvistik mexanizmlarni o'rganish" kiradi. 1963 yilda Otto Kade "tarjima" tushunchasini umumiy tarjima toifasini ifodalovchi atama sifatida kiritdi, bu tarjima turkumiga "Ubersetzen" ("yozma tarjima") va "Dolmetschen" ("talqin, og'zaki tarjima") kiradi. Shuningdek, u so'z "Ubersetzen" yoki "Dolmetschen" ga tegishli bo'lishidan qat'i nazar, tarjima natijalariga ishora qilish uchun "tarjima" atamasini taklif qildi. Shuningdek, tarjima jarayonida yozma yoki og'zaki shakllarda tarjima faoliyati mavzusiga murojaat qilish va aniqlash uchun "tarjimon" atamasi ishlatilgan. Boshqa ko'plab tillarda bo'lgani kabi, nemis tilidagi tarjimalar uchun ham "Ubersetzen" va "Dolmetschen" bo'lishi odatiy holdir, ammo rus tilida tarjima Otto Kade tomonidan taklif qilingan "tarjima" atamasiga tengdir. Hozirgi vaqtda rus tilida "tarjimon", "og'zaki tarjima" va "yozma tarjima" kabi tavsiflovchi iboralar ham

qo'llanilmoqda. Garchi ilgari rus tarjimonlari "elchilarga, kengashlarga va boshqalarga biriktirilgan sharqiy tillarning tarjimonlari - dragonlar" sifatida tanilgan bo'lishsa ham, rus yozuvchisi va eng buyuk leksikograflardan biri bo'lgan Vladimir Dal o'zining «Толковый словарь живого великорусского языка» ga yuqoridagi tavsiflovchi atamalarni kiritdi. "Ubersetzen" (yozma tarjima) va "Dolmetschen" (talqin, og'zaki tarjima) o'rtasidagi farqni birinchi bo'lib nemis faylasufi Fridrix Shleyermaxer ko'rsatdi va bugungi kunda ko'plab zamonaviy olimlarning qarashlari va fikrlari uning qarashlari va tushunchalariga asoslanadi. Fridrix Shleyermaxer ushbu maydonlarning chegaralari aniq emasligini yozgan bo'lsa-da, ular bir-biriga bog'langan, ammo shunga qaramay, "Dolmetschen" ga ma'lum darajada barcha mexanik mashqlar kiradi: "Muallifning shaxsiyati asl matnda qanchalik kam namoyon bo'lsa (Urschrift), u mavzuni qanchalik idrok eta oladi va vaqt makoniga va tartibiga qanchalik bo'ysunadi va shu tarjima "Dolmetschen" ga aylanadi. Gazeta maqolalari va yo'l chetidagi fikrlarning tarjimoni odatda "Dolmetschen" bilan shug'ullanadi [3.209]. "Ubersetzen" (yozma tarjima) va "Dolmetschen" (og'zaki tarjima) ni ikki xil tushunchaga ajratishga qaror qilindi va protsedura ko'plab lug'atlarda o'z aksini topdi. Otto Kade maqsadi badiiy bo'lmagan tarjimaga yuqori maqom berish edi. Shu bilan birga, harakatlar jarayoni "yozma tarjima" yoki "og'zaki tarjima" mavzusini hisobga olmaganda, ularni faqat lingvistik muvofiqlik yoki izchillikka tayanib tushunish mumkin emas degan qarashga asoslandi. Shunisi e'tiborga loyiqki, Otto Kade "Translationswissenschaft" ("Tarjima fanlari") iborasini ishlatmagan. U faqat tarjima muammolariga lingvistik yondashuv etarli bo'lmasligini tushundi. 1970 yilda Kade shunday deb yozgan edi: «Linguo-semiotikaning "tadqiqot yo'nalishi sifatida qaraladigan tarjima fani hali amaliyot uchun zarur ilmiy asosni ta'minlay olmadi. Hali ham quyidagi savollarga javob bera olmasligi sababli: Nima tarjima qilinmoqda? Qanday va qanday ma'lumotlarga asoslanib tarjima qilish kerak? Shubhasiz, ushbu savollarda keltirilgan muammolar axborotlashuv sharoitida dolzarb bo'lib kelmoqda. Otto Kade shunday deb yozgan edi: «Badiiy tarjimaning sifati tarjimon qanday qilib sifatni yoki matn mazmuni g'oyasini bir tildan ikkinchi tilga qanday qilib aniq ko'rsatishi bilan belgilanadi. Ammo, tarjimon maqsadli tilda yangi matn yaratish uchun ijodiy, adabiy va badiiy salohiyatga va yozish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. [2.47] Shu sababli Otto Kade tarjima nazariyasi sof ilmiy va lingvistik uslubda faqat "pragmatik matnlar" uchun mos deb hisoblagan. Demak, "badiiy tarjima" va "pragmatik tarjima" (hujjatlar, fan, texnika, huquq, savdo, reklama va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan matnlar) ni farqlash zarurati tug'ildi. Agar "pragmatik matnda" shakl tarkibga bo'ysunadigan bo'lsa, "badiiy matnda" shakl matn mazmuni bilan dialektik ravishda o'zaro ta'sir qiladi. Binobarin, tarjimaning yagona nazariyasi bo'lishi mumkin emas. Ikki mustaqil ilmiy yo'nalish (yoki bitta ilmiy yo'nalishning

ikkita alohida tarmog'i) tomonida ishlash maqsadga muvofiq: tilshunoslik-"pragmatik matnlar" bilan, adabiyot va tilshunoslik "badiiy matnlar" bilan ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kade O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung, Leyptsig, 1968 yil.
2. Kade O. Zum Verhältnis von "idealem Translator" als wissenschaftlicher Hilfskonstruktion und optimalem Sprachmittler als Ausbildungsziel // Neue Beiträge zu Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Leypsig, 1973 yil.
3. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzung//Schleiermacher F. Sammitche Ve-ke. Dritte Abteilung. Bd.2. Berlin, 1838.

GIYOHVANDLIK – UMR ZAVOLI

Muxtarov Hikmatillo Hayrullo o‘g‘li
Adahambekov Azamatbek Avazbek o‘g‘li
Xamidjonova Muattarxon Xamdamjon qizi
Andijon viloyati yuridik texnikumi

Annotatsiya: Giyohvandlik illati jamiyatimizga mislsiz zarar yetkazadi, ko‘plab insonlarni umrini xazon qiladi, oilalarni buzilishlariga, hattoki inson umrini achinarli holda tugatishgacha olib keladi. Giyohvad vositalarini iste‘mol qiluvchi insonlar sog‘ligidan tez orada mahrum bo‘lib, jismonan va ruhan “yaroqsiz” holatga keladi. Giyohvandlikka qarshi kurashish esa barchamizning burchimizdir.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamiyat, oila, OITS/OIV, geroinizm, narkomaniya, narkotik moddalar, BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), Vazirlar Mahkamasi.

Giyohvandlik – umr zavoli. Bu so‘zni biz qanchalik ko‘p ta‘kidlar ekanmiz, jamiyatda ayrim qo‘shirnoq ichidagi insonlar, yoshi kattalar va o‘smirlar giyohvandlik yo‘liga kirib ketayotganligi ko‘pchiligimizni tashvishga soladi. Giyohvandlikning boshlanishi, kelib chiqishi sigaret chekish va ularni hidlashdan boshlanadi. Ota-onalar o‘z farzandlariga nos, sigaret sotib olib kelishga buyuradilar, buning natijasida bolalar ota-onalaridan yashirin holda nos, sigaret chekishni va hidlashni o‘rganadilar. Tabiiyki bunday holatda ota-onalarning layoqatsizligi, befarqligi hamda farzandini kelajagini o‘ylab ish tutmasligi bolalarni narkoman bo‘lishidek yomon oqibatlariga olib keladi. Yoshlar va o‘smirlar o‘rtasida giyohvand moddalarni bir marotaba qiziqish bilan iste‘mol qilishi ularning giyohvandlikka tobe bo‘lishga sabab bo‘ladi va bu holat salbiy oqibatlariga olib keladi. Giyohvand moddani to‘xtovsiz qabul qilish insonning jismini surunkali ravishda zaharlashdir, hattoki undan so‘ng o‘lim holatlari ham kuzatiladi. Bu illat yoshlar umriga xavf solayotgan global (umumiy) muammoga aylangan. Giyohvand moddaga ruju qo‘yganlar faqat yoshlar emas, balki dunyo bo‘ylab ko‘p davlatlarda qo‘poruvchilik, terrorizm va boshqa shu kabi noxush ishlarni kelib chiqishiga sabab bo‘lib kelmoqda.

Giyohvandlik oqibatida OITS/OIV, sil va gepatitga o‘xshagan bedavo kasallarning tarqalishiga sabab bo‘ladi. OITS kasalligiga chalinganlarning 80 foizini esa giyohvandlar tashkil etar ekan. Qo‘zg‘oluvchan harakat, kordinatsiyaning buzilishi, qo‘llarning qaltirashi, holsizlik, terlash, aqliy hamda jismoniy qobiliyatning keskin tushib ketishi giyohvandlikning asosiy belgilari hisoblanadi. Giyohvandlik oqibatlari inson jismini qanchalik xarob qilsa, shu darajada jamiyatga ham mislsiz zarar yetkazadi. Natijada jamiyatimizda nogiron farzandlarning tug‘ilishi,

insonlarning sogʻligi va mehnat qobiliyatidan mahrum boʻlishgacha olib keladi. "Asr vabosi" deb atalayotgan bu oqibatlar tinch-totuv hayot kechirayotgan oilalarni halovatini buzadi, bolalarni yetim boʻlishiga sabab boʻladi, xarobalikka va qashshoqlikka olib keladi.

Ikki yoki undan koʻp turdagi giyohvand moddani toʻxtovsiz qabul qilish "poli narkomaniya" deb ataladi. Giyohvandlikning barcha turlarida inson organizmi zaharlanadi va bu juda qiyin kechadi. Yer yuzining ayrim mintaqalarida giyohvandlikning turli xillari kuzatiladi. Soʻnggi vaqtlarda esa giyohvandlikning "geroinizm" ogʻusi vujudga kela boshladi va u juda keng va noxush tarzda tarqalmoqda. Bularni oldini olish uchun baʼzi mamlakatlarda tegishli choralar amalga oshirilgan. Xususan, bizning yurtimizda ham bu borada huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan toʻxtovsiz ishlar olib borilmoqda va giyohvandlikka qarshi kurashish qoʻmitalari tashkil qilinib, davlat dasturi ishlab chiqilgan. Respublikamizda bu borada narkologiya markazi tashkil qilingan. Bu markazda narkologiya boʻyicha mutaxassislar, olimlar va malakali kadrlar faoliyat olib bormoqda.

Eng achinarlisi giyohvandlikka ruju qoʻyganlarning maʼlum qismi maktab oʻquvchilari va talaba yoshlar ekanligi insonni tashvishga soladi. Bu kabi ishlarni oldini olish uchun bolalarning tarbiyasi boʻyicha ota-onalari, maktab maʼmuriyatlari va mutasaddilar kuchli nazorat olib borishi lozim. Ularning maktabdan tashqari vaqtlarida bandligini taʼminlash maqsadida yoshlarni oʻzlari qiziqqan hunar yoki qoʻshimcha darslarga jalb qilish kerak.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yil 7-dekabirdagi qaroriga asosan BMT Bosh Assambleyasi tomonidan har yili 26-iyun "Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni" deb eʼlon qilingan. Davlatimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Biz narkotik moddalar tarqatishning halokatli oqibatlarini sergaklik bilan baholab, bu illatga qarshi kurashda saʼy-harakatlarimizni birlashtirishimiz zarur. Oʻzbekiston barcha manfaatdor mamlakatlar va tashkilotlar bilan bu borada hamkorlik qilishga tayyor" degan edilar.

1993-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining narkotik moddalar ustidan nazorat qilish va jinoyatchilikni oldini olish Boshqarmasining Markaziy Osiyodagi vakolatxonasi Toshkent shahrida ochilgan va u hozirgi kunda ham oʻz faoliyatini koʻrsatib kelmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi 1995-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1961-yildagi "Narkotik moddalar toʻgʻrisidagi" Konvensiyaga, 1971-yildagi "Psixator vositalar toʻgʻrisidagi" va 1988-yildagi "Narkotik moddalar va psixator vositalarning gʻayriqonuniy aylanishiga qarshi kurash toʻgʻrisidagi" Konvensiyalariga aʼzo boʻlib kirgan.

Giyohvandlik illati aslida qachon, qayerdan kelib chiqqan? Bu savol koʻpchilikni oʻyga soladi, bu savolga javob esa quydagicha:

Giyohvand modda – opiy mutaxassislarini aytishlaricha, Hindistondan Sharqiy, Janubiy Osiyoga kirib kelgan. Keyinchalik 50-60 yillarda Yevropada, Osiyo mamlakatlariga tarqalgan. 80-yillarga kelib esa Yer sayyorasida giyohvandlik ancha kuchaygan. O'rta Osiyo, Qozog'iston, Kavkaz, Janubiy Ukraina, Belarussiya va Uzoq Sharqda yovvoyi ko'knor va kanop o'simliklari ko'p o'sgan. Shu sababli bu joylarda gashish va sun'iy opiy geroin preparatlarini iste'mol qilish rivojlangan. Keyingi yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida giyohvand moddalarni iste'mol qilish ko'paygan. Afg'oniston narkotik moddalarni yetishtirish bo'yicha dunyoda oldingi o'rinda turadi.

Barcha narsani birinchisi qiyin bo'ladi. Birinchi marta yolg'on gapirgan odam ham juda qiynaladi, birinchi marta spirtli ichimlik ichayotgan kishi ham og'rinadi, birinchi marta narkotik qabul qilgan yigit yoki qiz uchun ham og'ir bo'ladi. Ammo bu ishning birinchisiga qo'l urdimi tamom. Giyohvandlik illati davolab bo'lmaydigan kasallikdir. Giyohvandlikka mukkasidan ketgan insonni oxir-oqibat o'lim kutadi. Shuning uchun giyohvandlikni davosi yo'q vaboga tenglashtiriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bu kabi insonlarning hayoti juda dahshatli va achinarlidir. Hayot go'zal, uni mazmunli, mohiyatli ishlar bilan o'tkazib, atrofdagi insonlarga yordami tegishi, jamiyatda odamlar hurmatiga sazovor bo'lish har bir inson uchun katta baxt. Baxtimizni qo'ldan chiqarmaylik! O'z yaqinlarimizga etiborli bo'laylik! Biz h1ammamiz bu illatlarni daf qilish uchun birlashsak albatta maqsadimizga erishamiz. Giyohvandlikka qarshi kurashish barchamizning oliy burchimiz. O'zini shu yurt farzandiman, deb bilgan har bir inson bu harakatdan chetda qolmasligi kerak. Bu jarayon umummilliy kurashga aylanmog'i shart. Shundagina minglab yoshlarimizning kelajagini, oilalarimiz osoyishtaligini saqlab qolgan bo'lamiz.

Hozirgi kunda ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan biz yoshlarga ta'lim sohalarida bo'yicha juda keng va qulay imkoniyatlar yaratilmoqda. Biz shu imkoniyatlardan unumli foydalanib o'z kelajagimizni hozirdan qurib borishimiz va bo'sh vaqtimizni keraksiz ishlarga emas ilm izlashga, kitob o'qishga bag'ishlasak bir kun kelib bu mehnatlarimiz, albatta, o'z samarasini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Giyohvandlik asr illati (Y. Artiqova, 2017);
2. Giyohvandlik vabosi (R. Mahmudov, 2019);

NAQQOSHLIK SA'NATI TARIXI

Tilovov Asqar
Qarshi davlat universiteti

O'zbekiston xalqlarining qadriyatlarini ilm-fan va madaniyati durdonalari har tomonlama ilmiy o'rganish va tahlil etish g'oyat muhimdir. Bugun bizning oldimizga shunday tarixiy imkoniyat paydo bo'ldi-ki degan edi birinchi Prezidentimiz I.A Karimov. Naqqoshlik san'ati tarixi–barcha tasviriy san'at turlarining rang tasvir, dekorativ amaliy san'at, kitob grafikasi, minyatura turlari bilan chambarchas bog'liqligini maktab o'quvchilariga borliqni ko'rib kuzatish yetuk rassomlar, xalq amaliy san'at ustalari, me'morlarning qilgan ishlarini o'rganib tahlil qilish jahonda naqqoshlik san'ati rivojlanishining asosiy bosqichlarini o'rgatish san'at oqimlari va yo'nalishlari haqida maktab o'quvchilariga ma'lumot berishni maqsad qilib qo'yadi.

O'quvchilar naqqoshlik san'ati tarixining paydo bo'lishi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Naqqoshlik tarixi insoniyatning badiiy madaniyati kabi qadimiydir. Naqqoshlik san'ati maqsadi o'quvchilarga inson ongi va hissiyotining shakllanishidan tortib bugungi kungacha yaratilgan va yaratilayotgan naqqoshlik san'ati asarlar asosan naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi ganjkorlik va me'morchilik turlari bilan tanishtiradi. Naqqoshlik mashg'ulotlarida o'quvchilar naqsh yaratish bilan bir qatorda ularni birga tahliliy badiiy tomonlari haqida fikr yuritadilar.

Odamlar qadimdan yashayotgan maskanlariga devor va toshlarga ov jarayonlari, jang-u jadallar, tantanali bazimlarni aks ettirganlar. Varaqsha, Afrosiyob, Bolaliktepa obidalar qoldiqlari shundan dalolat beradi. Ko'p yillik izlanishlarning guvohlik berishacha xalq me'morlari, xalq ustalari o'ziga xos anchagina muommolar mavjud. Ularga o'zbek xalqining milliy naqshlari tarixini maktablarini ustalarning tajribalarini ustoz shogird an'alarini bezaklarning badiiy xususiyatlarini ramziy ma'nolarini tahlil qilish va ildizigacha chuqur o'rganish kiradi.

Markaziy Osiyo me'moriy bezak san'ati ulardagi naqshlar tuzilishi chizish uslubi o'ziga xos ahamiyatga ega. Eneolit, jez asrida oltin, kumush jezdandan yasalgan taqinchoqlarda sodda shaklda gulsiz yoki geometrik naqshlar bilan ishlangan. Miloddan avvalgi XI–IV asrlarda Amudaryo hazinasidagi buyumlarni ma'lum qismi mahalliy ustalar tayyorlagan bo'lib, Baqtriya badiiy maktabi mavjudligini ko'rsatadi.

Naqsh arabcha so'zdan olingan bo'lib, tasvir, gul degan ma'noni anglatadi. Madaniyatning rivojlanishi natijasida rassomchilik va naqqoshlik ajralib chiqdi. O'zbekiston hududida arxeologik qazilmalar Xorazm, So'g'd, Baqtriya va boshqa viloyatlarda rivojlangani ma'lum.

Surxandaryo viloyatidagi Fayoztepa miloddan avvalgi I-II asr Dalvarzin tepa I-asr budda ibodatxonalarini qazilmalaridan topilgan rasmlar, naqsh qoldiqlari orqali isbotlaganlar.

V-VII asrda ibodatxonalar , qasrlar zodogon insonlar uylari o'yma naqshlar bilan bezatilgan. Marosimlar uchun mo'ljallangan xonalardagi dabdabali naqsh ramzlarini ko'rib hayron qoladi. VII-asrning oxiri VIII-asrlar boshida O'rta Osiyoni arablar bosib olishi natijasida qaror topgan islom dini o'zidan oldingi madaniyatning ildiziga bolta urdi. Yangi din hamda yangi g'oya O'rta Osiyo tasviriy san'atiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Islom diniga bo'ysunish hayvon, qushlar, odamlar tasvirlash yo'qolib naqqoshlik rivoj topdi. Naqshlar bilan unvonli yozuv "Epigrofika" usuli paydo bo'ldi. Naqshlar bilan arab yozuvlari birga chizildi. Buning natijasida tasviriy san'at rivojlanmaydi va buning hisobiga IX-X asrda O'rta Osiyoda naqqoshlik san'ati rivojlandi. IX-X asrda arxetektura rivojlandi, bino va inshootlarning ichki ko'rinishi ganj naqshlar, ustunlar, yog'och o'ymakorligi asosida bunyod etildi. Ramziy naqshlar sodir bo'layotgan voqeliklar tilaklarini aks ettirgan. Gulsapsar o'simliksimon naqsh bo'lib, osoyishtalik va umruzoqlik timsoli, pechak islmiy naqshi boylik va farovonlik belgisi bo'lgan. Novda yaproqlar to'kinchilik va bahor fasli uyg'onish fasli ekanligini bildirgan. Rassomlar tasvirlagan tasvirlar uning ona tabiatga bo'lgan mehr-u muhabbatini bildiradi. O'zbekistonda naqqoshlik san'ati madaniyatining barcha bosqichlarida hamroh bo'lib kelgan.

XIV-XV asrlarda koshinkorlik rivojlandi, qurilgan binolar koshin parchinlardan chiroyli va nafis naqshlar bilan bezatilgan. Naqqoshlik san'ati tarixida "Stilizatsiya" alohida ahamiyat kasb etadi, ya'ni o'simlik, hayvonat dunyosi, buta va novdalar, shohlar, burglar, meva shakllarini badiiylashtirish qayta ishlashdir.

Kompozitsiya lotincha so'z bo'lib, joylashtirish, tuzish degan ma'noni bildiradi. O'quvchilar naqsh tanlangan kompozitsiyasiga ko'ra elementlari qog'oz yuzasiga bir-biriga bog'liq holda yaxlit kompozitsiyani hosil qiladi. Jaxonda arxeologik materiallar naqqoshlik barcha davlatlarda qadimdan mavjud bo'lganligini isbotlaydi. Sopol metal buyum idish qurollar, poleolet, neolet davrlarida ham oddiy naqshlar bilan bezatilgan. Naqshlar turli davlatlarda o'simlik, hayvonot dunyosi, geografik muhiti, madaniyati ta'sirida turlicha rivoj topdi. Shimol o'lka naqshlarida archa shohlari, mol shohi, uzum, gul, bodom, anor tasvirlari ko'p uchraydi. O'rta Osiyoda keng tarqalgan turi xandasiy shakl chiziqlaridan tashkil topgan, grix va o'simliksimon islmiy turidir.

Xulosa qilib aytganda barkamol shaxsni tarbiyalash uchun inson qo'llari orqali yaratilgan san'at asarlari, naqsh kompozitsiyalarining o'rni beqiyosdir.

DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIKNI TA'MINLASH

Qurbonov Oybek Xolli o'g'li
TDYU

Har bir davlat o'z istiqlol va taraqqiyot yo'lini tanlar ekan, xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan eng muhim maqsad va vazifalarini o'zining Konstitutsiyasi – Asosiy qonunida mustahkamlab oladi. Binobarin, o'z xalqining xohish-irodasi, dili va tilidagi ezgu niyatlariga hamohang Konstitutsiyaga ega bo'lgan mamlakat o'zi belgilagan yuksak marralardan hech qachon og'ishmasdan, doimo oldinga qarab boradi¹.

Bugungi zamonaviy davlat boshqaruvida qonuniylikni taminlash muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 15-moddasiga muvofiq “O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi” deb belgilangan. So'ngi yillarda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida davlat faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tuzumasi, ularning huquqiy holati, o'zaro munosabatlari qayta ko'rib chiqilib, zamon talablari darajasida tashkil etilmoqda. Jamiyat rivojlanishi bilan turli xildagi yangi ijtimoiy munosabatlar vujudga kelib, ularni huquqiy tartibga solish muommosi paydo bo'ladi. Bu muommlarni yechimini topishda qonuniylik prinsipiga tayanishimiz kerak bo'ladi. Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplaridan biri ham qonuniylikdir. Qonuniylik tushunchasi haqida ko'plab olimlar turlicha fikrlar bildirishgan. Masalan D.N.Baxraxning fikriga ko'ra qonuniylik mazmunini aniqlashda birinchi navbatda qonunlarning sifatiga etibor qaratish ya'ni uning ijtimoiy munosabatlarga, huquqqa mos kelishini aniqlash kerak. Qonunlar ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi o'ziga xos vosita sifatida, jamiyatda mavjud bo'lgan iqtisodiy darajaga, tashkilotchilik, madaniyat va axloqiy qoidalarga mos bo'lishi kerak. Qonuniylik davlat huquqining jamiyat va fuqarolar manfaati yo'lida legalizatsiyalash vositasi bo'lishi kerak. Qonuniylik – bu yuqori sifatli huquqiy normalarning yetarlicha mavjud bo'lishi va barcha huquq subyektlari tomonidan unga qat'iy rioya etilishidir².

Demak qonuniylik – bu qonunlar va ularga muvofiq chiqarilgan huquqiy hujjatlarga barcha davlat organlari, mansabdor va boshqa shaxslarning og'ishmay amal qilishiga aytiladi. Qonuniylik demokratiya va huquqiy davlat elementlaridan biri hisoblanadi.

¹ Mirziyoyev.Sh.M // Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir//Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi ma'ruzasi// <https://prezident.uz/>

² Бахрах.Д.Н, Россинский.Б.В, Старилов.Й.Н. Административное право: Учебник для вузов. –М.:”Норма”, 2004. 707-б.

Qonun va qonunga asoslangan hujjatlarga to'la rioya etishni ta'minlovchi vosita va sharoitlar qonuniylikning kafolatlari hisoblanadi. Bunday kafolatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, mafkuraviy, maxsus yuridik jihatlari bor. Jamiyatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, turli shakldagi mulkchilik, jamiyatdagi iqtisodiy erkinliklar qonuniylikning ijtimoiy-iqtisodiy kafolati bo'ladi. Siyosiy hurfiylik, ko'ppartiyaviylik, davlat tuzumining demokratik tamoyillarga mosligi qonuniylikning siyosiy kafolatini belgilaydi. Qonun va qonunga asoslangan hujjatlarni tatbiq etish va ularning nazoratini ta'minlovchi samarali mexanizmning mavjudligi qonuniylikning tashkiliy kafolatidan darak beradi. Aholining huquqiy ongi darajasi, axloqiy tarbiyasi qonuniylikka mafkuraviy kafolat beradi. Qonuniylikning ta'minlanishi uchun amaldagi qonunchilikda mavjud usul va vositalar maxsus yuridik kafolat vazifasini bajaradi.

Davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlashda davlat boshqaruvi organlari tomonidan qo'llaniladigan bir necha usullar mavjud bo'lib, ular davlat boshqaruv organlarining kontrol va nazorat faoliyati hamda fuqarolarning murojatlari orqali amalga oshiriladi.

Shu jumladan bu borada mamlakatimizda qonuniylikni taminlashda davlat boshqaruv organlari huquqiy asoslarini yaratish va yaratilganlarini qayta ko'rib chiqish masalasi qo'yilmoqda. Davlat boshqaruvida qonuniylikni taminlashda Prezidentlik instituti ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti fuqarolarning huquqlariga va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya va qonunlariga rioya etilishining kafilidir deb belgilab qo'yilgan. Bu borada Prezident virtual qabulxonasi tashkil etildi. Prezident Xalq qabulxonalari davlat organlari bilan aholi o'rtasida ochiq muloqotni yo'lga qo'yish, dolzarb muammolarni aniqlash, davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan murojaatlarning ko'rib chiqilishini ta'minlashda o'ziga xos samarali mexanizmga aylandi Bugungi kunga kelib Prezident virtual qabulxonasiga 4 million 988 960 ta murojat kelib tushgan va shulardan 4 million 882 125 tasi ko'rib chiqilgan³.

So'ngi yillarda davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimi qayta ko'rib chiqildi. Bu borada sud tizimini isloh qiliniyotganligini alohida takidlab o'tishimiz darkor. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 iyuldagi "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6034 sonli farmoni sud tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. Bunda sud tizimi qayta takomillashtirilib vazifalar aniq taqsimlanib, sud mustaqilligi ta'minlandi. Bu islohotlar inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda va davlat boshqaruvida qonuniylikni taminlanishida muhim qadam bo'ldi.

³ [https://pm.gov.uz/oz#/\(murojat etilgan sana: 15.04.2021\)](https://pm.gov.uz/oz#/(murojat%20etilgan%20sana%3A%2015.04.2021)).

ZIDDIYATLI VAZIYATLARDA HARBIY JURNALIST FAOLIYATINING KASBIY MAJBURIYATLARI

Rahmonova Gulhayo Ixtiyor qizi
O'zDJTU

Ma'lumki, har bir inson, har qanday sharoitda axborot olish va axborot uzatish huquqiga ega. Urush holatlarida bu masala birmuncha og'irlashadi va chigallashadi. Qolaversa, hozirgi zamonda axborot inson xavfsizligini asrovchi muhim omillardan hisoblanadi. Shu sababdan ham nodavlat, davlat va davlatlararo institutlarning normal faoliyat yuritishlarida axborot, umuman kommunikatsiya masalalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yer yuzida harbiy to'nashuvlar deyarli dunyoning barcha qaynoq nuqtalarida uchrab turadigan jrayon bo'lib, bu ziddiyatlarning asl kelib chiqish negizi o'zaro raqobat, siyosatda gegimonlikka intilish vahokazo boshqa omillar sabab manfaatlar to'qnashuvidan yuzaga keladi. Bu jarayondan insonlarni ogoh etish hamda ularga oxirgi, qaynoq ma'lumotlarni taqdim qilishda OAVning zimmasiga ham katta mas'uliyat yuklatiladi. Bu o'z navbatida harbiy maydonlarda sodir bo'layotgan qurolli to'qnashuvlarni to'g'ri baholay olish hamda mamlakatlar imijiga putur yetkazmagan holda aniq axborot berishga ixtisoslashgan jurnalist mahorati talab etiladi. Harbiy harakatlar sodir bo'layotgan hududlarga xizmat safariga otlangan jurnalist albatta ma'lum bir tayyorgarlikdan o'tishi shart.[1] Eng asosiy shartlardan biri ruhiy tayyorgarlikdir. Ruhiy tayyorgarlik jurnalist tayyorlamoqchi bo'lgan materyalning yashirin pragmatik vositasidir. Chunki, jurnalist harbiy odam emas va «qaynoq nuqtalar»dagi urush dahshatlari va qiyinchiliklari uni esankiratib qo'yishi mumkin. Oddiy fuqarolar, shu jumladan, jurnalistlarni ham himoya qiladigan xalqaro gumanitar huquqning mavjudligiga qaramasdan, «qaynoq nuqtalar»da juda ham ko'p jurnalistlar halok bo'lishdi, bir umrga nogiron bo'lib qolgan yoki garovga olinganlari ham anchagina. Konfliktli holatlardagi voqea-hodisalarni yozishda o'ziga xos nozikliklar mavjud albatta.

Birinchi navbatda, jurnalist yuz bergan hodisalar haqida boshqalardan ko'ra tezkor va ta'sirli axborot yozishga harakat qiladi. Shunday ruhda yozilgan va tarqatilgan axborotning ta'sir kuchi ko'proq bo'ladi. Odatda shunday holatlarni sharhlashga kirishgan siyosatdonlar tezkorlikka va ta'sirchanlikka berilgan holda sovuqqonlikni unutib qo'yganlaridek, jurnalistlarda ham birinchi bo'lib xabar berish istak va ishtiyoqi mas'uliyat va haqiqiy ahvolni yoritish burchining unutilishiga olib kelishi mumkin. Konfliktli holatlardagi vaziyat, murakkabliklar va ayniqsa, turli matbuot vakillarining ko'pligi jurnalistlar orasida ham o'ziga xos raqobat muhitini keltirib chiqaradi. Harbiy holatlarda jurnalistlar hech qachon harbiy kiyim kiyimasliklari kerak.[2] Agar jurnalistni harbiy kiyimda ko'rib qolishsa, u hech qachon

o'zining harbiy emasligini isbotlay olmaydi. Mahalliy xalq bilan muloqotda jurnalistning harbiy kiyimda bo'lishi, uning harbiylarga aloqadorligini bildiradi va haqqoniy axborot olishda muammolar keltirib chiqaradi. Masalan, Afg'oniston urushida komandirlargina maxsus komuflyaj kiyishgan. Tojikistonda esa harbiy bo'lmagan kishilarga komuflyaj kiyish man etilgan. Agar jurnalist harbiy kiyimda yurganda huquqini muhofaza qilish xodimlari sezib qolishsa, jurnalist ko'p narsasini yo'qotishi mumkin. Jurnalist favqulodda holatlarda vaziyatga muvofiq tarzda kiynishi kerak. Ba'zida ommadan ajralib turish foydali bo'lsa, ba'zi paytda ommaga mos kiyim tanlash a'loroq bo'ladi. Ba'zida qaynoq nuqtalarga yuboriluvchi jurnalistlarga o'zlari bilan ayg'oqchilik hunarini eslatadigan buyumlarni, masalan, binokl` yoki turli antennali uskunalarni olmaslik tavsiya etiladi. Chunki bu narsa jurnalistga nisbatan shubha uyg'onishiga sabab bo'lishi mumkin. Butunjahon jurnalistik amaliyotida yo'ldosh aloqali telefonlardan foydalanish mumkin, deyiladi. Agar jurnalist biron bir axborot agentligining maxsus muxbiri bo'lsa, bu holda undan ma'lumotlarni tezlikda o'z tashkilotiga yetkazish talab qilinadi. Bunday apparatlarsiz esa bu maqsadni amalga oshirib bo'lmaydi. Favqulodda vaziyatlar, ya'ni urush maydonlarida, nizoli, qurolli to'qnashuvlar davom etayotgan hududlarda faoliyat yuritayotgan jurnalistlarning kasbiy faoliyati o'ziga xos talablarga rioya etilishini taqozo qiladi. Jumladan, uning zimmasiga quyidagi vazifalar yuklanadi:

- jurnalist inson huquqlariga, urushni olib borish, milliy ozchilikka munosabat masalalariga daxldor bo'lgan milliy va xalqaro normalarning bajarishiga ko'mak berishga burchli;

- jurnalist o'z materiallari bilan urush holatida bo'lgan taraflar o'rtasida uzilib qolgan muloqotning o'rnatilishiga, muzokara muhitini yaratishga ko'mak bermog'i zarur;

- jurnalist xalqaro hamjamiyatning e'tiborini zo'rayib borayotgan ziddiyatli holatlarga tortishi kerak;

- jurnalist xalqaro tinchlikni saqlovchi sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlamog'i lozim;

- jurnalist keng jamoatchilikka axborot tarqatayotganini unutmasligi, munosabatni yanada keskinlashtirishi ehtimoli bo'lgan axborotni tarqatishdan saqlanmog'i muhim;

- jurnalist taraflar o'z nuqtai nazarlarini ifoda etishlariga betaraf inson sifatida imkon yaratmog'i kerak. Ushbu eslatmalarni har bir jurnalist murakkab vaziyatlarda qo'l kelishi uchun dasturamal qilib olishi lozim.[3]

Urush ketayotgan hududlarda hech qanday muxbir yo jurnalist to'la-to'kis o'zi istagan darajada harakatlana olmaydi, istalgan daqiqada zarur axborotni qo'lga kiritolmaydi. Bundan, demak, u kechayotgan asl jarayon haqida tasavvurga ega emas degan xulosa kelib chiqadi. Birinchi jahon urushi, ayniqsa Ikkinchi jahon urushi

tajribalari shuni ko'rsatganki, ikki yoki undan ortiq davlatlar o'rtasida urush avj olgan paytlarda targ'ibot-tashviqot ishlariga shu qadar zo'r beriladiki, buning natijasida voqealar aslida qanday borayapti, qayerda qanday holat yuz bermoqda degan savollarga deyarli hech kim, hatto jurnalistlar ham javob topolmay qoladilar. Misol uchun Gitler armiyasi aholi ommasini haqiqiy holatdan chalg'itish maqsadida maxsus mish-mishlar tarqatishga zo'r bergan. Varaqalar tarqatgan, duch kelgan joyga plakatlar va shiorlar osgan.

Xulosa qilib aytganda, har qanday qurolli to'qnashuv, hatto ziddiyatli holatlar hududi jurnalist faoliyat yuritishi uchun favqulodda vaziyat hisoblanadi. Axborotni vaqtida va mukammal uzatish jurnalistdan voqea joyida bo'lishni, voqea-hodisalarni o'z ko'zi bilan ko'rishini taqzo etadi. Ushbu majburiyat va burch jurnalistdan eng xatarli joylarga borishga undaydi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, bugungi kunda har qanday vaziyat bo'lishidan qat'iy nazar jurnalistlarni ziddiyatli vaziyatlarga oid seminar-treninglar orqali bilim ko'nikmalarini shakllantirib borish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Роберт Карл Манноф. Конфликтларнинг олдини олиш ва уларни камайтиришда ОАВ нинг роли. Бостон, 1990. -Б.59.
2. N.Qosimova. Ziddiyatli vaziyatda jurnalistika. O'quv qo'llanma. - T.:2019-yil.
3. Роберт Карл Манноф. "Конфликтларнинг олдини олиш ва уларни камайтиришда ОАВнинг роли". Бостон, 1990. -Б.62

O'ZBEK VA RUS XALQ MAQOLLARIDA VATAN TUYG'USINING IFODALANISHI

Shakirova Diyora

G'aniyeva G.K.

Toshkent davlat stomatologiya instituti

Til insonlarning fikr almashuv quroli sifatida katta ijtimoiy vazifani ado etmoqda. Odamlar til vositasida o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini ifodalaydilar. Insoniyat jamiyatining shakllanishida tilning roli beqiyosdir. Til paydo bo'lgandan keyin jamiyat tezroq rivojlana boshlagan. Tilsiz taraqqiyot bo'lishi mumkin emas. Dunyo xalqlarining o'zaro muomala-munosabatida yetakchi o'rin tutuvchi vosita tildir. Til milliylik va xalq madaniyatining oynasi, xalqning ma'naviy xazinasidir. Har qanday xalqning tili u yashayotgan joy tabiati, iqtisodiy ahvoli, uning san'ati, badiiy adabiyoti, og'zaki ijodiyoti, fani, tarixi, an'analari va urf-odatlarini o'zida saqlab, ularni kelgusi avlodlarga yetkazib berish vazifasini bajaradi.

Har bir xalqning o'ziga xos urf-odat, qadriyatlari mavjuddir. Bu qadriyatlar yillar davomida til vositasida avloddan-avlodga o'tib keladi. Har bir xalqning o'ziga xos ana shunday qadriyatlari ularning maqol va matallarida aks etadi.

Maqollar doimo bir xalqning yillar davomida shakllanib kelgan va shakllanib kelayotgan urf-odatlarini, o'sha xalqning mintaliteti, o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Maqol (arabcha "aytilgan so'z", "hikmat" ma'nosini anglatadi) - xalq og'zaki ijodi janri bo'lib, qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli gapdir. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. "Bug'doy noning bo'lmasin, bug'doy so'zing bo'lsin" maqolini olaylik. Birgina maqolda shirin so'zlik, odamiylik, lutf-ehson, mehmondo'stlik haqidagi xalqning ko'p asrlik tajribalarida jamlangan xulosa mujassamlashgan, mavzu va g'oya aniq, lo'nda, yorqin ifodalangan. "So'zning ko'rki maqol" deb bejizga aytilmaydi.

O'zbek xalq maqollarida ham o'zbeklarga, o'z milliyligimizga oid qarashlar, urf-odatlar aks etgan. Kishilar o'z his-tuyg'ularini maqollarda aks ettirganlar, maqollar o'gizdan-og'izga o'tib, yillar mobaynida sayqallanib, xalq ma'naviy xazinasidan o'rin olgan.

O'zbek xalqi uchun Vatan azaldan muqaddas maskan hisoblangan. Shu sababdan ham u ulug' zot Ona bilan qiyoslanadi. Chunki Vatan o'zining har bir fuqarosi uchun mehribon, himoyachi va har qanday vaziyatda ham g'amg'orlik qila oladigan, unga

doimo boshpana beradigan makondir. Shu sababli ham o'z farzandiga jonini berishga tayyor bo'lgan shaxs Ona bilan Vatan tushunchalari o'zaro qiyoslanadi. Masalan, "Ona yurtning - oltin beshiging" maqolidan ko'rishimiz mumkinki, Vatan inson uchun eng tinch va o'zini xotirjam his qiladigan maskandir. Bejizga ham xalqimiz orasida "Kindik qonim to'kilgan zamin" deyilmaydi. Bu maqolda ham Vatanni Onaga qiyoslashmoqda, oltin beshik iborasi esa eng tinch va xotirjam makonni anglatib kelyapti. Shu yerda ramziy qiyoslashni ko'rishimiz mumkin. Yangi tug'ilgan chaqaloq uchun onasi tebratayotgan beshik xuddi dunyodagi eng bexavotir, tinch makon tuyilgani kabi inson uchun ham eng osoyishta maskan, shubhasiz, bu uning Ona Vatanidir.

Ba'zi maqollarda Vatan shunday muqaddas tushuncha ekanligi, u har qanday narsadan aziz ekanligi tasvirlanadi: "Ona yerning tuprog'i - ona sutidan aziz". Ushbu maqolning mazmunidan shuni tushinishimiz mumkinki, ona yurtning, Vatanning bir siqim tuprog'i xuddi onaning sutidek, hatto undan ham aziz va muqaddasdir. Inson tug'ilgach uning o'sib-ulg'ayishi uchun ona suti qanday zarur bo'lsa, insonning yashashi, rivojlanishi va kamolotga yetishi uchun Vatan, ona tuproq xuddi shunday suv va havodek zarurdir. Bu maqolda ham Vatan onaga qiyoslanib "Ona yer" so'zi bilan qo'llanilmoqda.

Shu o'rinda "Vatan mavzusi boshqa tillarning maqol va matallarda qanday ifoda etiladi?" degan savol paydo bo'ladi. Ushbu savolga javob topish uchun biz o'zbek va rus tillaridagi Vatan mavzusidagi maqollar va undagi ifoda etilayotgan fikrlarni qiyoslasak bo'ladi. Rus xalqida ham Vatan, vatanparvarlik tuyg'ularini o'zida mujassam etgan maqollar mavjud. Masalan, "Родина - всем матерям мать", "Одна мать родна и Родина одна" kabi.

Har ikki tildagi maqollarda ham eng avvalo yurt, Vatan tinchligi barchasidan ustun ekanligi ko'p ta'kidlanadi. Inson doimo tinch va xotirjam yashashi uchun o'z Vatanining himoyasiga shay turishi va uning tinchligi uchun harakat qilishi kerak. Vatanparlik, vatanni sevish, uni ardoqlash, kerak bo'lsa, jondan kechib bo'lsa-da, uni himoya qilish lozimligiga alohida urg'u berilgan. Har bir inson o'zini yedirgan, ichirgan, ulg'aytirgan ona-Vatani oldida qarzdor ekanligi, uning himoyasiga o'tlanmoq insoniylik burchi ekanligi alohida uqtiriladi. Masalan, "Vatanga xizmat - oliy himmat", "Er yigit o'zi uchun tug'ilar, eli uchun o'lar", "Yurt boshiga ish tushsa, er yigit hozir" kabi. Rus tilidagi maqollarda esa vatanparvarlik mavzusini quyidagicha bayon etilishini ko'ramiz: "Родина - мать, умей за нее постоять", "Жить - Родине служить", "Родину любить - верно Родине служить". Mana bu maqollarda ham aynan o'xshashlikni kuzatishimiz mumkin:

Хизмат қилсанг елга,

Ҳашнарсан минг йилга.

(Кто Родину любить, тому она в долгу не будеть).

Baliq suv bilan tirik,

Odam - yurt bilan.

(Рыбам - море, птицам - воздух, а человеку - отчизна).

Vatan turli xil xalqlarda turli xil narsalarga qiyoslanadi. Masalan, Vatan o'zbek xalq maqollarida eng ulug' zot onaga taqqoslanadi. Rus tilidagi maqollarda ham Vatan o'zbek tilidagi kabi "ona"ga qiyoslanishini ko'rish mumkin. Shunga ko'ra maqollarning mazmun jihatdan o'xshashligini e'tirof etsak arziydi:

Ona yurting - oltin beshiging.

Родина любимая - мать родимая.

Xususan, inson va Vatan o'rtasidagi munosabat, o'zaro bog'liqlikni o'zbek va rus tillaridagi quyidagi maqollarda ko'rishimiz mumkin:

Bulbul chamanni sevar,

Odam - Vatanni.

(Человек без Родины - соловей без песни).

Ushbu mashhur "Bulbul chamanni sevar, Odam - Vatanni" o'zbek xalq maqolining birinchi qismida bulbul chamanni, ya'ni bog'ni o'ziga maskan tutgani va bulbul chamanga oshufta ekanligi bayon etilsa, maqolning ikkinchi qismida inson uchun eng aziz va sevimli maskan Vatan ekanligi, Vatansiz inson yashay olmasligi ifodalanmoqda.

"Человек без Родины - соловей без песни" rus xalq maqolida ham inson Vatansiz, Vatan insonsiz bo'lmasligi, bu ikki narsa bir-biriga o'zaro bog'liqligi aks etgan va bulbulni uning qo'shig'isiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, insonni ham Vatansiz tasavvur qilib bo'lmasligi bayon etilgan.

Inson uchun o'z Vatanining hamma narsadan ustunligi, hech bir boylik unga tenglasholmasligi va o'rnini bosolmasligi aks etgan "O'zga yurtda shoh bo'lguncha, o'z yurtingda gado bo'l" o'zbek maqoli mazmunini o'zida ifodalovchi rus xalq maqoli quyidagicha ko'rinishga ega: "Своя земля и в горсти мила". Yoki: "O'z yurtingning qadri o'zga yurtda bilinar" - "На чужой стороне Родина милей вдвойне".

Shuningdek, "O'z uyim - o'lan to'shagim" xalq maqolining mazmuniga yaqin rus tilida ham maqollar uchratishimiz mumkin:

Кто где родился, там и пригодился.

Всякому мила своя Родина.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, har bir xalq va uning folklori, ya'ni o'sha tilning maqol va matallari yillar davomida shakllanib keladi va ularda xalq donishmandligi o'z ifodasini topadi.

O'zbek va rus tilidagi maqollarning o'xshash jihati ularda eng oliy tuyg'u Vatan va vatanparvarlik ekanligi, inson faqat o'z yurtida to'la baxtli yashay olishi, Vatan va uning tinchligi avvalo unda yashayotgan fuqarolarga bog'liqligi va shu kabi ko'plab jihatlarda aks etadi. Ularda, ayniqsa, Vatanni onaga qiyoslash yetakchi o'rinda turadi.

Har ikkala tildagi maqollarda ham Vatan bo'lgan muhabbat va sadoqat o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gasparov B.M. Yazik. Pamyat. Obraz. M; 1996.
2. Qo'shoqov M. So'z ko'rki maqol. Toshkent, 1963.
3. T. Mirzaev, A.Musokulov, B. Sarimsoqov. O'zbek xalq maqollari. Toshkent-
"Sharq" 2005.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД СУДЬЯСИ МУСТАҚИЛЛИГИ КАФОЛАТИНИ КУЧАЙТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ТАКЛИФЛАР РЎЎБИ: ИЛМИЙ ТАҲЛИЛ

Ботиржон Қосимов
Тошкент давлат юридик университети

Аннотация: Мақолада муаллифнинг “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида” Конституциявий Қонунида инобатга олинган таклифлари илмий жиҳатдан таҳлил этилган. Таклифларнинг Конституциявий суд судьяларининг мустақиллигини таъминлашдаги аҳамияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Суд ҳокимияти, суд ҳокимиятининг мустақиллиги конституциявий принципи, Конституциявий суд, Конституциявий суд судьялари.

Abstract: The article analyzes the author's proposals, taken into account in the Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan”. In addition, the article emphasizes the importance of the proposals in ensuring the independence of judges of the Constitutional Court.

Keywords: Judiciary, the constitutional principle of judicial independence, the Constitutional Court, Justices of the Constitutional Court.

Аннотация: В статье проводится научный анализ предложений автора, учтенных в Конституционном законе «О Конституционном суде Республики Узбекистан». Подчеркивается важность предложений в обеспечении независимости судей Конституционного Суда.

Ключевые слова: Судебная власть, конституционный принцип независимости судебной власти, Конституционного суда, судей Конституционного суда.

Конституциявий судни инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларнинг кўрикчиси бўлган судлов органи деб айтиш мумкин. Конституциявий суд судьяларнинг де-юре ва де-факто, ички ва ташқи мустақиллигини таъминлашга қаратилган илмий изланишлар олиб бориш муҳим аҳамиятга эга.

2021 йил 27 апрелда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонунида мақола муаллифи томонидан юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун олиб борилган тадқиқот доирасида илгари сурилган таклифлар Конституциявий суд судьяларининг мустақиллигининг кафолатларини кучайтиришга инобатга олинди. Таклифлар

инобатга олинган нормалар Қонунинг 14-моддаси (Конституциявий суд судьясининг дахлсизлиги), 17-моддаси (Конституциявий суд судьясининг ваколатлари тугаганидан кейин уни ишга жойлаштириш бўйича қафолатлар), 18-моддаси (Конституциявий суд раиси ва унинг ўринбосарини сайлаш ҳамда уларни эгаллаб турган лавозимидан озод қилиш)дасидан ўрин олган.

Ушбу мақоланинг мақсади муаллифнинг таклифлари асосида қабул қилинган юқоридаги нормаларнинг мазмун-моҳиятини илмий жиҳатдан таҳлил этиб беришга қаратилган.

Таъкидлаш жоизки, Конституциявий суд томонидан қонунларда конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларни бузилгани билан боғлиқ ишларнинг адолатли ҳал қилишда ёки конституциявий нормаларни мустақил шарҳлай олишда судьялар сонини кўпайтиришнинг ўзи кифоя қилмайди.

Шу боис, Қонунга Конституциявий суд судьялари мустақиллигининг қафолатини кучайтиришга қаратилган нормалар киритилди. Бинобарин, Конституциявий суд ишларни фақат Конституцияга бўйсунган ҳолда кўриб ҳал қилиши учун унинг мустақиллигини таъминлаш зарур. Бу конституциявий одил судлов гарови бўлиб хизмат қилади.

Суд ҳокимиятининг амалдаги мустақиллигини таъминлашда Конституция ва қонунларнинг ўрни катта. Янги қабул қилинган қонунда айтилган мана шу жиҳатлар ҳисобга олинган.

Жумладан, аввалги қонунга биноан Конституциявий суд судьясининг ваколат муддати беш йилни ташкил этган бўлса, янги қонунга кўра биринчи марта сайланганда беш йилни, навбатдаги сайланганда ўн йилни ташкил этади.

Аввалги қонунда айтилган бир шахс икки мартадан ортиқ Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланиши мумкин эмаслигига доир норма янги қонунда ҳам сақланиб қолган. Бу шуни англатадики, аввал Конституциявий суднинг судьяси бўлиш муддатининг энг кўп муддати 10 йилни ташкил этган бўлса, эндиликда бу муддат 15 йилни ташкил этади. Конституциявий суд судьяларини узоқ муддатга сайлаш тизимини босқичма-босқич жорий этилаётгани Конституциявий суд судьяларининг мустақиллигини таъминлашга ижобий таъсир кўрсатади.

Қонун билан Конституциявий суд раиси ва унинг ўринбосари бўлишга муддат нуқтаи назаридан чеклов ўрнатилди. Яъни, *Қонунинг 18-моддасига биноан* эндиликда айтилган бир шахс Конституциявий суд раиси ёки унинг ўринбосари этиб икки муддатдан ортиқ сайланиши мумкин эмас. Буни яқиндан таҳлил этсак шундай ҳулоса келиб чиқадики, айтилган бир шахс Конституциявий суд судьяси сифатида фаолият олиб бориш мумкин бўлган муддатнинг чегараси 15 йилни ташкил этса, айтилган бир шахснинг Конституциявий суд раиси ёки унинг

ўринбосари сифатида фаолият олиб бориш мумкин бўлган муддатнинг чегараси узоғи билан 10 йилни ташкил этади.

Бир шахснинг Конституциявий суд раиси ёки унинг ўринбосари этиб икки муддатдан ортиқ фаолият олиб бора олмаслиги Конституциявий суднинг ички мустақиллигини таъминлайди. Суд ҳокимиятининг мустақиллиги судьяларнинг ўзлари фаолият олиб бораётган суддан ташқари бошқа органлар, ташкилот, муассасалар, уларнинг мансабдор шахслари, фуқаролар ҳамда юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган босим, аралашув ёки таъсирлардан ҳоли қарор қабул қилишларида эмас, балки шу билан бирга ўзлари фаолият олиб борадиган суддаги бошқа судьялардан ҳам мустақиллигини назарда тутди. Бу ички мустақиллик ҳисобланади. Жорий этилган чеклов Конституциявий суднинг ички мустақиллигини таъминлашга хизмат қилади.

Аввалги қонунда Конституциявий суд раиси ва унинг ўринбосари Конституциявий суд мажлисида унинг судьялари орасидан сайланиши назарда тутилиб, уларнинг лавозимидан озод қилиниши тартибга солинмаган эди. Янги қабул қилинган қонунга кўра, Конституциявий суд раиси ва унинг ўринбосари ёзма аризаларига кўра Конституциявий суд томонидан эгаллаб турган лавозимидан озод қилинишлари мумкин.

Бундан ташқари, Конституциявий суд судьяси фаолиятининг ижтимоий-моддий кафолатига алоҳида эътибор қаратилди. *Қонуннинг 17-моддасида* ваколатлари муддати тугаган судьяни янги ваколат муддатига қайта сайлаш ёки бошқа иш тақдим этиш тўғрисидаги масала ҳал бўлаётган даврда, бироқ уч ойдан ортиқ бўлмаган муддатда ўртача ойлик иш ҳақи сақлаб қолинади.

Янги қонун билан Конституциявий суд судьяларининг дахлсизлиги кучайтирилди. Умуман олганда, Конституциявий суд судьяси Конституциявий суднинг розилигисиз жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортилиши, шунингдек қамоққа олиниши мумкин эмас. *Қонуннинг 14-моддасига* кўра эндиликда Конституциявий суд судьясига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси ўта оғир жиноят содир этганлик ёки одамнинг ўлимига сабаб бўлган бошқа қасддан жиноят содир этганлик айби қўйилган ҳоллардагина қўлланилиши мумкин. Бундай қоида Конституциявий суднинг собиқ судьясига нисбатан ҳам қўлланилади. Бу Конституциявий суд судьясига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси ҳар қандай жиноят юзасидан қўлланилавермаслигини аниқлаб, Конституциявий суд судьясининг дахлсизлигини кучайтиради.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонунида Конституциявий суд судьяларнинг мустақиллигини кучайтиришга қаратилган нормаларнинг киритилгани мамлакатимизда суд ҳокимияти мустақиллиги конституциявий

принципини мустаҳкамлаш сари ташланган навбатдаги қадам бўлди. Конституциявий суд судьяларнинг мустақиллиги кафолатларини кучайтириш бўйича илмий изланишларни давом эттириш ва бу борада таклифлар ишлаб чиқиш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган манбалар

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://www.lex.uz/docs/20596>

“Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 28.04.2021 й., 03/21/687/0380-сон. <https://lex.uz/docs/5391934>

Epstein, L., Knight, J. and Shvetsova, O., 2001. The role of constitutional courts in the establishment and maintenance of democratic systems of government. *Law and Society review*, pp.117-164.

Vanberg, G., 2015. Constitutional courts in comparative perspective: A theoretical assessment. *Annual Review of Political Science*, 18, pp.167-185.

Amaral-Garcia, S., Garoupa, N. and Grembi, V., 2009. Judicial independence and party politics in the Kelsenian Constitutional Courts: The case of Portugal. *Journal of Empirical Legal Studies*, 6(2), pp.381-404.

Peri, A., 2012. Judicial Independence vs. Judicial Accountability: Judicial Selection Models for Constitutional Courts: A Comparative Analysis. *Comp. L. Rev.*, 3, p.1.

Ginsburg, T., 2003. *Judicial review in new democracies: Constitutional courts in Asian cases*. Cambridge University Press.

ДУНЁВИЙ ТАЪЛИМНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШДА МАЪРИФАТПАРВАР АЁЛЛАР ЎРНИ

Саидова Барно Нарзуллаевна
Низомий номидаги ТДПУ

Маърифатпарварлик ва жаҳидчилик ҳаракатларининг дастурларида аёллар таълим тарбиясининг муаммолари қанчалик фаоллаштирилмасин ва қанчалик ёритилмасин, барибир аёлларнинг ўзлари масалага аралашиб, унинг асл моҳиятини тушунтирмагунларича, натижадорлиги самарасиз қолаверди. XIX-аср охири ва XX бошларида маърифат олаmidан огоҳ бўлган аёллар сўз минбаридан фойдаланиб, гоҳ шеърлар орқали ва гоҳ мақолалар орқали халқ оммасининг диққат эътиборини масалага жалб этишга эришдилар.

XIX-асрнинг охирида Ўрта Осиёнинг тараққийпарвар аёллари халқ таълимини ўзгартиришда фаол иштирок этишлари боис масала ижтимоий аҳамият касб эта бошлади. Маърифатпарвар аёллар ўзлари амалда мактабларда дарслар ташкил этиб, аёллар таълимининг замонавий мазмун моҳиятига эҳтиёж борлигини талқин қилишга киришдилар. Мактаб ўқитувчилари сифатида уларнинг ўзлари дарсларини қизиқарли ўтказа бошладилар. Буларга Дилшод, Анбаротун, Увайсий, Самар-Бону ва бошқаларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Ўша пайтда жамиятда уларни маърифатли аёллар деб аташган. Улар ўз мактабларида қизларни ёшлигидан йиғишган. 13-14 ёшгача қизлар бундай маърифатчиларнинг мактабларида нафақат ёзма ва араб графикасини ўрганишган, балки машҳур мумтоз шоирлар Ҳофиз, Саъдий, Навоий, Бедил, Фузулий, Гулханий ва бошқалар ижоди билан ҳам танишганлар. Бундай мактабларда қизларга мусулмон адабиёти асослари ва шеър тўқишнинг юқори маҳорати, шеърларида абжад ҳисоби (арифметика) дан фойдаланиш ўргатилган.

Маърифатли аёлларнинг ёрқин вакиллари билан бири бўлган Дилшод Барно меросини ўрганган академик А.Мухторов монографик асарида Қаюмов номли бир кимсанинг хотираларидан шундай парчалар келтирган: "ижарага олган ҳужраларда яшовчи рус оилалари сони 20 оилага кўпайган. XIX асрнинг 90-йилларида яшайдиган маҳалласида аста-секин Кўкон болалари рус болалари билан бемалол мулоқот қилишлари, рус адабиётларини ўқишлари ва уйларига олиб боришлари мумкин эди." [1, 67].

Шоира ва тарихчи Дилшод қизларга маҳаллий аҳолини даволаш учун келган рус аёл шифокорларнинг роли, уларнинг ютуқлари, 1905 йилда узоқ танаффусдан сўнг ўз ватани Истравшанга биринчи бор келган темир йўл ҳақида, кўплаб ўқитувчилар ва уларнинг асарлари ҳақида тез-тез хикоялар

айтиб турарди. Ўша пайтда маҳаллий газеталар саҳифаларида чиқишлар қилар эди.

Маърифатпарвар аёлларнинг яна бир вакили, истеъдодли шоира Анбар Отин эди. Қўқонда зиёли оиласида туғилган. Анбарнинг шоира бўлиб етишида Увайсий ва Дилшоди Барноларнинг ўрни беқиёс бўлган. Зероки, Анбарой Увайсийнинг жияни бўлиб, етти яшарлигидан Дилшоди Барно мактабида таҳсил олган. Дилшоднинг шогирди Анбаротун кейинчалик "устод" Дилшод Барнонинг издошига айланди. Анбаротун ҳақида Дилшод шундай ёзган эди: "Мен унинг тарбияси билан 10 ёшигача шуғулланганман, бу қиз таниқли шоира бўлишига доимо умид қилганман." [1, 108].

Анбарой ёшлигиданок ўзининг нозик диди, зукколиги билан маҳалла аёллари орасида катта шуҳрат қозонган. Тасодиф сабаб бир маърифий базмда Анбар Отин зинадан йиқилиб, бир умрга ногирон бўлиб қолган. Аммо ногиронлик Анбар Отин руҳиятини сундирмайди. Ҳаётининг қисқа даврида ўз асрининг таниқли, илғор шоираларидан бир бўлишга ўлгурган. Анбаротун эркинликни ташвиқ этувчи шеърлари учун оғир жароҳатлар олган. У Жомий, Навоий сингари шоирларга эргашиб жушқин лирик ғазаллар, маърифат-парварлик руҳида шеърлар ёзди.

Таниқли ўзбек лирик шоираси Жаҳон Отин Увайсий Марғилон шаҳрининг Чилдухтарон маҳалласида дунёга келди. Унинг отаси, онаси ва акаси ўз даврининг маърифатли кишиларидан бўлиб, Увайсийнинг тарбиясида катта рол уйнашган. XIX асрнинг 90-йиллари охирида шоира марғилонлик Хожихон исмли кишига турмушга чиқади. Увайсий бир қиз ва бир ўғил кўргач, орадан бир оз вақт ўтиб, умр йўлдоши вафот этади. Увайсий шоира сифатида шуҳрат орттиради. Ўша вақтларда Марғилонда яшаётган Умархоннинг рафиқаси Нодира Увайсийни девонга олиб келади ва бу икки шоира ўртасида умрбод дўстлик ришталари боғланади.

Нодира Қўқонга кўчиб келгандан кейин Увайсийни махсус ёрлик билан Марғилондан чақиртириб олади ва унга алоҳида ҳовли-жой олиб бериб, доимий раҳнамолик қилади. Увайсий саройда Нодира билан биргаликда умргузаронлик қилади. Бироқ, ҳаёт синовлари 1822 йилдан сўнг Увайсий бошига кетма-кет ташвишлар туширади; унинг Хокий тахаллуси билан шеърлар ёзувчи шоира қизи бевақт вафот этади. Ўғли Муҳаммадхон Кошғарга урушга жунатилади. Шунинг учун у Нодирадан руҳсат олиб, ўз она шаҳри Марғилонга кўчиб кетади ва ўша ерда қашшоқликда умр кечирди. Олимларнинг тахминига кўра, Увайсий 65 ёшларида вафот этган. Умр бўйи тасаввуф фалсафи ғояларини ифодаловчи ва дунёвий масалаларга бағишланган лирик шеърлар ёзди. Шоиранинг шеърларини ўз ичига олган бир қўлёзма девон Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида сақланади. Унда Увайсийнинг

лирик шеърлари ҳамда “Шаҳзода Ҳасан” ва тугалланмай қолган “Воқеаи Муҳаммадалихон” номли тарихий достони мавжуд.[2, 381].

Шоира нафақат шеърлари билан, балки тинимсиз педагогик меҳнати билан ҳам халқ орасида ҳурмат қозонганлардан эди. У, ўз даврининг бошқа маърифатпарварлари сингари, дунёвий маълумот олиш ва таълим олиш ҳуқуқини жорий қилишда аёлларни қўллаб-қувватлашни очикдан-очик қўллаб-қувватлади. Увайсий аёллар адабий муҳити орасида шеърият ва маърифатни ўз оиласининг муқаддас анъанаси деб билган.[3, 4]. Қизлар, барча мутаассиблик қонунларига зид равишда, биринчи марта ўз столларида ўтирдилар, бир мактабда ва ҳаттоки ўғил болалар билан бир синфда дарсликлардан ўқишни бошладилар. Аёлларнинг бу позицияси қора пардада қул бўлган аёлнинг ҳаёт тарзининг йигирма асрлик ёпилишини ва илгари ўзгармаган аёллар мактабларида ўқитишнинг мазмуни ва услубларини тубдан ўзгартирди. Аёлларнинг ҳуқуқлари ва уларнинг тенглиги масаласини кўтарган биринчи ўқитувчи аёллар пайдо бўлди. Биз юқорида айтиб ўтган демократ шоиралар, дунёқарашни ривожланган, юксак маданиятли аёллар айниқса бу борада ажралиб турарди. Масалан, Нодиранинг бадиий асарлари мукамал таълим, чуқур ғоявий мазмун ва юксак бадиий шакл намунаси бўлиб хизмат қилади. Унинг ижоди замонавий ҳаётнинг эзгулик ва ёмонлик ўртасидаги кураш, инсонпарварлик ва адолат, инсонни ахлоқий тарбиялаш, унинг маънавий такомиллаштириш муаммолари каби муҳим масалаларини акс еттиради. Шоиранинг чуқур инсонпарварлик шеърлари инсоннинг табиий ҳуқуқлари, эзилган ва хўрланган Шарқ аёлларини ҳимоя қилишда оташин овозга ўхшаб янгради.

Шоира замондошлари, Узлат, Увайсийлар ўзларининг хотиралари ва ҳикояларида Нодиранинг ёш йилларини, унинг шоирлик маҳорати чўққисига чиқиш йўлини, девонларининг яратилишини тасвирлаб, унинг сиёсий, ижтимоий, адабий ва педагогик фаолиятини тавсифлайдилар. Нодира қийналган аёл юраги, эзилган томирлар, оёқ ости қилинган орзулар, амалга ошмаган умидлар ҳақида гапирди. У жаҳолатни, жирканчликни, зулмни қоралайди. Буюк аёл, ўқитувчи ва психолог, инсон кадр-қимматини, содиқ дўстликни, одамларга бўлган муҳаббатни куйлаган Нодира эри Умархон адолатли ва доно ҳукмдор бўлишига умид қилиб яшади. Аммо, шоҳга айланиб, Умархон Фарғона вилоятини золимлик тарзда бошқарган, энг юқори диний шахслар қўлида итоаткор восита бўлган. Нодира оналикдан бахтиёр эди - тақдир унга икки ўғил ҳадя этди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мухтаров А. Дильшод и её место в истории общественной мысли таджикского народа в XIX – начале XX вв. Душанбе, «Дониш», 1969. – 372 б.
2. Машрикзамин — ҳикмат бўстони. // Тарж., тўпловчи ҳамда изоҳ муаллифлари: Ҳ.Ҳомидий ва Маҳмуд Ҳасаний. Масъул муҳаррир: Ғ. Ас-Салом/. — Т.: Шарқ НМК. 1997. 400-бет.
3. Қодирова М. Шоира Муаззамхон. Тошкент, “Фан”, 1992. – 71 б.

FUNCTIONAL SEMANTIC ANALYSIS OF FORMULAIC EXPRESSIONS IN EXPRESSING DIFFERENT RELATIONSHIPS IN ENGLISH LANGUAGE

Sheraliyeva Dildora
NamSU

Abstract: Research on formulaic language pedagogy has shown that a wide repertoire of formulaic expressions can help second language (L2) learners to present themselves as proficient language speakers. Formulaic expressions often carry a strong sense of social contract and perform specific pragmatic purposes and therefore play a crucial role in developing L2 pragmatic competence. However, research in this area lacks solid findings about the role of explicit instruction in developing L2 pragmatic competence as well as in stimulating acquisition and retention of formulaic sequences that possess pragmatic functions.

Keywords: Formulaic expressions, L2 pragmatic competence, L2 learners, explicit instruction.

Formulaic language and its connection to the study of pragmatics have received a vast amount of attention from applied linguists in the last several decades. Wray and Perkins define “formulaicity” as a phenomenon that encompasses various types of word strings which are stored and retrieved whole from memory. Some scientists devoted their work to defining and categorizing this complex language phenomenon. Definitions of formulaic language often include mention of recurrence, social contract, and the importance of the context. Bardovi-Harlig reviewed multiple uses of the term formula in pragmatics, such as pragmatic routine, conversational routine, situation-based utterance and conventional expressions. Despite the differences in terminology, there is clearly a consensus among scholars that formulaic sequences play a crucial role in learning and acquisition of a language. Pragmatics can be defined as the study of how utterances have meaning in communication. Pragmatic competence is one of the two major components of communicative competence along with organizational competence in the Bachman’s model. It is important to mention that formulaic expressions often carry a strong sense of social contract and perform specific pragmatic purposes and therefore play a crucial role in developing L2 pragmatic competence.

Interestingly, many years ago Pawley pointed out the link between formulaic language, pragmatics and speech act theory and claimed that the problem of native like selection is to be solved in terms of theory of speech acts and discourse context.

A British and North American tradition developed later, with interest in a wide range of word combinations, which do not all fit predefined linguistic categories.

These include such sequences as frames, collocation frameworks, and recurrent phrases. It then became popular to investigate the speech of high speed speech performance, such as that of livestock auctioneers, meteorological offices, various kinds of radio sports commentaries, and children's playground rhymes, as such speech types contain a lot of recurrent and idiomatic phrases. That was the time when first phrasal and idiomatic dictionaries started to appear, such as Oxford Dictionary of Current Idiomatic English (ODCIE), the first dictionary produced by native speakers. However, as Pawley concluded, none of the phrasal dictionaries of English gave due attention to the special features of situation-bound expressions or "speech-act expressions". Therefore, many questions have arisen since then, for instance, how to identify if a word combination is formulaic or not, or how to categorize and define those that proved to possess a formulaic nature and, finally, what role formulaic language plays in second language teaching and acquisition.

Wray distinguished an ability to express fidelity as one of the main pragmatic functions of formulaic language and emphasized that through custom and practice some expressions become socially obligatory.

Inter language pragmatics has been extensively discussed and explored in the literature. As such, research studies were devoted to possible classroom methods for raising second language (L2) pragmatic awareness differences between target language production of grammar and pragmatic performance the role of proficiency, length of stay and intensity of interaction in acquisition of formulaic expressions in L2 pragmatics cross-cultural misunderstandings caused by pragmatic failures and improper usage of formulaic expressions and differences between native and non-native speakers and finally, the pragmatic strategies that L2 learners tend to utilize while communicating with native speakers.

Research findings have also provided evidence of the effectiveness of explicit instruction in developing pragmatic fluency and teaching various aspects of pragmatic competence listed three main approaches to teaching formulaic language: awareness-raising and attention-directing, stimulating dictionary lookups to foster learner autonomy and stimulating retention.

However, there are only a few studies that investigate the effectiveness of instructed formulaic language and pragmatics not only for awareness-raising purposes, but also for the sake of stimulating retention of formulaic sequences that possess pragmatic functions in student's active lexicon.

There are also other types that are located between the two extremes. These expressions seem to be entirely detached from normal meanings and/or do not reflect the normal rules of grammar, for example *by and large* (p.10). Wray uses two main definitions of formulaic word combinations in her works: formulaic sequence and morpheme equivalent unit (MEU).

References

Austin, J. L. (1975). *How to do things with words*. Oxford university press.

Bachman, L. F. *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). *Language testing in practice: Designing and developing useful language tests*. Oxford University Press, USA.

Bahns, J., & Eldaw, M. (1993). Should we teach EFL students collocations? *System*, 21(1), 101–14.

Bardovi-Harlig, K. (2006). On the role of formulas in the acquisition of L2 pragmatics. In K. Bardovi-Harlig, C. Felix-Brasdefer, & A. S. Omar (Eds.), *Pragmatics and language learning: Vol. 11* (pp. 1–28). Honolulu, HI: University of Hawai__i, National Foreign Language Resource Center.

WHAT IS FORMULAIC EXPRESSIONS?

Sheraliyeva Dildora
NamSU

Abstract: Formulaic expressions, including idioms and other fixed expressions, comprise a significant proportion of discourse. Although much has been written about this topic, controversy remains about their psychological status. An important claim about formulaic expressions, that they are known to native speakers, has seldom been directly demonstrated. This study tested the hypothesis that formulaic expressions are known and stored as whole unit mental representations by performing three perceptual experiments.

Keywords: formulaic language, corpus analysis, speech perception, dual-process model.

Interest in formulaic language has grown in the past few decades. Scholars use an array of terms and have described various categories of formulaic expressions, along with their characteristic properties. Formulaic expressions include conversational speech formulas, idioms, proverbs, pause fillers, counting, swearing, and other conventional and multiword units. Some examples are *He's got his head in the clouds*, *I'll get back to you later*, *Cat got your tongue?*, and *Gosh darn it*. Despite differences between these expressions, all have two important characteristics in common: they are not newly created utilizing grammatical rules to combine words and they are known to speakers of a language community. Detailed linguistic analyses of formulaic expressions reveal that formulaic expressions and other multiword expressions form categories along in association with such characteristics as attitudinal and emotional nuance, degree of cohesion, more or less non-literal meaning, dependency on context, optional or obligatory status in social contexts, and semantic transparency. Nonetheless, these expressions, despite their differences, have in common that they are not newly created and they are recognized as known by speakers in a community.

Formulaic expressions make up a large part of language use, with estimates of proportions in normal discourse from 25–70% and total counts between 100,000 and 300,000. They perform an assortment of communicative functions, including conveying non-literal meanings and cultural memes, humor, interpersonal bonding, attitudinal and emotional expression, sociological group identity, and language play. Understanding how formulaic expressions are processed, stored, and retrieved from memory can contribute to more complete models of language processing.

Formulaic expressions typically have a stereotyped form,¹ conventionalized meaning (usually beyond the direct lexical meaning), and an appropriate context (with requirements for formality and register), all of which are immediately recognizable to native speakers of a language. Second language speakers, in acquiring the form, meaning, and contextual contingencies of formulaic expressions, face a considerable challenge producing a formulaic expression with a replaced lexical item or nonstandard prosodic contour is generally taken to be a second language speaker error or a humorous gesture. Child language acquisition schedules differ for novel and formulaic expressions. Evaluation and treatment in speech-language pathology are best informed by distinguishing between loss and rehabilitation of formulaic or novel language. In the linguistic sciences, formulaic expressions, or “formulemes,” have been studied using surveys and sentence completion tasks word association language acquisition schedules auditory/acoustic measures and speech errors. A variety of psycholinguistic designs, including eye tracking and response times, have aimed at discovering principles that distinguish the two kinds of language, formulaic. Corpus linguistics and computational approaches have focused on collocation frequencies and mutual information scores. Corpus linguistic approaches have used Latent Semantic Analysis and semantic similarity measures.

Many studies have suggested that formulaic expressions have unitary structure. Early studies revealed differences in pronunciation and perception between matched novel and formulaic exemplars. As part of their stereotyped form, formulaic expressions have been shown to exhibit phonological coherence, which may be thought of a surrogate indicator of holistic structure. Lin and others have proposed that these expressions form a single intonation unit. In similar fashion, previous research has shown that formulaic expressions, under controlled conditions, are uttered faster and more fluently than novel language again suggesting unitary structure. Other distinguishing characteristics are loudness, distinctive voice quality, and temporal cues such as initial shortening and phrase final lengthening. These studies address the structure and physical characteristics of formulaic expressions, but do not directly probe knowledge of the expressions and their place in memory or information processing. Numerous studies have probed various constituent and usage properties of one important category of FEs, idioms referencing their varying properties such as literalness and transparency. These studies have led to proposals of mental representation that distinguish holistic, word like storage of non-decomposable subtypes from a configurational format. However, many of characteristics inhering in idioms are not viable for other kinds of FEs. This study utilized a range of FEs, including idioms and other kinds (see methods below), that

differ from novel expressions in only one parameter: they, as a unit, are known to speakers.

In summary, subjects correctly identified formulaic expressions more often than novel expressions under spectrally-degraded four-channel acoustic simulation. However, under one-channel simulation that preserved only gross durations and amplitude changes in the prosodic material, listeners were unable to identify any of the expressions correctly. It is possible that the presence of more detailed prosodic information, including intonation contour, sentence accent, and lexical stress patterns would yield higher recognition scores for formulaic expressions, which typically have stereotyped prosodic cues. Further studies using acoustically altered formulaic and novel utterances may help to elucidate the prosodic cues that are utilized under these challenging listening conditions.

References

1. Ashby M (2006). Prosody and idioms in English. *Journal of Pragmatics*, 38, 1580–1597. doi: 10.1016/j.pragma.2005.03.018
2. Baayen RH, & Hendrix P (2011, January). Sidestepping the combinatorial explosion: Towards a processing model based on discriminative learning In *Empirically examining parsimony and redundancy in usage-based models*, LSA workshop.
3. Baayen RH, Milin P, Durdevic DF, Hendrix P, & Marelli M (2011). An amorphous model for morphological processing in visual comprehension based on naive discriminative learning. *Psychological Review*, 118(3), 438–481. doi: 10.1037/a0023851
4. Bannard C, Baldwin T, & Lascarides A (2003). *A statistical approach to the semantics of verb-particles*. Proceedings of the ACL-Workshop on Multiword Expressions: Analysis, Acquisition, and Treatment, 65–72.

SINTAKTIK TA'LIMOT

Sufixanova Rokiyaxon Raimjanovna
Namangan viloyati, Namangan shahri, 74-maktab

So'z birikmasi sintaktik ta'limotning tarkibiy qismi bo'lib, bunda so'zlarning o'zaro sintaktik aloqaga Idrivchi vositalar, so'zlarning o'zaro bog'lanish usullari, so'z birikmalari vaularning tiplari o'rganiladi. Semantik va grammatik jihatdan o'zaro sintaktik aloqaga kirishgan ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zlar so'z birikmasi deyiladi.

So'z birikmasi nutq formasi bo'lib, ergashish va munosabatdorlashish asosida hosil bo'ladi. Ergashish usuli bilan birikkan so'z birikmalari hamda munosabatdorlashish asosida tuzilgan so'z birikmalari, komponentining munosabatiga ko'ra, o'zaro farq qiladi.

Ergashish asosida tuzilgan so'z birikmalari hokim va tobe bo'lakdan iborat bo'ladi: aniqlanib, to'ldirilib kelinayotgan bo'lak hokim, aniqlab, to'ldirib kelayotgan bo'lak tobe hisoblanadi. So'roq hokim bo'lakdan tobe bo'lakka beriladi: Katta bino - qanday bino? Munosabatdorlashish asosida tuzilgan so'z birikmalarida har ikki komponent o'zaro munosabatdor: biribiriga hokim, biri birigatobe: Zulfiyaning kitobi.

So'z birikmasining komponentlari mustaqil so'zlardan bo'ladi. Yordamchi so'zlar, jumladan, ko'm akchi so'zlar, so'z birikmasining komponentlari bo'lolmaydi. Ko'makchi so'zlar o'zlari aloqador bo'lgan mustaqil so'z bilan birga so'z birikmasining bir komponenti bo'lib keladi: telefon orqali gaplashmoq. So'z birikmasi so'z, qo'shma so'z, turg'un birikma va gaplardan farq qiladi.

So'z leksik hodisa, so'z birikmasi grammatik hodisa. So'z, so'z birikmasi kabi, nominativ funksiyabajarib, predmet, belgi, ish-harakatni umuman ifodalash uchun xizmat qiladi. So'z birikmasi esa predmet, belgi, ish-harakatni shu xildagi boshqa predmet, belgi, ish-harakatdan ajratib ifodalaydi. Qiyos qiling: Dala - ko'm -ko'k, ko'm-ko'k dala.

So'z abstrakt ma'noli bo'lib, birikmaga kirishgach uning ma'nosi konkretlik tomonsiljiydi. So'z tarixiy kategoriya bo'lib, til birligi hisoblanadi, so'z birikmasi esa nutq jarayonidagina hosil bo'ladi. Shuning uchun hamu nutq birligi hisoblanadi.

Qo'shma so'zlarning komponentlari o'rtasida grammatik munosabat yo'q, ular o'z leksik - semantik mustaqilligini yo'qotib, bir bosh urug'u olib, gapda bir sintaktik vazifani bajaradi. So'z birikmasining komponentlari o'rtasida grammatikmunosabat mavjud, ular leksik - semantik mustaqilligini saqlab, o'z urg'usiga ega bo'ladi, gapda boshqa sintaktik funksiyani bajaradilar.

Turg'un birikmalar butunligicha yaxlit holda qo'llanib, til birligi hisoblansa, so'z birikmasi nutqjarayonidagina hosil bo'ladi. So'z birikmasidagi so'zlar o'z ma'nosini saqlaydi, turg'un birikma/frazeologizm/dagi so'zlar esa butunicha o'z ma'nosidan ko'chgan yoki komponentlarining biri o'z ma'nosini o'zgartirib yuborgan bo'ladi. Qiyoslang: qo'l qo'ymoq - daftarni qo'ymoq.

Gap tuzish modellari, so'z birikmasi modellari kabi, til birligi bo'lib, konkret so'z birikmasi kabi, konkret gap ham nutq birligi hisoblanadi. So'z birikmasi nominativ kategoriya bo'lsa, gap kommunikativ kategoriyadir. Sintagma. Sintagma gap ichida bir-birining ketidan kelib bir nafas bilan aytiladigan so'zlar gruppasidir. Shuningdek, sintagma bir so'zdan ham hosil bo'lishi mumkin, u ritmik urg'uga ega bo'ladi, gap tarkibidagi sintagmalar bir-biridan pauza bilan ajraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U. Tursunov, J. Muxtorov, SH. Raxmatullayev, Xozirgi o'zbek adabiy Tili. T., "O'zbekiston" 1992 y.
2. A. Nurmanov va boshqalar O'zbek adabiy tilining nazariy sintaksisi. T., "Fan", 1992 y.
3. R. Rasulov. So'z valentligi va sintaktik aloqa. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali №5G'6. 1992 y.
4. A. Aliyev, K. Sodiqov O'zbek adabiy tili tarixidan (Universitet talabalari uchun darslik) T., "O'zbekiston" 1994 y.

INFLOW OF ISLAMIC FINANCE INTO UZBEKISTAN

Amanbayev Ikrom Ilhomovich
Tashkent State University of Economics

In general, the Islamic financial system is very close to traditional. The difference is that the products and services you provide must comply with Sharia law. Among them is the well-known rule of interest, which is called "riba" in Arabic.

Traditional issuers earn interest on loan products, while Islamic banks will have to find other ways to make a profit. They usually get paid for the service or enter into revenue and loss sharing agreements. The most common of these methods is called "murabaha" and is used to purchase housing. It resembles a purchase scheme as a result of a lease, in which the bank buys the house for the client and then sells it according to previously agreed procedures.

Deposits in the Islamic world must also comply with certain ethical rules. Investing in dubious businesses, dishonest food, alcohol, and pornography is prohibited. In addition, there are risk-sharing conditions between the lender and the borrower, and a procedure for consolidating all financial transactions with real assets, which is not at all like some exotic inventions on Wall Street, such as not counting real funds.

This part of the market is expanding as the demographic size of its customers makes up one-sixth of the planet's population. Most of it is concentrated in Asia, but they are interested in locating their wealth outside the Islamic world. This, in turn, creates a high demand for financial products and services that comply with Islamic teachings.

Islamic teaching is in many ways different from secular science. At the same time, views, concepts, and even in similar areas, the content may be different. Let's just take Islamic finance. While he imagines it as part of the global financial system, in reality they are both fundamentally different from each other.

This term is a new concept for most of us, as there is not much research in this area in our country. But in recent years, the number of young people interested in Islamic finance, which has already developed, is growing

Islamic finance is a financial system that operates within the requirements of Islam.

The Shariah system teaches us not only how to worship Allah, but also the science of regulating all aspects of human life, especially economic life and solving problems. But Islamic finance has its own requirements. One of its main principles is the prohibition of usury (interest) and decision (risk).

The Islamic financial system provides for profit and loss sharing as well as real asset-based financing. Unlike the modern banking system, in which profits are based on partnership. That is, the bank can buy or lease equipment, goods, raw materials, depending on customer demand and the type of financial products. The basis of this financing is trade practice. This means that the bank and the borrower are equal in the success and effectiveness of the project and become partners interested in both profit and loss.

“It is time to create a legal framework for the introduction of Islamic financial services in our country. Experts from the Islamic Development Bank and other international financial institutions will be involved in implementing a relevant project,” the President said.

It should be noted that Islamic finance is one of the fastest-growing sectors in the world today and includes innovative financing mechanisms.

This system of financing differs from traditional banks, it involves the sharing of profits and losses and financing based on real assets.

Islamic banks can build the facility, bring in equipment, goods, raw materials or lease them at the request of the customer. Funding is based on trade practices. In the modern banking system, the implementation of commercial operations of banks is difficult from the legal point of view, which is hampered by tax and regulatory documents related to banking.

In recent years, the total assets of Islamic financial institutions amounted to \$2.5 trillion, growing by 15-20% per year.

According to a survey conducted by the United Nations Development Program in early 2020 on the analysis of Islamic financial products in Uzbekistan, the main reasons for non-use of bank loans were religious beliefs, high interest rates and the complexity of lending. If Islamic financial institutions were established in the country, the majority of respondents in the above survey noted that they would use the services of these institutions. Even traditional banks have expressed their views on the establishment of Islamic financial institutions in Uzbekistan, the emergence of fair and transparent competition in the financial sector, which will lead to an increase and diversification of investment flows into the country.

Currently, Islamic banks are developing not only in Muslim countries, but also in countries with a Muslim population of 5 percent. Launched in 1975, the Organization of Islamic Cooperation's largest specialized structure, the Islamic Development Bank, provides financing to many countries around the world. Uzbekistan's cooperation with this structure began in 1991. At that time, the Islamic Development Bank provided grants for the reconstruction of a number of historical monuments in Bukhara.

In particular, in 2019, the first Islamic insurance company "Mutual" in the country was launched. An e-Murabaha (financial product based on the Murabaha trade agreement) platform, one of the first not only in Uzbekistan but also in the CIS, has been developed. The first Islamic Business and Finance company, IsBF (Islamic Business and Finance), was established, and the Islamic Finance Telegram page and website were launched to raise public awareness of Islamic finance. Leasing companies such as Taiba Leasing and Al-Mulk Capital continue to offer Islamic-based rental products to small and medium-sized businesses.

This partnership has been developing year by year. Uzbekistan has been a full member of the Organization of Islamic Cooperation since 1996 and the Islamic Development Bank since 2003. Three years ago, the Islamic Development Bank and the Government of Uzbekistan signed a cooperation strategy for 2018-2021 with a budget of \$ 1.3 billion. Funding under this strategy will cover all spheres of life in the country, in particular, agriculture, housing and road construction, education and other sectors.

Today, despite the strong cooperation with Islamic organizations in our country, Islamic financial services are a relatively new direction for us. You know, I have always dreamed of developing this system in our country while studying Islamic finance. Admittedly, for many years we had almost no such conditions. Therefore, the words of the President in his Address to the Oliy Majlis that it is time to create a legal framework for the introduction of Islamic financial services excited me. This is definitely the beginning of a great work. Many young people like me are now looking forward to the launch of Islamic finance services. A number of banks are currently working to open their windows.

From a practical point of view, we can see that the organization of Islamic financial services in our country is becoming a necessity. This is due to the fact that people have different desires for banking services and loans. The introduction of Islamic finance will increase people's choice.

Of course, this is not a spontaneous process. In order to organize and develop Islamic finance, we need to think deeply about such important aspects as mobile banking services, the understanding of customers and bank employees about the basics and products of Islamic finance, and healthy competition with traditional banks.

Undoubtedly, the contribution to the introduction and popularization of this system in our country will be made by young people studying abroad, bringing new ideas, best practices and innovations, boys and girls with a thirst for knowledge and high intellectual potential.

References

1. Asian Development Bank. 2009. Development Effectiveness Brief Uzbekistan.
A Partnership for Growth. Brief. Manila. 2014. Asian Development Outlook. Brief. Manila.
2. Beck, Thorsten, and Martin Brown. 2011. Use of Banking Services in Emerging Markets-Household-Level Evidence. Social Science Research Network working paper.
3. Blondel, Nina. 2015. Qualitative Impact Study: Uzbekistan Small Business and Entrepreneurship Development Project. Asian Development Bank (unpublished).
4. Central Bank of Uzbekistan. 2018. Report on the Performance of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan in 2017. Tashkent, Uzbekistan.
5. Centre for Economic Research. 2011. Family Assets Mobilization-2010. Tashkent. 2013. Financial Liberalization: Developing the Retail Banking in Uzbekistan.
6. Policy Brief. Issue # 9 (May). Tashkent Uzbekistan. 2015. Electronic Money: Specifics of Circulation and Potential Impact on Economy. Policy Brief. Issue. Tashkent, Uzbekistan [In Russian].

INTERNATIONAL CAPITAL MIGRATION AND ITS FUTURE DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY

Mirolimov Mirmansur Mirmuhsinovich
Tashkent State University of Economics

The term international capital movement refers to borrowing and lending between countries. These capital movements are recorded in the capital account of the balance of payment. One of the most important developments in the world economy in the 1990s has been the spectacular surge in international capital flows.

The movement or flow of financial resources from one country to another either for the adjustment of BOP disequilibrium or for expanding the production frontier in a country denotes international capital flow or movement.

International capital migration can take many different forms, with different characteristics. Separate public and private capital exports. Capital can be transferred between countries in the form of loans and business. Loans can be short, medium and long term. State capital exports can take the form of migration, entrepreneurship and loans, short-term and long-term investments, private loans and business investments, and are aimed at increasing incomes. The loan form of capital exports will be in the form of short, medium and long-term loans, investments in foreign banks and loans to foreign firms. Exports of entrepreneurial capital can be in the form of direct or portfolio investments. The objective reason for the international migration of capital is the uneven economic development of the world economy, which in practice is reflected in the difference between the uneven accumulation of capital in different countries and the demand for capital and its supply in some parts of the world economy. Capital exports include the sum of credit and financial transactions that make up the global capital market. The structure of this market can be divided into money market, bond market and stock market. The infrastructure of the world capital market is connected with the activities of international banks, stock exchanges, financial and monetary organizations, transnational corporations and other institutions. International capital migration (ICM) is the movement of capital between countries for the purpose of gaining income as a profit and using it as a factor of economic growth, its import and export.

The objective reason for the international migration of capital is the uneven economic development of the countries of the world economy, which in practice is manifested by the uneven accumulation of capital in different countries and the imbalance of demand for capital and its supply in some parts of the world economy.

Among the main causes of capital migration are the following conditions.

Various marginal productivity of capital, determined by the interest rate (capital is transferred from a place of low productivity to a place of high);

The desire of firms to diversify their activities internationally;

Existence of customs barriers that impede the importation of goods and thus force foreign suppliers to invest to enter the market;

Stable political environment and generally favorable investment environment.

International capital migration is one of the most important factors of production, as a result of its historically formed or acquired concentration in individual countries, the creation of economic conditions for more efficient production of goods and services in other countries.

The objective reason for the international migration of capital is the uneven economic development of the countries of the world economy, which in practice is manifested by the uneven accumulation of capital in different countries and the imbalance of demand for capital and its supply in some parts of the world economy.

Among the main causes of capital migration are:

- various marginal productivity of capital, determined by the interest rate (capital is transferred from a place of low productivity to a place of high);

- the desire of firms to diversify their activities internationally;

- existence of customs barriers that impede the importation of goods and thus force foreign suppliers to invest to enter the market;

Stable political environment and generally favorable investment environment.

Factors that stimulate the migration of capital can be distinguished:

International Industrial Cooperation, TNC investment in foreign affiliates;

Economic policy of industrialized countries aimed at maintaining economic growth, employment, attracting large amounts of capital for the development of advanced industries;

The economic situation of developing countries seeking to attract foreign capital for their economic development by liberalizing the investment climate;

Implementation of the policy of liberalization of the international investment space by international organizations, development of universal standards of investment cooperation;

International agreements on the avoidance of double taxation on income and capital between countries that promote trade and attract investment.

From all of the above, it can be concluded that the influence of international capital movements on the world economy is large and is constantly increasing following the increase in the scale of capital migration. International migration of capital stimulates the development of the world economy, allows the redistribution of limited economic resources more efficiently.

The following consequences of capital migration for the world economy as a whole can be distinguished:

- capital migration is in search of the most profitable areas for its investment, which allows increasing the growth rate of the world economy;
- it stimulates the further development of the international division of labor and, on this basis, the processes of international economic cooperation;
- as a result of an increase in the scale of activities of international corporations, trade between countries increases, stimulating the development of world trade;
- mutual penetration of capital between countries strengthens the processes of international cooperation.

Credit capital plays a leading role in the global financial market - a cash loan provided on terms of repayment, maturity and interest. International credit allows capital to move from one country to another in a series of low-profit and lucrative industries. Thus, credit contributes to the continuity of production processes and, at the same time, to the redistribution of capital, the equalization of profit margins. In addition, it increases the accumulation of capital, creates conditions for the expansion of production, and helps to centralize capital.

The World Bank's research and policy analysis programmes aim to understand the issues raised above and to identify policies and institutional reforms that will improve the development impact of migration. This will then lead on to policy advice and lending operations as appropriate. One aspect of the program will be to encourage migration research in developing countries, through the hiring of consultants and partnership with 5 research organizations in the developing world.

References

1. Adams, Richard H. (2003). "International Migration, Remittances and the Brain Drain: A Study of 24 Labor-Exporting Countries." World Bank Policy Research Working Paper 3069. Washington. D. C.
2. Commander S, M Kangasniemi and L A Winters (2004) 'The Brain Drain: Curse or Boon? A survey of the literature', Chapter 7 in Baldwin R E and L A Winters, eds. 'Challenges to Globalization: Analyzing the Economics', Chicago University Press, for NBER.
3. Desai, Mihir A., Devesh Kapur and John McHale (2001). "The Fiscal Impact of the Brain Drain: Indian Emigration to the U.S." Prepared for the Third Annual NBER-NCAER conference, December 17-18 2001. Harvard University and National Bureau for Economic Research. pp. 235-72.
4. Ellerman. (2002). "Policy Research on Migration and Development." World Bank Policy Research Working Paper 3117. Washington, D.C.

5. Kanbur, Ravi and Hillel Rapoport (2003). "Migration Selectivity and the Evolution of Spatial Inequality." Processed.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА «ИШ ҲАҚИНИ ҲИСОБЛАШ» ТИЗИМИ ИНФОЛОГИК МОДЕЛИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Турдалиев Муҳаммадсобир Мамасоли угли
muhammadsobirturdaliyev9100@gmail.com

Мирзо Улугбека номидаги Ўзбекистон миллий университети

Иш ҳақини ҳисоблаш тизими инфологик моделини яратиш

Диссертатсия мавзусида қўйилган маласани амалга ошириш учун ушбу бўлимда, олий таълимда иш ҳақини ҳисоблаш инфологик моделини яратиш. Ибоб да иш ҳақини ҳисоб норматив ҳужжатлар ва дунё стандартлари талабларига мос келадиган модел яратилди. Ҳодимларнинг барча маълумотлари автоматлашган тизим орқали ишлашини таъминланди.

2.1 Иш ҳақи қўйи тизимига қўйиладиган функционал талаблар

«Иш ҳақи» қўйи тизими қўйидаги функционал вазифаларнинг бажарилишини таъминлаши керак

- меъёрий ва маълумотномаларни сақлаш
- ходимларнинг шахсий маълумотларини сақлаш
- иш ҳақини ҳисоблаш ва тўлаш
- молиялаштириш манбалари бўйича ажратиш
- бухгалтерия ёзувларини шакллантириш
- иш ҳақи тўғрисидаги ҳисоботни шакллантириш
- ёрдамчи оператсиялар

«Энг кам иш ҳақи маълумотномасини сақлаш» оператсияси

Энг кам иш ҳақи маълумотномаси - энг кам иш ҳақи ва уларнинг амал қилиш вақт оралиғини сақлаш учун мўлжалланган.

«Тўлов турлари бўйича маълумотномани юритиш» оператсияси

Иш ҳақи бўйича маълумотномалар иш ҳақини ҳисоблашда ишлатиладиган ҳисоб-китобларни, ажратмаларни ва бошқа тўловларни сақлаш учун мўлжалланган. Тўловнинг ҳар бир тури учун белги берилиши керак - ёзув ҳисобланганми, ушлаб қолинганми ёки тўловми. Алоҳида тўлов турлари ҳисоблаш асослари деб номланган гуруҳларга бирлаштирилди. Базага киритилган тўлов турлари бўйича ҳисоб-китоблар йиғилади ва базадан фоиз сифатида ҳисобланган бошқа тўловлар учун кириш маълумотлари сифатида ишлатилиши мумкин. Ҳисоблаш асосларининг қўйидаги таркиби мумкин. Ҳисоблаш хусусияти бўлган тўлов турлари учун қўйидаги соғламалар турлари тақдим этилиши керак:

- ҳисоблаш алгоритмининг белгилаш
- ҳисоблаш суммасини ҳисоблашнинг ишлаган соатига боғлиқлиги

- ҳисоблаш базасига кириш

Ҳисоблаш ёки тўлаш белгисига эга бўлган тўловлар турлари учун, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 210 ва 217-моддаларига мувофиқ солиқ базасига кириш учун соғламалар тақдим этилиши керак:

- шахсий даромад солиғини ҳисоблаш учун ҳисоблаш базаси,
- пенсия жамғармасига, ҳудудий ва федерал тиббиёт фондларига, ижтимоий суғурта фондига, ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалардан суғурта фондига ажратмалар учун ҳисоб-китоб базаси.

Тўловларнинг айрим турлари учун қуйидаги маълумотлар базаларини киритиш соғламалари тақдим этилиши керак:

- дам олиш ва таътил кунларини тўлаш учун ҳисоб-китоб базаси
- ўртача кунлик миқдор бўйича тўлов учун ҳисоб-китоб базаси
- таътиллари тўлаш учун ҳисоб-китоб базаси
- касалликларни тўлаш учун ҳисоб-китоб базаси
- ижро буюртмалари бўйича ажратмаларни ҳисоблаш учун ҳисоблаш асослари

- касба уюшма бадалларини ҳисоблаш учун асос.

«Солиқ ставкалари ўлчовлари маълумотномасини олиб бориш» оператсияси

Маълумотнома даромад солиғи ставкаларини, касба уюшма йиғимлари ва ягона ижтимоий солиқни сақлашга мўлжалланган. Ҳар бир солиқнинг ўзига хос ёзувлар гуруҳи мавжуд. Қўлланма Ягона Ижтимоий Солиқ учун регрессияни қўллаш имкониятини қўллаб-қувватлаши керак. Ягона ижтимоий солиқ учун регрессиядан фойдаланиш механизми фойдаланувчи томонидан ёқилиши ёки ўчирилиши мумкин.

«Касаллик таътилига чиқмаслик турлари бўйича маълумотномани юритиш» оператсияси

Ҳисоблаш алгоритми бўйича касаллик таътилига чиқмаслик турларини дастлабки белгилаш амалдаги қонунчиликка мувофиқ амалга оширилиши керак. Қуйидаги йўқлик турларини ўрнатишингиз керак:

- умумий касаллик учун касаллик таътиллари
- касалхона ҳамшираси
- 3 ёшгача бўлган болага касалхонада хизмат кўрсатиш
- 14 ёшгача бўлган болага касалхонада хизмат кўрсатиш
- маиший жароҳатлар шифохонаси
- иш жароҳати учун касаллик таътиллари
- ҳомиладорлик ва туғиш учун касаллик таътиллари
- иноят кунлари.

«Ходимларнинг шахсий маълумотларини сақлаш» функционал вазифаси

«Ходимларнинг шахсий маълумотларини сақлаш» функционал кичик топшириғида ушбу маълумотлар иш ҳақи ҳисоб-китобига тегишли ёки йўқлиги нуқтаи назаридан ходимлар тўғрисида қуйидаги маълумотлар бажарилиши керак:

- тўловлар
- ишдан бўшашлар
- таътиллер таътиллари ва бошқа иш кунлари ҳисобланган иш кунлари
- қонун ҳужжатларида назарда тутилган солиқ имтиёзлари
- иш ҳақидан ажратмалар (солиқлар, касаба уюшма йиғимлари, алиментлар ва қонунчиликка мувофиқ ажратмаларнинг бошқа турлари)

- бошқа ажратмалар (жарималар ва бошқалар)

- тўловлар

Ҳар бир маълумот ёзувининг амал қилиш муддати бўлиши керак. Ҳисоблаш вақтида шахсий маълумотларни ўзгаришлардан химоя қилиш механизмини ташкил қилиш керак.

«Иш ҳақи» функционал вазифаси

«Иш ҳақини ҳисоблаш» функционал вазифаси қуйидаги ҳисоб-китоб турларини амалга ошириш учун мўлжалланган:

- тўловларни ҳисоблаш

- тўловлар маълумотномасида белгиланган алгоритмларга мувофиқ ишлаган соат учун тўлов

- календар кунларда ёки олти кунлик иш ҳафтасининг иш кунларида ҳисобланган таътилни тўлаш учун «ўртача даромад» ёки фойдаланилмаган таътил учун пул компенсациясини ҳисоблаш

- жорий ва келгуси ҳисоб-китоб давридаги асосий ва қўшимча таътиллер учун тўлов миқдорларини ҳисоблаш 1-иловага мувофиқ

- ишдан бўшатиладиган сўнг фойдаланилмаган таътил учун пул компенсацияси миқдорларини ҳисоблаш

- таътилни фойдаланилмаган қисми учун пул компенсацияси миқдорларини ҳисоблаш

- касаллик таътилида бўлмаган кунлар учун тўлаш учун «ўртача даромад» ни ҳисоблаш

- касаллик таътилида бўлмаган кунлар учун тўловни ҳисоблаш,

- ялпи суммани ҳисоблаш

- солиққа тортиш учун қўшимча миқдорларни аниқлаш (моддий фойда)

- шахсий даромад солиғини ҳисоблаш

- ижро ҳужжатлари учун ажратмалар миқдорини ҳисоблаш

- бадаллар, шу жумладан касаба уюшма бадаллари миқдорини ҳисоблаш

- соф суммани ҳисоблаш

- регрессив ставкаларни қўллаш имконияти билан ва уларсиз ягона ижтимоий солиқнинг барча таркибий қисмларини ҳисоблаш
- аванс тўловлари
- ҳисоб-китоблараро тўловлар
- ярим кунлик ишчиларни ҳисоблаш (ички эмас, масалан, соатлик)
- шартномалар бўйича тўловлар миқдорини ҳисоблаш

Фойдаланилган адабиётлар

1. Волошин В.А., Шляхов В.Д., Барышевский С.О. Инфолингвистическая модель данных: пример построения ER-диаграммы//Международный студенческий научный вестник.–2020.–№ 2.;

URL:<http://eduherald.ru/ru/article/view?id=20048> (дата обращения: 04.03.2021).

2. Аль-Шами Мохаммед. Модель предметной области для базы данных схемных компонентов схемотехнической САПР [Текст] / Анисимов В.И., Гридин В.Н., Ларистов А.И.// Информационные технологии– 2013. – №9 – С. 28-31.

3. Карпук А.А. Проектирование баз данных сложных систем. Основы теории: монография / А. А. Карпук. - Воронеж : Научная книга, 2015. - 178 с.

4. Абросимов А.Г. Мифологическая модель научно-образовательной электронной библиотеки вуза / А. Г. Абросимов, Д. С. Зуев // Ученые записки Казанского университета. Сер. Физ.-мат. науки. -2009 - Т. 151, кн. 3 - С. 50-67.

5. Зуев Д.С. Модель и прототип программной системы управления научно-образовательной электронной библиотекой. Казань. 2010.

6. Салбиев А.Т. Исследование и разработка автоматизированной информационно-управляющей системы с интегрированной функцией поиска в массиве неструктурированных данных. Москва, 2007.

WAYS TO MITIGATE THE IMPACT OF GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON THE FUTURE OF HUMANITY AND THE WORLD ECONOMY

Abduraimov To'g'onbek Anvar o'g'li
Tashkent State University of Economics

During the Industrial and Scientific Revolution, the socio-economic development of mankind changed radically. As a result of these changes, a number of pressing issues have emerged that affect the world community and determine the future social development of mankind. These problems are called the global problems of humanity, and it is desirable to unite the efforts of all countries to find solutions to them.

The reasons for the emergence and exacerbation of global problems are the rapid growth of the world's population in a short period of time, the rapid development of industry and other industries, the imbalance of the natural environment under the influence of human activities, the world economy. the formation of a single global system due to the strengthening of international economic relations, the negative consequences of the scientific and technological revolution and modern information and communication technologies, the escalation of conflicts between states and political forces.

Major global challenges typically include: peacekeeping and global security; environmental problem; the problem of socio-economic backwardness and poverty in developing countries; the demographic problem (rapid population growth in developing countries and the demographic crisis in developed countries); food problem, energy the problem, the problem of raw material resources, the problem of rational use of the world's oceans; the problem of interethnic and interreligious relations; the problem of cardiovascular disease, oncological diseases and AIDS. In addition, another group of problems is included in the category of global problems in some literatures, such as the problem of combating and preventing emergencies, the problem of space exploration and space ecology, or the problem of the crisis of spiritual values.

Mankind's global problems are closely intertwined, with one problem exacerbating another. Therefore, it is not possible to solve a particular problem without focusing on other problems. For example, there is a link between democracies and food shortages in developing countries due to high population growth. exacerbates food shortages and famine. Energy and environmental issues are also directly related, as the search for and introduction of new energy sources has a certain impact on the quality of the environment.

Of the global problems, the problem of peacekeeping and disarmament is of the most universal importance, because if this problem is not solved, the future of life and civilization on Earth will inevitably be in a very sad state. In the history of mankind, according to some data, there have been more than 14,000 wars in total, and, unfortunately, military conflicts and conflicts are still taking place in different parts of the planet. But globally, the problem was exacerbated in the twentieth century, when two world wars killed more than 70 million people. In the post-war period, however, the "arms race" intensified in the face of sharp confrontations between capitalist and socialist states, especially the United States and the Union.

Currently, the United States, the Russian Federation, the United Kingdom, France, China, India, and Pakistan are officially recognized nuclear weapons states by the world community. It is also known that the DPRK, which has no official nuclear status, has such weapons.

There are wars and military conflicts in different parts of the world. As a result of hostilities and civil wars, some states have come to a state of humanitarian catastrophe. Examples include Syria, Iraq, Libya, Somalia, Afghanistan, South Sudan and others.

Socio-economic backwardness and poverty in the least developed countries are also important issues. Today, up to 1.2 billion people in the world suffer from hunger, the average life expectancy of more than 1.7 billion people is less than 60 years, 1.5 billion people do not have access to health care at all, more than 1 billion people are severely malnourished.

Living in poverty, more than 200 million children are out of school, more than 800 million people in the world are completely illiterate, i.e. illiterate. The worst socio-economic situation is observed in the countries included in the group of the least developed (most backward) countries by the UN. The list was first compiled in 1971 and includes 24 countries. As of 2014, it registered 48 countries.

Of these, 34 are in Africa, 9 in Asia, 4 in Oceania and 1 in Haiti (Latin America). This category of countries is home to more than 11% of the world's population.

Today, the problem of food is also relevant for many developing countries. The problem lies in the fact that a total of about 1.2 billion people around the world are malnourished and, to one degree or another, starving. In Africa, where the population is growing at the fastest rate, this problem is most acute. In particular, famine in Somalia, South Sudan, Chad and other countries has reached the level of a national humanitarian catastrophe. There are also several million people living in hunger in South and Southeast Asia and some countries in Latin America. The solution to the food problem can be achieved mainly through radical improvements in agricultural machinery and technology, increasing labor productivity in this area.

The energy problem is also one of the current global problems, the essence of which is explained by the fact that most of the world's energy balance falls on depleted energy sources. That is, a decrease in reserves of mineral fuels (oil, natural gas, coal, shale, peat) or a significant increase in the cost of their extraction is due to the gap between the energy needs of the population and production causes a problem. The solution to this problem, according to many experts, is mainly in two directions: the widespread introduction of energy-saving technologies and non-traditional (alternative) energy sources such as solar energy, wind, surges, geothermal energy, biofuels. gradual transition to the use of resources.

The most important environmental problems in our country and measures to prevent them The future of the planet, the fate of mankind today depends in many ways on the solution of environmental problems. The environmental problem has worsened over the past decade. Mankind is suffering from air pollution, severe shortages of drinking water, soil pollution, declining rare and endangered plant and animal resources, and significant increases in atmospheric temperatures. . At the end of the XX century, in the first days of the XXI century, at the turn of the century, the whole of humanity, the population of our country faced a great environmental threat.

The solution of the environmental problem is in the interests of all peoples. The present and future of civilization depend in many ways on the solution of environmental problems. The future of mankind depends on how to solve the existing environmental problems, how to protect the population and nature from environmental problems. There is a great meaning, a historical necessity, an objective need. Because at the heart of the environmental problem lies the future of not only individual nations and regions, but of all mankind.

References

1. McMichael AJ. Population health as the 'bottom line' of sustainability: a contemporary challenge for public health researchers. *Eur J Public Health* 2006;16:579-81. [PubMed] [Google Scholar]
2. UN. *Millennium development goals* New York: UN, 2000
3. Butler CD, McMichael AJ. Environmental health. In: Levy B, Sidel V, eds. *Social injustice and public health* Oxford: Oxford University Press, 2005:318-36.
4. Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climate change 2006: impacts, adaptation and vulnerability* Cambridge: Cambridge University Press, 2007
5. Corvalan C, Hales S, McMichael AJ. *Ecosystems and human wellbeing: health synthesis* Geneva: WHO, 2005

INNOVATSIYALARNI QO'LLAB-QUVVATLASH ZAMON TAQOZOSI

Abdullaev Nekruz Abdullaevich
O'zbekiston Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi Akademiyasi

O'zbekistonni uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyasi bugun mamlakatimizda eng avvalo intellektual va yuqori texnologiyalar iqtisodiyotini shakllantirishni taqozo etadi. Innovatsiyalar milliy iqtisodiyotning barcha sohalarida iqtisodiy o'sishning yetakchi omiliga aylanishi, milliy raqobatbardoshlikni belgilovchi tarmoqlarda mehnat unumdorligi o'sishiga olib kelishi kerak,

Ushbu maqsadlarga erishish uchun O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalashga zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish, innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish mexanizmini yaratish va uning faoliyatidagi xorijiy tajribani, rivojlanish institutlarining o'rni va ahamiyatini tahlil qilish va moslashtirish zarur.

Davlatning byudjet mablag'laridan to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlash (to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish) shaklida innovatsion va investitsiya faoliyatidagi ishtiroki jahon amaliyotida keng qo'llaniladi. Jahon tajribasiga murojaat etganda shunday manzaraga duch kelish mumkin: AQSh, Frantsiya va boshqa bir qator sanoat rivojlangan mamlakatlarda to'g'ridan-to'g'ri davlat tomonidan moliyalashtirish yangi mahsulotlar va texnologiyalarni yaratish xarajatlarining 50 foiziga yetadi. Innovatsion kompaniyalarni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish subsidiyalar, imtiyozli shartlarda kreditlar, grantlar berish, shuningdek aksiyadorlik jamiyatlarining innovatsion loyihasini amalga oshirish uchun yaratilgan aktsiyalarning bir qismini davlat mulkida ta'minlash sharti bilan amalga oshirilishi mumkin. Investor tomonidan investitsiya qilingan mablag'larning bir qismini qoplash kafolatlarini ta'minlash davlat ko'magi sifatida ishlatiladi. Masalan, Germaniyada innovatsiyalar narxining 50 foizini qoplash uchun grantlar ajratiladi; AQShda bir qator davlat idoralari innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun grantlar berish huquqiga ega (agar bunday grant hajmi loyiha qiymatining 75 foizidan oshmasa). Hukumat innovatsion sohada ishlaydigan kompaniyalarni moliyalashtiradigan maxsus qo'mitalar tuzmoqda. Aynan shu tarzda, Hindistonda 1996 yili Texnologik rivojlanish bo'yicha kengash tashkil etilgan va kompaniyalarga imtiyozli kreditlar hamda innovatsion kompaniyalar ustav kapitalida ishtirok etish orqali moliyaviy yordam berdi.

Innovatsion faoliyatni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish bilan davlat ko'magi quyidagilarga ega: 1) iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari bilan shug'ullanadigan kompaniyalar (rivojlanishi mudofaa sanoati, transport, noishlab chiqarish sohasidagi tashkilotlar: sog'liqni saqlash, ta'lim), madaniyat, ekologiya); 2) davlat ehtiyojlari

uchun buyurtmalarni bajaradigan kompaniyalar, shuningdek, tabiati istiqbolli, ammo yuqori xavflar bilan bog'liq bo'lgan ilmiy-tadqiqot loyihalarini amalga oshiradigan akademik tashkilotlar va universitetlar. Shuning uchun, ular tijorat investorlariga qiziq emas. Masalan, Germaniyada universitetlarning 80 foizgacha ilmiy-tadqiqot faoliyati beshta yirik ilmiy jamiyat tomonidan ajratilgan davlat grantlari hisobiga amalga oshiriladi; 3) kichik innovatsion korxonalar. Kichik innovatsion firmalarni qo'llab-quvvatlashga Buyuk Britaniya, Xitoy, AQSh, Frantsiyada katta e'tibor berilmoqda, chunki kichik va o'rta bilim talab qiladigan korxonalar tadqiqot va ishlab chiqarish xarajatlari birligiga yangi mahsulotlar va texnologiyalar yaratishda eng samarali hisoblanadi.

Innovatsion sohani bevosita moliyalashtirish bilan bir qatorda, jahon amaliyotida bilvosita moliyalashtirishga katta ahamiyat beriladi, ya'ni mablag' yig'ish uchun bozor mexanizmidan foydalanishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Hukumat tomonidan moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlash bilan bir qatorda, mahalliy hukumatni innovatsion rag'batlantirish ko'plab mamlakatlarda muhim rol o'ynaydi. Ular loyiha ishtirokchilariga qo'shimcha imtiyozlar, jumladan mahalliy soliqlardan ozod qilish, maqsadli grantlar va mahalliy byudjetdan kreditlar ajratishdan iborat. Masalan, kichik va o'rta biznesni innovatsion faoliyatga jalb qilish uchun mo'ljallangan Yaponiyaning texnoparklarining 70 foizga yaqini mintaqaviy hokimiyat ko'magida yaratilgan. Innovatsiyalarni rag'batlantirish bilan bog'liq bo'lgan hozirgi global tendentsiyalardan biri, bir tomondan, universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan, ikkinchi tomondan, sanoat korxonalarini o'rtasida yanada samarali hamkorlik qilish choralarini ko'rishdir. AQSh va Frantsiyada tadqiqot institutlari va ta'lim muassasalariga byudjet mablag'lari hisobidan olingan intellektual faoliyat natijalarini tijoratlashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratilgan. Davlatga olingan natijalardan o'z maqsadlarida foydalanish imkoniyatini kafolatlaydigan maxsus qoidalar mavjud. Shvetsiyada ekspertiza markazlari sifatida biznes, hukumat va universitetlar o'rtasida bunday hamkorlik shakli mavjud. Ular universitetning bir nechta tadqiqot guruhlarini va bir nechta biznes sheriklarini o'rtasida aloqa vazifasini bajaradilar. Ekspertiza markazining asosiy vazifasi - bu muammoli yo'naltirilgan fanlararo tadqiqotlarni olib borish va yangi bilim va malakalarni yangi mahsulotlar, jarayonlar va xizmatlarga aylantirish. Shvetsiyada kichik biznesni innovatsion texnologiyalarga kirishini yengillashtirish bo'yicha tadbirlarni tashkil yetishga qaratilgan kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturiga maxsus texnologiyalar o'tkazilishi mavjud. Dastur vositachilarni o'qitish va sertifikatlash, maxsus axborot tarmog'ini yaratishni ta'minlaydi.

Innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning bilvosita usullarining afzalligi shundaki, ular to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirishga nisbatan ancha past xarajatlarda ular innovatsion sub'ektlarning katta doirasini qamrab olishlari mumkin. Masalan, AQShda faqat amortizatsiya va soliq imtiyozlari evaziga kompaniyalar

tadqiqot va tadqiqotlar bo'yicha umumiy xarajatlarning 10 dan 20 foizigacha qoplaydi. Demak, bugun davlat tomonidan innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zamonaviy iqtisodiy rivojlanishga mustaham poydevor yaratish ma'nosini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salixov S.A. va boshqalar. Innovatsion faoliyatni boshqarish. – T.: “Iqtisodiyot”, 2013.
2. Yakushev A.A. Innovatsionnaya ekonomika. – M. “Finansi i statistika”, 2017.

KREDIT SKORINGI: AHAMIYATI, MUAMMO VA YECHIMLAR

Abdullaev Nekruz Abdullaevich
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi Akademiyasi

Bank xavflarini boshqarish tizimining ajralmas qismi bankning kredit xavflarini boshqarish tizimidir. Ushbu tizimda kontragentlarning moliyaviy holatini ya'ni reytingini baholash sifatida kredit skoringi modeli muhim o'rin tutadi. Axir, aynan kontragentning moliyaviy ahvolini balli baholash natijalari asosida kredit tashkiloti muayyan operatsiyani amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida asosli qaror qabul qilishi mumkin.

Moliyaviy holatni baholash uchun skoring modellarini ilmiy tahlil qilish muallifga asosiy xususiyatlarini, shuningdek zamonaviy mahalliy skoringning bir qator mavjud muammolarini aniqlashga imkon berdi. Masalan, ko'plab tadqiqotchilar skoring kontseptsiyasini faqat qarz oluvchilar - jismoniy shaxslarning moliyaviy holatini reyting bahosi sifatida belgilaydilar. Ba'zi boshqa olimlar skoring atamasini yuridik shaxslardan, ya'ni kichik va o'rta biznesdan qarz oluvchilarning ayrim toifalarining moliyaviy holatini baholash uchun ishlatish imkoniyatlari deb ta'kidlaydilar.

Shu nuqtai nazardan, ushbu jarayonning me'yoriy-terminologik bazasi etarli darajada ishlab chiqilmaganligi va nomuvofiqligini ta'kidlash zarur. Bizning fikrimizcha, bu erda hal qiluvchi omil - bu ballarni aniqlash va ko'lamiga yagona yondashuvning etishmasligidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, ballarni aniqlashning ta'rifi va xususiyatlari mamlakatimizning normativ-huquqiy hujjatlarida hali birlashtirilmagan. Bundan tashqari, mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda ham skoring tushunchasini, uning tarkibiy qismlarini, kredit jarayoni tarkibidagi o'rnini va xavflarni boshqarishni aniqlashga yaxlit yondashuv mavjud emas.

Ma'lumki, bank kredit taqdim etishda yetakchi o'rin egallaydi. O'z navbatida, kredit tashkilotlari butun moliyaviy xizmatlar sanoatining raqamli o'zgarishi va moliyaviy ekotizimni shakllantirishning asosiy o'tkazuvchisi bo'lib, moliya va iqtisodiyotning real sektorlari o'rtasidagi hamkorlik shakli va usullarini tubdan o'zgartirmoqda.

O'zbekistondagi banklar tomonidan qo'llaniladigan kreditlar skoringi ko'pincha bizning sharoitimizga mos bo'lmagan xorijiy modellardan ko'chiriladi. Shunga ko'ra, ularning doirasida ishlatiladigan koeffitsientlar har doim ham vakolatli emas, tarmoqning o'ziga xos xususiyatlarini etarli darajada qamrab olmaydi, ba'zida kontragentlar bilan hisob-kitob qilish tizimi hisobga olinmaydi.

Xorijiy amaliyotda ballar ko'lamini keng ko'lamli sub'ektlarning moliyaviy ahvolini baholashda, shuningdek moliyaviy bo'lmagan hodisalarni baholashda skoring usulini qo'llashda skoring modellaridan foydalanish orqali sezilarli darajada kengaydi. Mavjud adabiyotlarga ko'ra, hozirgi vaqtda skoringni to'rtta modeli bor:

1) *Application scoring* (ariza skoringi) - operatsiyani amalga oshirish mumkinligi to'g'risida qaror qabul qilish uchun tashkilotning moliyaviy holatini baholash modellari;

2) *Behavioral scoring* (xulq-atvor skoringi) - operatsiyani amalga oshirish jarayonida korxonaning moliyaviy holatini baholash modellari;

3) *Collection scoring* (yig'ish skoringi) - yuqori xavfli bitimlar sub'ektlari bilan munosabatlarni o'rnatish modellari;

4) *Fraud scoring* (firibgarlik ballari) - bitimning moliyaviy bo'lmagan xavflarini minimallashtirish maqsadida sub'ektlar bilan munosabatlarni o'rnatish modellari.

Bugungi kunda mamlakatimizda faqat birinchi yo'nalish ishlab chiqilgan, chunki xuddi shu model bitimning moliyaviy holatini baholash uchun ham, bitimni amalga oshirish mumkinligi to'g'risida qaror qabul qilish uchun ham, bitimni amalga oshirish jarayonida ham qo'llaniladi.

Uchinchi va to'rtinchi yo'nalishlar, beqaror iqtisodiy sharoitda dolzarbligini oshirganiga qaramay, mahalliy banklar tomonidan talab qilinmasdan qolaveradi.

Respublikamizda kredit skoringini rivojlantirishning eng istiqbolli yo'nalishi bank kontragentlarining moliyaviy holatini baholash uchun skoring modellarini qo'llash ko'lamini kengaytirish zarurligi ahamiyatli bo'lmoqda. Moliyaviy ahvolning ishonchliligini baholash uchun quyidagi ma'lumotlar manbalaridan foydalanish tavsiya etiladi: moliyaviy hisobotlar, auditorlik ma'lumotlari, axborot agentliklari ma'lumotlari, statistik va tarmoq to'plamlari, Internet-resurslar va ommaviy axborot vositalari (ommaviy axborot vositalari). Shuni ta'kidlash kerakki, Internet va ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlar past darajadagi ishonchliligi bilan ajralib turadi. Auditorlik xulosasi ham ishonchli ma'lumot manbai emas, chunki u yiliga bir marta tuziladi va ko'pincha 6 oygacha kechikish bilan nashr etiladi, ya'ni bu ma'lumotlarning foydaliligi yuqori emas.

Bizning fikrimizcha, "bal" atamasi bank amaliyotida nafaqat jismoniy shaxsning, yoki qarz oluvchining, balki boshqa har qanday kontragent bo'lgan yuridik shaxsning, uning biznes hajmidan qat'i nazar, moliyaviy ahvolini baholash algoritmini belgilash uchun ishlatilishi kerak. Buning sababi shundaki, kontragentlarning har xil toifalari uchun reyting algoritmi bir xil ko'rinishga ega: korxonaning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, ularni belgilangan qiymatlar bilan taqqoslash va keyin muhimligini hisobga olgan holda, har bir xususiyat uchun yakuniy reytingni berish. Reyting modellari o'rtasidagi farq, bizning fikrimizcha, asosan baholangan xususiyatlar

to'plamidan, ularning qiymatlari oraliq'idan, shuningdek o'ziga xos ko'rsatkichlar tizimini qurishdan iborat.

Yuqoridagi tezislar yakuni sifatida ta'kidlash joizkim, bugungi, pandemiya tufayli jahonda yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlar sharoitida kredit skoringining ahamiyati yanada oshmoqda. Tabiiyki uning amaldagi foydalanish kulami kengaygan sari, albatta, muammolar ham paydo bo'lishi ko'zatiladigan holga aylanadi. Ilmiy doiralarda, tahlilchilar amaliyotida aynan shu jihatlar izlanishlar manbasiga aylanishi kun tartibidan o'rin oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Andreeva G.V. Skoring kak metod otsenki kreditnogo riska / Bankovskie texnologii. – 2000. – №6.

Rumyantsev A. Skoringovyye sistemy: nauka pomogaet biznesu / Finansovyy direktor. – 2006. – №7.